

3(1):2024

International Journal of Current Social Science

Published By
Sivas Cumhuriyet University
<http://cusos.cumhuriyet.edu.tr>

**International Journal of Current Social Science
Uluslararası Güncel Sosyal Bilimler Dergisi-CUSOS**

**Volume / Cilt 3 | Issue / Sayı 1
Pages / Sayfa: 1-51**

June / Haziran 2024

<http://cusos.cumhuriyet.edu.tr>

International Journal of Current Social Science
Uluslararası Güncel Sosyal Bilimler Dergisi-CUSOS

Publisher/Yayıncı

Sivas Cumhuriyet University, Cumhuriyet Vocational School of Social Sciences
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Cumhuriyet Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu
Assoc. Prof. Dr. / Doç. Dr. Derya Fatma BİÇER

II

Editor-in-Chief

Assoc. Prof. Dr. Şerife Merve KOŞAROĞLU

Publication Coordinator

Lec. Yekta Gültürk

Publishing Editor

Assoc. Prof. Dr. Şerife Merve KOŞAROĞLU

English Language Editor

Lec. Eyüp Gündüz
Lec. Natalia Nacioglo

Statistics Editor

Prof. Dr. Uğur Ulusu

Editör

Doç. Dr. Şerife Merve KOŞAROĞLU

Yazı İşleri Müdürü

Öğr. Gör. Yekta Gültürk

Yayın Editörü

Doç. Dr. Şerife Merve KOŞAROĞLU

İngilizce Dil Editörü

Öğr. Gör. Eyüp Gündüz
Öğr. Gör. Natalia Nacioglo

İstatistik Editörü

Prof. Dr. Uğur Ulusu

Publication Board/ Yayın Kurulu

Prof. Dr. Austin Dejan, University of Houston Downtown

Prof. Dr. Coşkun Karaca, Bolu İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Erkan Sağlık, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Prof. Dr. Muhammed Kabir Hassan, University of New Orleans

Prof. Dr. Mustafa Gülmez, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Doç. Dr. İlkay Noyan Yalman, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Doç. Dr. Svetlanka Curaxina, Comrat State University

Doç. Dr. Yüksel Aydın, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Azamat Maksudunov, Turkish Manas University

Dr. Öğr. Üyesi Murat Fatih Tuna, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Nurperihan Tosun, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Aytekin Zeynelova, Baku State University

Dr. Samah İbnou-Laaroussi, Cyprus International University

World Multidimensional Performance Assessment

Dünya Çok Boyutlu Performans Değerlendirmesi

Yusuf Kahreman, Okan Dağ

1-16

Evaluation of Covid-19 Period Policies Within The Framework of F. A. Hayek's Theory of Knowledge and Complex Phenomena

F. A. Hayek'in Bilgi ve Karmaşık Fenomenler Teorisi Çerçevesinde Covid-19 Dönemi Politikalarının Değerlendirilmesi

Adem Karakaş, Salih Alp, Hasan Kara

17-25

Sectoral Performance Assessment Through a Consolidated Framework: Turkish Non-Life Insurance Sector

Konsolide Bir ÇKKV Çerçevesi ile Sektörel Performans Değerlendirmesi: Türk Hayat Dışı Sigorta Sektörü

Mehmet Zafer Taşçı

26-35

Overview of Paranormal Tourism

Paranormal Turizme Genel Bakış

Oğuz Çam

36-46

Investigation of Generation Z's Perceptions Towards Instagram Advertising in Terms of Purchasing Behavior

Z Kuşaağının Instagram Reklamlarına Yönelik Algılarının Satın Alma Davranışları Açısından İncelenmesi

Ayşe Zülal İbili, Derya Fatma Biçer

47-51

World Multidimensional Performance Assessment

Yusuf Kahreman^{1,a,*}, Okan Dağ^{2,b}

¹Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Uygulamalı İktisat Bölümü

²Süleyman Demirel Üniversitesi, İşletme Ana Bilim Dalı

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 27/05/2024

Accepted: 20/06/2024

ABSTRACT

It has been aimed to make a multidimensional performance evaluation in order to reveal how it will affect the economic development levels and sustainable development of countries. In the study, economy, governance and finance indicators from the sub-dimensions of sustainable development were used. For this purpose, 165 countries with complete criteria and the period 2008-2020 were included in the analysis. LOPCOW, ENTROPI, CRITIC, MEREC and CRADIS methods were used in the study. While LOPCOW, ENTROPI, CRITIC and MEREC methods were used to determine the importance levels of the criteria, CRADIS method was used to measure the sustainable development performance of 165 countries. According to the results of the study, the 5 countries with the best sustainable development performance were the USA, Switzerland, Germany, Luxembourg and the UK, while the country with the lowest performance was the Democratic Republic of the Congo. The countries following the Democratic Republic of the Congo are Libya, Angola, Belarus and Algeria, respectively.

Keywords: MEREC, LOPCOW, CRITIC, MEREC, CRADIS, Multidimensional Performance

Dünya Çok Boyutlu Performans Değerlendirmesi

Süreç

Geliş: 27/05/2024

Kabul: 20/06/2024

Öz

Ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerinde ve sürdürülebilir kalkınmalarında nasıl bir etki oluşturacağı ortaya konulmak amacıyla çok boyutlu performans değerlendirilmesi yapılması amaçlanmıştır. Çalışmada sürdürülebilir kalkınma alt boyutlarından ekonomi, yönetim ve finans göstergeleri kullanılmıştır. Bu amaç kapsamında ele alınan kriterlerin tam olduğu 165 ülke ve 2008-2020 dönemi analize dâhil edilmiştir. Çalışmada LOPCOW, ENTROPI, CRITIC, MEREC ve CRADIS yöntemleri kullanılmıştır. LOPCOW, ENTROPI, CRITIC ve MEREC yöntemleri ile ele alınan kriterlerin önem düzeyleri belirlenirken, CRADIS yöntemi ile ele alınan 165 ülkenin sürdürülebilir kalkınma performansları ölçülmüştür. Çalışmanın sonucuna göre en iyi sürdürülebilir kalkınma performansı gösteren 5 ülke sırasıyla ABD, İsviçre, Almanya, Lüksemburg ve İngiltere olurken, en düşük performansı gösteren ülke Kongo Demokratik Cumhuriyeti olmuştur. Kongo Demokratik Cumhuriyeti'ni takip eden ülkeler ise sırasıyla Libya, Angola, Belarus ve Cezayir olmuştur.

Anahtar Kelimeler: MEREC, LOPCOW, CRITIC, MEREC, CRADIS, Çok Boyutlu Performans

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution 4.0
International License

^a ykahreman@cumhuriyet.edu.tr

^b 0000-0001-5968-5081

okandaq@gmail.com

0000-0001-9756-722X

How to Cite: Kahreman Y, Dağ O (2024) World Multidimensional Performance Assessment, International Journal of Current Social Science, 3(1): 1-16.

Giriş

Sürdürülebilir kalkınma ekonomik, sosyal ve çevresel alt boyutları ele alan ve uzun dönemde denge kurmayı hedefleyen bir kavramdır (Aras vd., 2018a: 48). Sürdürülebilirlik kavramı birçok açıdan analiz edilmiş ve literatürde sıklıkla ele alınmıştır. Yapılan bu çalışmaların sonucunda sürdürülebilirlik kavramına 3 alt boyutun yanı sıra finansal alt boyutu da kapsamı gerektiği düşünülmüştür (Aras ve Crowther, 2008: 438). Daha sonraki yapılan güncel çalışmalarda ise sürdürülebilirlik kavramına ekonomik, sosyal, çevresel ve finansal alt boyutların yanı sıra yönetim kavramı da eklenmiştir. Böylelikle sürdürülebilirlik kavramı beş alt boyut olarak ele alınmaya başlamıştır (Aras vd. 2018b).

Sürdürülebilirlik kavramı, Bruntland Raporu ile yaygın bir hale gelmiş olsa da en kapsamlı bir şekilde Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda ele alınmıştır. Konferansta GSYH ve çevresel göstergelerin sürdürülebilirlik kavramı açısından yetersiz kalacağına vurgu yapılmıştır. Ayrıca konferansta sürdürülebilir kalkınmanın değerlendirilebilmesi için GSYH ve çevresel faktörlerin yanı sıra farklı ekonomik göstergelerin, finansal, yönetsimsel, sosyal ve demografik göstergelerinde ele alınması gerektiğini ileri sürmüşlerdir (Birleşmiş Milletler, 1992: 346). Tüm bu göstergelerin dikkate alınmasıyla birlikte uzun vade de sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşabilmek için uygulanan politikaların etkileri daha net ölçülebilecektir (Candice, 2005: 2).

Bunlar dikkate alındığında verisine ulaşılabilen 165 ülkenin 2008-2020 dönemi için ekonomik, sosyal, finansal ve yönetsimsel göstergeler kullanılarak sürdürülebilir kalkınma performansının ölçülmesi amaçlanmıştır. Çalışmada, enflasyon oranı, işsizlik oranı, ithalat değeri, GSYH, kişi başı GSYH, ihracat değeri, ifade özgürlüğü

endeksi, hukukun üstünlüğü endeksi ve finansal gelişim endeksi olmak üzere toplam 9 kriter LOPCOW, ENTROPİ, CRITIC, MEREC ve CRADIS yöntemleri kullanılmıştır. LOPCOW, ENTROPİ, CRITIC ve MEREC yöntemlerinde ele alınan kriterlerin önem düzeyleri belirlenmiş ve CRADIS yöntemiyle de alternatiflerin sıralaması belirlenmiştir. Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında yapılan bu çalışmaya benzer olduğu düşünülen çalışmalar yer almakta ve daha sonrasında çalışmada kullanılan yöntemler açıklanmıştır. Çalışmanın son kısmında ise elde edilen bulgular ve sonuç yer almaktadır.

Literatür Taraması

Literatür incelendiğinde, ülkelerin ekonomik performans veya sürdürülebilir kalkınma performansı değerlendirilmesinde çok kriterli karar verme yöntemlerini kullanan birçok çalışmanın olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmalar incelendiğinde ekonomik performans çalışmaları çoğunlukta olmakla beraber ayrı ayrı şekilde alt boyutların veya sürdürülebilir kalkınma performansının incelendiği görülmektedir. Ancak çalışmalarda sürdürülebilir kalkınma performansı üzerine yapılanlar genellikle tek yılı kapsamakta veya bu kadar ülkeyi ele almamaktadır. Bu açıdan yapılacak olan bu çalışma bir bütün olarak sürdürülebilir kalkınma performansını yıllar itibarıyla incelenirken aynı zamanda 165 ülkeyi kapsamaktadır. Böylelikle hem sürdürülebilir kalkınma performansını ele aldığı boyutlar itibarıyla dönemsel olarak inceleyen ve 165 ülkenin ele alınarak yapılan ilk çalışma olacaktır. Literatür taraması sonrasında yapılan çalışma ile hem ampirik olarak hem de amaç olarak benzerlik gösterdiği düşünülen çalışmalara Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Amaç ve Yöntem Açısından Benzerlik Gösteren Çalışmalar

Table 1. Studies Similar in Purpose and Methodology

Çalışma	Amaç	Yöntem	Sonuç
Ayçin ve Orçun (2019)	Mevduat bankalarının performansının analiz edilmesi amaçlanmaktadır.	ENTROPİ ve MAIRCA	Ele alınan bankalar arasında en iyi performansa sahip banka Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası olmuştur.
Koca ve Tunca (2019)	G20 ülkelerinin 2000-2017 yıllarına ait verileriyle küresel Finans Krizi'nden etkilenme durumları incelenmiştir.	Gri İlişkisel Analiz	Ele alınan ülkelerin Küresel Finansal Krizi'nden önemli derecede olumsuz etkilendiği sonucuna varılmıştır.
Chen (2020)	Yapı malzemesi tedarikçi seçiminin gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır.	ENTROPİ, AHP ve TOPSIS	Elde edilen sonuçlara bakıldığında bu kombinasyonun uygun sonuçlar ortaya koyduğu görülmüştür.
Özarı ve Demirkale (2020)	Kırılgan beşli olarak adlandırılan ülkelerin 2007-2019 dönemi için makro-ekonomik ve finansal veriler baz alınarak analiz edilmesi amaçlanmıştır.	K-Means Kümeleme Analizi	Çalışmanın sonucuna bakıldığında Türkiye ve Brezilya'nın aynı gruplarda yer aldığı gözlemlenmiştir.
Tekin (2020)	Covid-19 salgınının ülkeler üzerindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır.	Ward's tekniği	Çalışmanın sonucunda oluşturulan yedili, beşli, dörtlü ve üçlü kümeler karşılaştırılarak yorumlanmıştır.
Gürsoy, vd. (2020)	Covid-19 salgınıyla finansal göstergeler arasında nedensellik ilişkisinin araştırılması amaçlanmıştır.	Toda-Yamamoto nedensellik testi	Analiz sonuçlarına göre SSEC ile altın ve VIX arasında nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Ateş ve Usman (2021)	Morgan Stanley Capital International gelişmekte olan piyasalar endeksinde yer alan 25 ülkenin sürdürülebilir kalkınma performanslarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır.	Gri İlişkisel Analiz	Analiz sonucuna bakıldığında Güney Kore, Çek Cumhuriyeti ve Yunanistan'ın en yüksek performansa sahip ülkeler olduğu gözlemlenmiştir.
Ecer Pamucar (2022)	Bankaların kurumsal sürdürülebilirliğinin analiz edilmesi amaçlanmıştır.	LOPCOW ve DOBI	Ele alınan Türk bankalarının sürdürülebilirlik konusunda başarıya ulaşabilmeleri için ortalama öz kaynak karlılığı, elektrik tüketimi, şube sayısı ve personel sayısı dört önemli kriter olarak ön plana çıkmıştır.
Ecer Zolfani (2022)	Ülkelerin ekonomik özgürlük seviyelerine göre değerlendirilmesi amaçlanmıştır.	MEREC ve DNMA	Analiz sonucuna bakıldığında en yüksek ağırlığa sahip kriter yatırım özgürlüğü olurken; ekonomik özgürlük değerlendirmesinde en üstte yer alan ülke ise Birleşik Arap Emirlikleri olmuştur.
Günay ve Ecer (2022)	Türkiye'de reel sektörün ekonomik ve finansal bakımdan analiz edilmesi amaçlanmaktadır.	CRITIC ve MAIRCA	Çalışmadan elde edilen sonuçlara bakıldığında tutarlı sonuçlar elde edildiği görülmüştür.
Kumaran (2022)	Suudi Arabistan borsasında işlem gören firmaların finansal karar verme sürecinin kalitesini artırmaya yönelik analiz amaçlanmaktadır.	CRITIC ve VIKOR	Çalışmanın sonucuna bakıldığında Saudi Airlines Catering Co., Saudi Co. forHardware ve Saudi Ground Services en iyi performans gösteren firmalar olduğu gözlemlenmiştir.
Starcevic, vd. (2022)	Bosna Hersek ve Sırbistan'ın çeşitli makroekonomik faktörlerin karşılıklı etkisini inceleyerek uygun bir işlevsel model oluşturmaktır.	SWARA ve CDARIS	Buna göre Bosna Hersek söz konusu olduğunda 2009, 2013 ve 2016 yıllarının, Sırbistan söz konusu olduğunda ise 2012, 2014 ve 2016 yıllarının en elverişli yıllar olduğu sonucuna varılmıştır.
Wang, vd. (2022)	OECD ülkelerinin karayolu taşımacılığının sürdürülebilirliği üzerine bir analiz yapılması amaçlanmıştır.	ENTROPİ ve COCOSO	Analiz sonucunda elde edilen verilere göre en iyi sürdürülebilirlik performansı ortaya koyan ülkeler Japonya, Almanya ve Fransa olmuştur.
Ecer ve Ayçin (2023)	G7 ülkelerinin inovasyon bakımından analiz edilmesi amaçlanmaktadır.	MEREC, CODAS, MABAC, MARCOS, CoCoSo, WASPAS ve MAIRCA	Analiz sonucunda en önemli ağırlığa sahip kriter iş dünyasının gelişmişliği olurken; en iyi inovasyon performansına sahip ülke ise Amerika Birleşik Devletleri olmuştur.
Keleş (2023)	G7 ülkeleri ve Türkiye'nin yaşanabilir güç merkezi şehirlerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.	LOPCOW ve CRADIS	Yapılan sıralamanın ardından Tokyo, New York ve Londra ilk üç sırada; İstanbul ise son sırada yer almıştır.
Puska, vd. (2023a)	Elektrikli arabaların sıralanması amaçlanmıştır.	MEREC ve CRADIS	Çalışmanın sonucuna bakıldığında en iyi sıralamaya sahip alternatifin Sono Sion, en kötü sıralamaya sahip alternatifin ise Smart EQ forfour olduğunu görülmüştür.
Puska, vd. (2023b)	Ürün sigortası için en iyi poliçe koşullarını sağlayan sigorta şirketinin seçilmesi amaçlanmıştır.	ENTROPİ, LMAW ve CRADIS	En uygun sigorta firması DDOR sigorta firması olmuştur.
Ulutaş, vd. (2023)	Bina ve ısı yalıtım malzemelerinin üretiminin birincil enerji tüketimini ve çevresel etkilerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır.	FUCOM, CCSD ve CRADIS	Analiz sonucuna göre en iyi performansa sahip malzeme çimento siva olarak belirlenmiştir.
Taşçı (2023)	Doğal afet sigortalarının performans değerlendirilmesi amaçlanmıştır	MEREC-CRADIS	2009-2021 dönemi performans değerlendirilmesine göre DASK şirketlerinin performanslarını yıldan yıla artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 2. Çalışmada Kullanılan Kriter Bilgileri
Table 2. Criteria Information Used in the Study

KOD	Kriterler	Kaynak	Maksimizasyon Yönü
K1	Enflasyon Oranı	Dünya Ticaret Örgütü	Minimum
K2	İşsizlik Oranı	Dünya Ticaret Örgütü	Minimum
K3	İthalat Değeri	Dünya Ticaret Örgütü	Minimum
K4	GSYH	Dünya Ticaret Örgütü	Maksimum
K5	Kişi Başı GSYH	Dünya Ticaret Örgütü	Maksimum
K6	İhracat Değeri	Dünya Ticaret Örgütü	Maksimum
K7	İfade Özgürlüğü Endeksi	Dünya Bankası Yönetişim	Maksimum
K8	Hukukun Üstünlüğü Endeksi	Dünya Bankası Yönetişim	Maksimum
K9	Finansal Gelişim Endeksi	IMF	Maksimum

Amaç, Veri Seti ve Metodoloji

2000 yılı sonrasında dünyada küresel anlamda iki şok yaşanmıştır. Bunlardan ilki 2008 yılında ABD’de başlayan ve dünyanın birçoğunu etkileyen Mortgage Krizi’dir. Yaşanan diğer şok ise Çin’de başlayan ve yine dünya geneline yayılan COVID-19 virüsüdür. Ayrıca bu iki şok ekonomik olarak önemli ülkelerde yaşanması diğer ülkeleri de derinden etkileyeceği düşünülmektedir. Bu sebeple ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerinde ve sürdürülebilir kalkınmalarında nasıl bir etki oluşturacağı ortaya konulmak istenmiştir. Bu amaç kapsamında ele alınan kriterlerin tam olduğu 165 ülke ve 2008-2020 dönemi analize dâhil edilmiştir. Ele alınan kriterler Tablo 2’de sunulmuş ve daha sonrasında ise çalışmada kullanılan LOPCOW, ENTROPİ, CRITIC, MEREC ve CRADIS yöntemleri aşağıda açıklanmıştır.

LOPCOW Yöntemi

Ecer ve Pamucar (2022) tarafından geliştirilen LOPCOW yönteminin aşamaları şu şekildedir (Ecer ve Pamucar, 2022);

- **Adım 1:** Başlangıç karar matrisinin elde edilmesi

$$IDM = \begin{bmatrix} x_{11} & \dots & x_{1j} & \dots & x_{1n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{m1} & \dots & x_{mj} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad 1$$

- **Adım 2:** Kriterlerin normalize edilmesi

$$r_{ij} = \frac{x_{max} - x_{ij}}{x_{mak} - x_{min}} \quad (\text{Maliyet temelli kriterler}) \quad 2$$

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_{min}}{x_{mak} - x_{min}} \quad (\text{Fayda temelli kriterler için}) \quad 3$$

- **Adım 3:** Kriterlerin yüzdelik değerlerinin (PV) hesaplanması

$$PV_{ij} = \left| \ln \frac{\sqrt{\frac{\sum_{i=1}^m r_{ij}^2}{m}}}{\sigma} \right| \times 100 \quad 4$$

- **Adım 4:** Kriterlerin ağırlık değerlerinin (w_j) hesaplanması

$$w_j = \frac{PV_{ij}}{\sum_{i=1}^n PV_{ij}} \quad 5$$

Entropi Yöntemi

Rudolph Clousis (1865) tarafından ilk defa tanımlanan Entropi kavramı 5 aşamadan oluşmaktadır (Karami ve Johansson, 2014: 523-524; Wang ve Lee, 2009: 8982; Li, vd. 2011: 2087; Zhang, vd. 2011: 444):

- **Adım 1:** Başlangıç karar matrisinin elde edilmesi

$$X = [X_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix}; i = 1, 2, 3, \dots, m; j = 1, 2, 3, \dots, n \quad 6$$

Oluşturulan başlangıç karar matrisi Eşitlik 7 ve 8 yardımıyla standartlaştırılmaktadır.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\max_{ij}} \quad i = 1, 2, 3, \dots, m; j = 1, 2, 3, \dots, n \quad 7$$

$$r_{ij} = \frac{\min_{ij}}{x_{ij}} \quad i = 1, 2, 3, \dots, m; j = 1, 2, 3, \dots, n \quad 8$$

- **Adım 2:** Normalize karar matrisinin elde edilmesi

$$P_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^m a_{ij}}; \forall_{ij} \quad 9$$

- **Adım 3:** Entropi değerlerinin (E_j) elde edilmesi

$$E_j = -\frac{1}{\ln(n)} \sum_{i=1}^n [P_{ij} \ln(P_{ij})] \quad i = 1, 2, 3, \dots, m; j = 1, 2, 3, \dots, n \quad 10$$

- **Adım 4:** Çeşitlendirme derecesinin (d_j) elde edilmesi

$$d_j = 1 - E_j \quad 11$$

- **Adım 5:** Kriter ağırlıklarının (w_j) hesaplanması

$$w_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^m d_j} \quad 12$$

CRITIC Yöntemi

Diakoulaki vd. (1995) tarafından geliştirilen CRITIC yöntemi kriterlerin önem düzeylerinin hesaplanmasına yardımcı olan bir yöntemdir. CRITIC yöntemi şu aşamalardan oluşmaktadır (Diakoulaki vd., 1995):

- **Adım 1:** Başlangıç karar matrisinin elde edilmesi

$$C = [Z_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} z_{11} & z_{12} & \dots & z_{1n} \\ z_{21} & z_{22} & \dots & z_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ z_{m1} & z_{m2} & \dots & z_{mn} \end{bmatrix} \quad 13$$

- **Adım 2:** Kriterlerin normalize edilmesi

$$r_{ij} = \frac{z_{ij} - z_j^{min}}{z_j^{max} - z_j^{min}} \quad (\text{Fayda temelli kriterler}) \quad 4$$

$$r_{ij} = \frac{z_j^{max} - z_{ij}}{z_j^{max} - z_j^{min}} \quad (\text{Maliyet temelli kriterler}) \quad 5$$

- **Adım 3:** Korelasyon matrisinin hesaplanması

$$y_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)(r_{ik} - \bar{r}_k)}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2 (r_{ik} - \bar{r}_k)^2}} \quad j, k = 16$$

1, 2, ..., n

- **Adım 4:** Standart sapma değerinin bulunması

$$\sigma_j = \sqrt{\frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^m (x_{ij} - \bar{x}_j)^2}; \quad j = 17$$

1, 2, ..., n

- **Adım 5:** Kriterlerin bilgi miktarının hesaplanması:

$$s_j = \sigma_j \sum_{k=1}^n (1 - p_{jk}) \quad j = 1, 2, \dots, n \quad 18$$

- **Adım 6:** Kriterleri ağırlıklarının (w_j) hesaplanması:

$$w_j = \frac{s_j}{\sum_{k=1}^n s_k} \quad j = 1, 2, \dots, n \quad 19$$

MEREC Yöntemi

Keshavarz-Ghorabae vd. (2021) tarafından ÇKKV yöntemi olarak geliştirilen objektif ağırlıklandırma yöntemi olan MEREC yöntemi şu aşamalardan oluşmaktadır (Keshavarz-Ghorabae vd., 2021):

- **Adım 1:** Başlangıç karar matrisinin elde edilmesi

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad 20$$

- **Adım 2:** Normalize karar matrisinin elde edilmesi

$$n_{ij} = \begin{cases} \frac{\min x_{ij}}{x_{ij}} & \text{fayda kriteri için} \\ \frac{x_{ij}}{\max x_{ij}} & \text{maaliyet kriteri için} \end{cases} \quad 21$$

- **Adım 3:** Alternatifler için genel performans değerlerinin (S_i) hesaplanması

$$S_i = \ln \left(1 + \left(\frac{1}{n} \sum_j |\ln(n_{ij}^*)| \right) \right) \quad 22$$

- **Adım 4:** Alternatiflerin performans değerinin (S'_{ij}) hesaplanması

$$S'_{ij} = \ln \left(1 + \left(\frac{1}{n} \sum_{k, k \neq j} |\ln(n_{ik}^*)| \right) \right) \quad 23$$

- **Adım 5:** Mutlak sapmaların toplamının (E_j) hesaplanması

$$E_j = \sum_i |S'_{ij} - S_i| \quad 24$$

- **Adım 6:** Kriter ağırlıklarının elde edilmesi

$$w_j = \frac{E_k}{\sum_k E_k} \quad 25$$

CRADIS Yöntemi

Puşka vd., (2021) tarafından ARAS, TOPSIS ve MARCOS yöntemlerinin bir kombinasyonu olarak ortaya konulan CRADIS yöntemi, alternatiflerin ideal ve anti-ideal çözümden sapmalarını ortaya koyabilmek için geliştirilen ÇKKV yöntemidir. Yöntemin aşamaları şu şekildedir (Puşka vd., 2021:11204-11205):

- **Adım 1:** Başlangıç karar matrisinin oluşturulması:

$$Y = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad 26$$

- **Adım 2:** Normalize karar matrisinin elde edilmesi:

$$n_{ij} = \frac{x_{ij}}{x_{jmax}} \quad \text{fayda kriterleri için} \quad 27$$

$$n_{ij} = \frac{x_{jmin}}{x_{ij}} \quad \text{maliyet kriterleri için} \quad 28$$

- **Adım 3:** Ağırlıklandırılmış normalize karar matrisinin elde edilmesi:

$$v_{ij} = n_{ij} * w_j \quad 29$$

- **Adım 4:** İdeal ve anti-ideal değerlerin elde edilmesi:

$$t_i = \max v_{ij} \quad 30$$

$$t_{ai} = \min v_{ij} \quad 31$$

- **Adım 5:** İdeal (d^+) ve ideal olmayan (d^-) çözümlerden sapmaların elde edilmesi:

$$d^+ = t_i - v_{ij} \quad 32$$

$$d^- = v_{ij} - t_{ai} \quad 33$$

- **Adım 6:** Alternatiflerin ideal (s_i^+) ve anti-ideal (s_i^-) çözümlerden sapma derecelerinin elde edilmesi:

$$s_i^+ = \sum_{j=1}^n d^+ \quad 34$$

$$s_i^- = \sum_{j=1}^n d^- \quad 35$$

- **Adım 7:** Her alternatifin optimal alternatiflerden sapmaların elde edilmesi:

$$K_i^+ = \frac{s_0^+}{s_i^+} \quad 36$$

$$K_i^- = \frac{s_i^-}{s_0^-} \quad 37$$

- **Adım 8:** Alternatiflerin sıralanması:

$$Q_i = \frac{K_i^+ + K_i^-}{2} \quad 38$$

Ortak Ağırlıklandırma

Kullanılan yöntemlerde negatif değerler ile çalışmayan analiz yöntemleri olması sebebiyle, ele alınan başlangıç karar matrisinde yer alan negatif değerler varsa, uygun teknikler kullanılarak bu değerler pozitif hale getirilmelidir. Zhang, vd. (2014) tarafından geliştirilen Z-skoru standartlaştırma yöntemi aşamaları Eşitlik 39 ve 40'ta yer almaktadır. Bu işlemler gerçekleştirilerek başlangıç karar matrisinde yer alan negatif değerler pozitif hale getirilmiş olacaktır (Zhang, Wang, Li, & Xu, 2014).

$$z_{ij} = \frac{x_{ij} - \bar{X}_i}{\sigma_i} \quad \forall i, j \text{ için} \quad 39$$

$$z'_{ij} = z_{ij} + A; \quad A > |\min z_{ij}| \quad 40$$

Bulgular

Çalışmanın amacı doğrultusunda öncelikle Tablo 2’de yer alan kriterler LOPCOW, ENTROPİ, CRITIC ve MEREC yöntemleri ile kriterlerin önem düzeyleri hesaplanmıştır. Çalışmada farklı ağırlıklandırma yöntemlerinin kullanılmasının sebebi, hem kullanılan yöntemlerin objektif ağırlıklandırma yöntemi olması sebebiyle her bir yöntemde kriterlerin önem düzeylerinin farklı çıkması hem de LOPCOW ve MEREC yöntemlerinin yeni yöntemler, ENTROPİ ve CRITIC yöntemlerinin ise eski yöntemler olmasıdır. Bu sebeple 4 ayrı ağırlıklandırma

yöntemi kullanılmış ve elde edilen sonuçların ortalaması alınarak analize dahil edilmiştir. Bu sayede elde edilen sonuçlar birleştirilerek karar vericinin de belirlenen kriterlerin önem düzeylerinde etkisi olmuştur. Tablo 3’te yer alan kriterlere göre CRADIS yöntemi ile verisi eksiksiz bulunabilen 165 ülkenin 2008-2020 dönemi için karşılaştırmalı sürdürülebilir kalkınma performansı ölçülmüştür. Ülke sayısının fazla olması sebebiyle sadece 2008 yılı için başlangıç karar matrisi ve tüm sonuçlara yer verilmiştir. Tablo 3’te tüm analiz yöntemlerinde kullanılan başlangıç karar matrisi yer almaktadır.

Tablo 3. Başlangıç Karar Matrisi

Table 3. Initial Decision Matrix

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9
Afganistan	2.238	1.527	0.019	0.017	0.018	0.012	0.503	0.010	1.019
Arnavutluk	0.689	1.754	0.031	0.016	0.205	0.020	1.880	1.197	0.724
Cezayir	0.792	1.558	0.163	0.089	0.231	0.272	0.724	0.858	0.447
Angola	1.303	0.491	0.145	0.062	0.191	0.215	0.554	0.248	0.492
Antigua ve Barbuda	0.824	1.154	0.013	0.011	0.750	0.013	2.271	2.841	0.914
Arjantin	0.949	1.078	0.216	0.351	0.422	0.264	2.050	0.976	1.378
Ermenistan	1.067	0.864	0.024	0.016	0.188	0.015	0.860	1.553	0.521
Aruba	1.067	0.947	0.016	0.012	1.265	0.016	2.798	2.688	0.869
Avustralya	0.758	0.582	0.757	0.617	2.319	0.689	3.342	3.349	3.738
Avusturya	0.683	0.606	0.664	0.228	2.415	0.741	3.325	3.468	3.091
Azerbaycan	1.865	0.803	0.045	0.034	0.261	0.112	0.384	0.773	0.461
Bahamalar	0.768	1.123	0.025	0.017	1.431	0.023	3.036	3.044	1.906
Bahreyn	0.703	0.505	0.060	0.024	1.078	0.078	0.809	2.298	1.813
Bangladeş	1.063	0.587	0.081	0.086	0.030	0.062	1.166	0.892	0.680
Barbados	1.010	1.112	0.018	0.013	0.799	0.017	2.645	3.112	1.489
Belarus	1.462	1.038	0.140	0.039	0.298	0.128	0.231	0.485	0.692
Belçika	0.768	0.956	1.298	0.263	2.247	1.340	3.274	3.146	2.974
Belize	0.895	1.123	0.013	0.011	0.206	0.013	2.390	1.790	0.940
Benin	1.000	0.112	0.018	0.015	0.053	0.017	2.033	1.281	0.331
Bermuda	0.531	0.473	0.015	0.014	4.993	0.021	2.798	2.688	0.372
Butan	1.025	0.523	0.012	0.011	0.086	0.012	1.115	2.163	0.506
Bolivya	1.406	0.602	0.029	0.024	0.081	0.034	1.693	0.604	0.661
Bosna Hersek	0.965	5.722	0.045	0.020	0.238	0.026	1.727	1.434	0.887
Botsvana	1.318	2.196	0.027	0.017	0.267	0.026	2.169	2.434	1.368
Brezilya	0.847	1.007	0.735	0.940	0.413	0.742	2.254	1.637	2.483
Brunei	0.606	0.505	0.022	0.018	1.772	0.046	0.673	2.247	1.266
Bulgaristan	1.295	0.770	0.132	0.038	0.340	0.101	2.322	1.824	1.559
Burkina Faso	1.181	0.494	0.017	0.015	0.031	0.013	1.353	1.536	0.160
Burundi	2.103	0.220	0.012	0.011	0.010	0.010	1.013	0.536	0.256
Kamboçya	2.082	0.109	0.032	0.017	0.036	0.032	0.741	0.383	0.300
Kamerun	0.825	0.451	0.036	0.024	0.068	0.034	0.639	0.434	0.254
Kanada	0.626	0.850	1.589	0.834	2.182	1.715	3.359	3.383	3.503
Yeşil Burun	0.921	1.417	0.013	0.011	0.174	0.012	2.628	2.366	0.819
Orta Afrika Cum.	1.087	0.560	0.011	0.011	0.022	0.011	0.707	0.197	0.049
Çad	1.157	7.681	0.022	0.014	0.044	0.024	0.299	0.078	0.155
Şili	1.051	1.271	0.230	0.124	0.503	0.247	2.832	3.095	2.065
Çin	0.864	0.553	3.591	3.659	0.163	4.790	0.197	1.332	1.967

Kolombiya	0.936	1.447	0.169	0.140	0.256	0.150	1.506	1.485	1.357
Komorlar	0.581	0.766	0.011	0.010	0.066	0.010	1.336	0.468	0.057
Kosta Rika	1.366	0.657	0.055	0.037	0.323	0.048	2.713	2.214	0.845
Hırvatistan	0.874	1.181	0.112	0.042	0.767	0.092	2.135	1.959	1.910
Küba	0.460	0.216	0.056	0.053	0.253	0.050	0.129	0.807	0.298
Kıbrıs	0.780	0.500	0.064	0.023	1.653	0.054	2.985	3.078	2.451
Çek Cumhuriyeti	0.893	0.600	0.458	0.114	1.065	0.486	2.883	2.756	1.753
Kongo Dem. Cumhuriyeti	1.627	0.450	0.037	0.024	0.016	0.035	0.333	0.095	0.053
Danimarka	0.696	0.507	0.568	0.183	3.004	0.621	3.495	3.502	2.786
Dominika	0.893	0.685	0.011	0.010	0.303	0.010	2.900	2.502	0.833
Dominik Cumhuriyeti	1.180	1.101	0.066	0.040	0.238	0.047	1.863	1.027	0.472
Ekvator	1.030	0.766	0.075	0.055	0.199	0.077	1.421	0.451	0.561
Mısır	1.695	1.195	0.206	0.165	0.096	0.182	0.469	1.807	1.751
El Salvador	0.917	0.806	0.040	0.022	0.138	0.025	1.795	0.993	0.642
Ekvator Ginesi	0.906	1.107	0.034	0.018	1.072	0.066	0.095	0.756	0.269
Estonya	1.161	0.785	0.063	0.023	0.851	0.062	3.019	3.010	1.269
Etiyopya	3.443	0.304	0.026	0.029	0.016	0.024	0.435	0.943	0.374
Fiji	0.985	0.534	0.018	0.012	0.195	0.016	0.996	1.231	0.686
Finlandiya	0.739	0.874	0.376	0.155	2.501	0.418	3.410	3.451	2.246
Fransa	0.655	1.027	2.672	1.389	2.117	2.629	3.223	3.197	3.330
Gabon	0.819	2.538	0.023	0.016	0.479	0.041	0.877	1.146	0.273
Gambiya	0.764	1.250	0.011	0.011	0.044	0.011	0.826	1.400	0.247
Gürcistan	1.137	2.271	0.033	0.016	0.156	0.021	1.387	1.671	0.703
Almanya	0.643	1.013	4.395	1.860	2.122	5.223	3.308	3.315	3.072
Gana	1.572	0.671	0.050	0.027	0.058	0.033	2.067	1.875	0.445
Yunanistan	0.745	1.072	0.407	0.166	1.495	0.274	2.594	2.722	2.806
Grenada	1.005	2.092	0.011	0.010	0.366	0.011	2.543	2.044	1.197
Guatemala	1.228	0.420	0.058	0.039	0.132	0.041	1.455	0.400	0.759
Gine	2.013	0.576	0.019	0.014	0.034	0.015	0.316	0.129	0.154
Haiti	1.491	2.210	0.019	0.014	0.051	0.013	1.030	0.299	0.146
Honduras	1.231	0.431	0.046	0.020	0.081	0.033	1.319	0.654	0.715
Hong Kong	0.755	0.467	1.262	0.161	1.472	1.363	2.084	3.180	3.268
Macaristan	0.872	1.072	0.400	0.080	0.737	0.410	2.696	2.824	2.182
İzlanda	1.317	0.402	0.034	0.020	2.659	0.033	3.393	3.434	2.306
Hindistan	1.026	0.915	1.103	0.796	0.047	0.932	2.118	2.010	1.903
Endonezya	1.153	1.151	0.467	0.358	0.102	0.495	1.659	1.061	1.495
İran	2.170	1.429	0.288	0.232	0.268	0.360	0.248	0.621	1.327
Irak	1.315	1.154	0.136	0.075	0.217	0.221	0.571	0.044	1.845
İrlanda	0.739	0.933	0.657	0.138	2.854	0.748	3.376	3.298	3.241
İsrail	0.772	0.836	0.273	0.147	1.385	0.275	2.441	2.603	2.670
İtalya	0.691	0.933	2.075	1.173	1.905	2.066	2.866	2.197	3.160
Fildişi Sahili	0.890	0.806	0.043	0.029	0.082	0.044	0.520	0.180	0.540
Jamaika	1.943	1.457	0.040	0.018	0.231	0.028	2.339	1.620	1.112
Japonya	0.559	0.549	2.698	2.542	1.862	2.819	2.662	3.129	3.359
Ürdün	1.403	1.747	0.070	0.028	0.162	0.050	0.945	2.112	2.390
Kazakistan	1.616	0.909	0.164	0.087	0.396	0.253	0.588	0.688	1.376
Kenya	2.226	4.797	0.049	0.039	0.043	0.036	1.370	0.570	0.550
Kiribati	1.383	4.823	0.010	0.010	0.067	0.010	2.492	2.129	0.348
Kuveyt	1.176	0.334	0.129	0.072	2.592	0.324	1.064	2.400	1.709
Kırgızistan	2.111	1.129	0.025	0.013	0.046	0.019	0.605	0.231	0.236
Laos	0.978	0.130	0.018	0.015	0.043	0.016	0.180	0.739	0.447

Letonya	1.499	1.064	0.068	0.026	0.770	0.055	2.509	2.570	1.198
Lübnan	0.573	1.022	0.072	0.032	0.286	0.046	1.200	1.180	1.325
Lesoto	1.185	3.824	0.016	0.011	0.042	0.013	1.608	1.688	0.489
Libya	1.161	2.547	0.088	0.069	0.672	0.212	0.078	0.824	0.411
Litvanya	1.199	0.798	0.113	0.033	0.698	0.098	2.560	2.485	1.124
Lüksemburg	0.695	0.665	0.249	0.042	5.600	0.312	3.512	3.366	3.122
Makao	1.044	0.414	0.041	0.028	1.906	0.063	1.761	2.231	1.463
Makedonya	1.025	4.654	0.031	0.015	0.227	0.024	1.914	1.587	0.825
Madagaskar	1.090	0.456	0.025	0.016	0.026	0.019	1.251	1.383	0.289
Malawi	1.051	0.774	0.016	0.013	0.019	0.014	1.404	1.841	0.210
Malezya	0.831	0.454	0.565	0.140	0.396	0.743	1.047	2.061	2.448
Mali	1.081	1.406	0.022	0.016	0.033	0.018	1.931	1.603	0.282
Malta	0.752	0.822	0.052	0.015	1.037	0.053	3.206	3.230	2.016
Moritus	1.119	0.992	0.030	0.015	0.376	0.026	0.758	2.858	1.462
Meksika	0.810	0.529	1.050	0.607	0.468	0.991	1.829	1.010	1.543
Moldova	1.323	0.547	0.027	0.014	0.099	0.018	1.285	1.417	0.911
Moğolistan	2.341	1.264	0.022	0.013	0.100	0.020	1.982	1.570	0.907
Karadağ	1.054	2.367	0.023	0.012	0.345	0.016	1.965	1.858	1.224
Fas	0.715	1.315	0.154	0.055	0.136	0.115	0.911	1.468	1.218
Mozambik	1.439	0.410	0.024	0.016	0.027	0.021	1.591	1.163	0.370
Myanmar	2.264	1.931	0.019	0.034	0.022	0.025	0.010	0.112	0.286
Namibya	1.076	5.181	0.027	0.015	0.197	0.025	2.101	2.180	1.543
Nepal	1.131	1.374	0.023	0.020	0.023	0.015	1.132	1.078	0.469
Hollanda	0.634	0.653	1.820	0.455	2.692	2.121	3.444	3.332	3.238
Yeni Zelanda	0.732	0.551	0.144	0.098	1.460	0.146	3.427	3.417	2.165
Nikaragua	1.796	0.836	0.026	0.016	0.071	0.019	1.217	0.841	0.376
Nijer	1.225	0.163	0.016	0.014	0.023	0.013	1.183	1.044	0.259
Nijerya	1.243	0.489	0.170	0.178	0.106	0.288	0.962	0.519	1.058
Norveç	0.718	0.374	0.427	0.220	4.527	0.687	3.529	3.519	3.015
Umman	1.297	0.560	0.093	0.040	1.034	0.136	0.622	2.417	1.725
Pakistan	1.827	0.712	0.133	0.134	0.047	0.077	0.894	0.637	1.250
Panama	1.054	0.475	0.079	0.030	0.335	0.073	2.356	1.739	1.513
Paraguay	1.147	0.605	0.039	0.026	0.190	0.043	1.574	0.722	0.378
Peru	0.855	1.098	0.118	0.091	0.198	0.124	1.846	0.909	1.057
Filipinler	1.020	1.016	0.204	0.134	0.094	0.203	1.557	1.248	1.217
Polonya	0.746	0.970	0.726	0.238	0.654	0.654	2.679	2.349	1.911
Portekiz	0.640	1.268	0.343	0.134	1.161	0.272	3.155	2.942	3.084
Katar	1.476	0.038	0.111	0.061	3.747	0.236	0.656	2.468	2.162
Kongo Cumhuriyeti	0.799	2.271	0.031	0.015	0.136	0.037	0.537	0.332	0.065
Romanya	0.993	0.766	0.270	0.110	0.488	0.189	2.186	1.892	1.085
Rusya Federasyonu	1.413	0.854	1.152	0.781	0.544	1.669	0.792	0.553	2.217
Ruanda	1.502	0.116	0.014	0.013	0.026	0.012	0.418	1.349	0.323
Suudi Arabistan	1.128	0.709	0.560	0.302	0.938	1.040	0.146	1.976	1.898
Senegal	0.959	1.360	0.032	0.018	0.066	0.021	1.438	1.654	0.303
Sirbistan	1.299	1.885	0.091	0.033	0.332	0.057	1.999	1.315	1.054
Seyşeller	2.945	0.232	0.013	0.011	0.520	0.013	1.676	2.078	1.352
Sierra Leone	1.016	0.501	0.012	0.012	0.020	0.011	1.540	0.671	0.065
Singapur	0.911	0.309	1.267	0.137	1.869	1.425	1.234	3.214	3.319
Slovakya	0.775	1.318	0.266	0.056	0.873	0.267	2.611	2.315	0.990
Slovenya	0.845	0.602	0.128	0.036	1.284	0.127	2.849	2.925	2.060
Solomon Adaları	1.628	0.250	0.011	0.010	0.066	0.011	1.744	1.112	0.300

Güney Afrika	1.141	3.103	0.342	0.191	0.297	0.335	2.288	1.925	2.310
Güney Kore	0.780	0.433	1.572	0.701	0.998	1.602	2.407	2.739	3.274
İspanya	0.740	1.549	1.547	0.742	1.652	1.339	3.087	3.027	3.539
Sri Lanka	1.979	0.715	0.059	0.041	0.096	0.042	1.149	1.909	0.966
Kitts ve Nevis	0.822	0.616	0.011	0.010	0.729	0.011	2.951	2.875	1.117
Sudan	1.425	2.207	0.045	0.034	0.073	0.052	0.214	0.163	0.245
Svaziland	1.315	3.781	0.016	0.012	0.147	0.016	0.126	0.129	0.651
İsveç	0.697	0.847	0.711	0.274	2.622	0.821	3.478	3.485	3.217
İsviçre	0.630	0.531	0.939	0.384	3.482	1.154	3.461	3.400	4.133
Tacikistan	1.839	0.300	0.023	0.013	0.034	0.016	0.350	0.282	0.246
Tanzanya	1.156	1.180	0.036	0.028	0.033	0.027	1.489	1.502	0.359
Tayland	0.833	0.185	0.637	0.202	0.205	0.674	1.081	1.773	2.310
Gitmek	1.049	0.422	0.015	0.012	0.026	0.014	0.690	0.790	0.414
Tonga	1.167	0.176	0.010	0.010	0.156	0.010	1.642	2.027	0.546
Tunus	0.758	1.711	0.092	0.033	0.202	0.090	0.367	1.993	0.690
Türkiye	1.167	1.377	0.658	0.361	0.512	0.589	1.625	1.942	1.812
Uganda	1.275	0.395	0.024	0.021	0.023	0.021	1.098	1.519	0.252
Ukrayna	2.158	0.878	0.308	0.078	0.191	0.270	1.778	0.959	0.936
Birleşik Arap Emirlikleri	1.288	0.388	0.694	0.180	2.078	0.804	0.775	2.146	2.149
İngiltere	0.703	0.785	2.679	1.618	2.221	2.550	3.257	3.281	3.657
ABD	0.724	0.795	8.038	9.665	2.260	5.867	3.053	3.247	3.653
Uruguay	0.995	1.085	0.043	0.036	0.425	0.039	2.917	2.451	0.709
Vanuatu	0.791	4.133	0.011	0.010	0.123	0.011	2.152	2.281	0.599
Vietnam	2.017	0.243	0.269	0.106	0.054	0.232	0.282	1.366	1.614
Zambiya	1.567	0.758	0.017	0.014	0.021	0.016	1.523	1.451	0.654
Zimbabve	0.624	0.744	0.019	0.014	0.017	0.016	0.265	0.027	0.466

Tablo 4. 165 Ülke İçin Ele alınan Kriterlerin Önem Düzeyleri
Table 4. For 165 Countries, Importance Levels of the Criteria Considered

	LOPCOW Yöntemi								
	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9
2008	0.1753	0.2009	0.2440	0.0196	0.0714	0.0426	0.0822	0.0833	0.0806
2009	0.1973	0.1958	0.2359	0.0200	0.0696	0.0433	0.0801	0.0819	0.0761
2010	0.1599	0.2042	0.2482	0.0219	0.0728	0.0426	0.0843	0.0860	0.0802
2011	0.2244	0.1893	0.2252	0.0210	0.0678	0.0369	0.0777	0.0811	0.0767
2012	0.2369	0.1854	0.2270	0.0211	0.0629	0.0347	0.0779	0.0805	0.0737
2013	0.2219	0.1756	0.2336	0.0222	0.0679	0.0355	0.0815	0.0845	0.0772
2014	0.2149	0.1768	0.2356	0.0224	0.0713	0.0347	0.0834	0.0853	0.0756
2015	0.2273	0.1744	0.2374	0.0218	0.0649	0.0324	0.0815	0.0838	0.0765
2016	0.2035	0.1791	0.2453	0.0225	0.0668	0.0326	0.0841	0.0861	0.0799
2017	0.2086	0.1737	0.2447	0.0225	0.0681	0.0334	0.0851	0.0864	0.0774
2018	0.2446	0.1618	0.2322	0.0211	0.0657	0.0344	0.0810	0.0831	0.0761
2019	0.2892	0.1514	0.2207	0.0194	0.0629	0.0322	0.0764	0.0787	0.0690
2020	0.2925	0.1378	0.2207	0.0182	0.0645	0.0384	0.0760	0.0793	0.0724
	ENTROPİ Yöntemi								
	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9
2008	0.0087	0.0325	0.1172	0.1560	0.0691	0.1141	0.0185	0.0178	0.4660
2009	0.0107	0.0275	0.1156	0.1570	0.0684	0.1146	0.0188	0.0180	0.4694
2010	0.0071	0.0277	0.1187	0.1575	0.0666	0.1157	0.0188	0.0179	0.4700
2011	0.0092	0.0282	0.1192	0.1575	0.0663	0.1149	0.0183	0.0174	0.4691
2012	0.0110	0.0291	0.1184	0.1578	0.0652	0.1150	0.0179	0.0171	0.4684
2013	0.0097	0.0273	0.1182	0.1588	0.0653	0.1165	0.0181	0.0169	0.4692
2014	0.0097	0.0271	0.1194	0.1590	0.0649	0.1181	0.0176	0.0165	0.4677
2015	0.0122	0.0264	0.1195	0.1587	0.0638	0.1213	0.0175	0.0164	0.4643
2016	0.0123	0.0262	0.1194	0.1591	0.0642	0.1209	0.0173	0.0166	0.4640
2017	0.0120	0.0265	0.1197	0.1598	0.0637	0.1197	0.0174	0.0165	0.4646
2018	0.0144	0.0274	0.1198	0.1600	0.0636	0.1182	0.0177	0.0166	0.4624

2019	0.0570	0.0267	0.1140	0.1539	0.0603	0.1129	0.0170	0.0159	0.4423
2020	0.0962	0.0229	0.1099	0.1483	0.0586	0.1108	0.0163	0.0152	0.4218
CRITIC Yöntemi									
	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9
2008	0.0972	0.1057	0.1305	0.0606	0.0945	0.0889	0.1544	0.1432	0.1249
2009	0.0821	0.1061	0.1330	0.0615	0.0921	0.0855	0.1618	0.1480	0.1299
2010	0.1153	0.1060	0.1270	0.0601	0.0907	0.0845	0.1542	0.1394	0.1229
2011	0.0721	0.1099	0.1378	0.0637	0.0987	0.0908	0.1598	0.1438	0.1234
2012	0.0680	0.1111	0.1339	0.0632	0.1038	0.0884	0.1597	0.1454	0.1265
2013	0.0805	0.1231	0.1316	0.0619	0.0977	0.0844	0.1552	0.1405	0.1251
2014	0.0796	0.1271	0.1235	0.0589	0.0911	0.0786	0.1683	0.1377	0.1352
2015	0.0729	0.1277	0.1202	0.0605	0.0959	0.0779	0.1722	0.1391	0.1337
2016	0.0861	0.1264	0.1189	0.0603	0.0929	0.0783	0.1685	0.1365	0.1321
2017	0.0873	0.1317	0.1202	0.0603	0.0917	0.0773	0.1643	0.1337	0.1335
2018	0.0779	0.1340	0.1218	0.0602	0.0920	0.0755	0.1683	0.1394	0.1309
2019	0.0548	0.1402	0.1205	0.0613	0.0926	0.0760	0.1734	0.1425	0.1387
2020	0.0530	0.1549	0.1217	0.0619	0.0869	0.0680	0.1753	0.1433	0.1350
MEREC Yöntemi									
	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9
2008	0.0411	0.0811	0.1803	0.0530	0.1130	0.0710	0.1801	0.1774	0.1029
2009	0.0493	0.0784	0.1794	0.0546	0.1115	0.0682	0.1453	0.1832	0.1302
2010	0.0268	0.0777	0.1811	0.0553	0.1106	0.0723	0.1251	0.1821	0.1690
2011	0.0571	0.0785	0.1805	0.0558	0.1122	0.0767	0.1033	0.1828	0.1532
2012	0.0651	0.0805	0.1851	0.0580	0.1152	0.0791	0.1062	0.1476	0.1633
2013	0.0533	0.0734	0.1841	0.0588	0.1163	0.0802	0.1161	0.1889	0.1288
2014	0.0600	0.0802	0.2045	0.0649	0.1251	0.0875	0.1263	0.1414	0.1101
2015	0.0721	0.0794	0.2055	0.0653	0.1160	0.0824	0.1257	0.1406	0.1130
2016	0.0655	0.0795	0.2091	0.0669	0.1238	0.0827	0.1278	0.1281	0.1167
2017	0.0619	0.0766	0.2077	0.0674	0.1267	0.0857	0.1409	0.1192	0.1139
2018	0.0773	0.0746	0.2047	0.0674	0.1300	0.0882	0.1243	0.1215	0.1119
2019	0.1263	0.0694	0.1905	0.0639	0.1233	0.0824	0.1213	0.1179	0.1050
2020	0.1527	0.0598	0.1860	0.0613	0.1157	0.0757	0.1249	0.1201	0.1039
Ortalama Ağırlıklar									
	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9
2008	0.0806	0.1051	0.1680	0.0723	0.0870	0.0792	0.1088	0.1054	0.1936
2009	0.0848	0.1019	0.1660	0.0733	0.0854	0.0779	0.1015	0.1078	0.2014
2010	0.0773	0.1039	0.1688	0.0737	0.0852	0.0788	0.0956	0.1063	0.2105
2011	0.0907	0.1015	0.1657	0.0745	0.0862	0.0798	0.0898	0.1063	0.2056
2012	0.0952	0.1015	0.1661	0.0750	0.0868	0.0793	0.0904	0.0976	0.2080
2013	0.0914	0.0999	0.1669	0.0754	0.0868	0.0792	0.0927	0.1077	0.2001
2014	0.0911	0.1028	0.1707	0.0763	0.0881	0.0797	0.0989	0.0952	0.1972
2015	0.0961	0.1020	0.1706	0.0766	0.0851	0.0785	0.0992	0.0950	0.1969
2016	0.0918	0.1028	0.1732	0.0772	0.0869	0.0786	0.0994	0.0918	0.1982
2017	0.0924	0.1021	0.1731	0.0775	0.0876	0.0790	0.1019	0.0890	0.1973
2018	0.1036	0.0994	0.1696	0.0772	0.0878	0.0791	0.0978	0.0902	0.1953
2019	0.1318	0.0969	0.1614	0.0746	0.0848	0.0758	0.0970	0.0887	0.1888
2020	0.1486	0.0939	0.1596	0.0724	0.0815	0.0732	0.0981	0.0895	0.1833

Başlangıç karar matrisinde yer alan kriterlere LOPCOW, ENTROPİ, CRITIC ve MEREC yöntemlerinin aşamaları uygulanmış ve Tablo 4'te sunulmuştur.

Elde edilen sonuçlar incelendiğinde LOPCOW yönteminde, ele alınan kriterler arasında yıllar itibarıyla en yüksek önem düzeyine sahip kriter enflasyon olurken, en düşük önem düzeyine sahip kriter GSYH olmuştur. ENTROPİ yönteminde, 2008-2020 döneminde önem düzeyi en yüksek olan kriter finansal gelişim endeksi olurken, en düşük önem düzeyine sahip kriter hukukun üstünlüğü kriteri olmuştur. CRITIC yöntemi ile elde edilen sonuçlara göre yıllar itibarıyla en yüksek ağırlığa sahip kriter ifade özgürlüğü olurken, en düşük ağırlığa sahip kriter GSYH olmuştur. Yapılan son MEREC yöntemi sonuçlarında ise ele alınan kriterle arasında yıllar itibarıyla en

yüksek önem düzeyine sahip kriter ithalat değişkeni olurken, en düşük önem düzeyine sahip kriter GSYH olmuştur. Yöntemler arasındaki bu farklılığın kısmen de olsa ortadan kaldırılması amacıyla tüm yöntemlerde elde edilen sonuçların ortalaması hesaplanmış ve ele alınan ülkelerin sürdürülebilir kalkınma performansı değerlendirilirken bu sonuçlar kullanılmıştır. Elde edilen önem düzeyleri ve Tablo 3'te yer alan başlangıç karar matrisi kullanılarak CRADIS yönteminin aşamaları tüm yıllar için ayrı ayrı uygulanmıştır. Tekrar belirtmek gerekirse uygulanan ara işlemlerin tablolar halinde sunulmamasının temel sebebi toplam 165 ülke olması sebebiyle çalışmada çok fazla yer kaplayacağını düşünülmesidir. Elde edilen bulgular Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. CRADIS Yöntemi ile Ele alınan ülkelerin 2008-2020 Dönemi Performans Değerlendirmesi

Table 5. Performance Evaluation of the Countries Considered with CRADIS Method for the Period 2008-2020

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Afganistan	133	78	137	148	149	148	144	127	136	137	130	132	151
Arnavutluk	89	98	95	93	92	93	93	89	82	87	90	93	84
Cezayir	152	161	159	156	161	155	159	160	162	162	160	157	153
Angola	162	162	163	163	163	164	164	163	164	163	163	163	161
Antigua ve Barbuda	35	29	31	29	32	30	35	31	26	34	34	34	32
Arjantin	103	112	122	120	123	113	127	125	127	108	117	133	132
Ermenistan	109	106	111	106	101	99	103	102	75	86	87	82	74
Aruba	37	31	34	31	30	20	26	25	18	17	30	33	33
Avustralya	11	8	5	6	3	4	7	7	8	8	8	8	6
Avusturya	14	18	18	17	22	25	23	28	28	28	23	23	26
Azerbaycan	160	151	152	155	143	149	150	153	160	158	147	150	150
Bahamalar	24	35	37	38	37	37	37	39	40	41	42	42	30
Bahreyn	65	74	69	65	75	90	89	90	95	82	86	80	31
Bangladeş	140	142	135	141	147	146	146	147	145	144	145	147	146
Barbados	33	26	26	30	29	17	16	15	23	30	33	35	37
Belarus	163	160	161	165	164	163	162	162	161	161	161	159	160
Belçika	20	19	23	22	24	23	21	23	30	23	24	22	25
Belize	44	44	45	44	44	44	56	51	55	52	51	54	56
Benin	61	75	71	80	91	83	85	84	80	92	91	91	107
Bermuda	16	21	20	15	19	22	31	18	19	18	19	20	19
Butan	52	56	62	64	59	56	54	53	49	48	46	45	60
Bolivya	123	117	118	123	118	122	126	123	121	117	116	116	95
Bosna Hersek	104	101	103	102	98	86	84	86	81	93	94	94	77
Botsvana	56	55	65	67	66	66	66	65	67	63	62	64	64
Brezilya	53	57	53	58	54	59	59	64	74	62	60	62	65
Brunei	49	52	48	45	50	60	58	57	56	49	56	61	70
Bulgaristan	82	80	78	83	80	79	76	78	77	83	84	85	82
Burkina Faso	97	94	84	97	106	103	102	101	91	94	103	68	99
Burundi	91	85	86	95	90	88	90	98	99	106	63	79	110
Kamboçya	141	123	120	117	88	115	140	129	147	91	104	96	124
Kamerun	148	153	148	139	145	147	151	150	143	146	148	155	147
Kanada	7	6	9	7	4	3	6	6	7	7	7	7	8
Yeşil Burun	39	38	40	42	39	38	33	34	32	38	39	37	38
Orta Afrika	101	103	97	82	105	109	121	106	108	110	107	111	111
Cum.													
Çad	156	157	141	143	160	140	147	146	125	123	146	128	149
Şili	47	47	46	46	45	43	51	56	58	47	48	48	57
Çin	67	62	57	55	46	47	44	43	43	40	36	39	40
Kolombiya	107	108	104	99	100	98	100	107	110	102	95	98	94
Komorlar	59	87	82	70	84	51	48	47	79	51	78	84	89
Kosta Rika	80	71	75	73	69	69	65	63	59	66	65	69	63
Hırvatistan	60	64	63	60	60	62	57	58	48	57	59	60	61
Küba	130	149	153	154	154	158	155	156	150	152	149	138	133
Kıbrıs	28	25	32	33	35	39	38	36	38	37	40	36	43
Çek Cumhuriyeti	48	49	49	50	52	49	46	48	47	50	49	50	59

Kongo Dem. Cumhuriyeti	164	163	164	164	165	165	163	161	163	165	165	165	165
Danimarka	15	13	14	13	14	13	13	16	16	16	15	13	12
Dominika	25	27	28	21	26	24	20	21	22	22	26	30	23
Dominik Cumhuriyeti	131	136	139	132	127	123	118	121	117	124	124	115	113
Ekvator	143	147	149	145	148	141	149	148	135	132	121	122	112
Mısır	126	118	131	142	138	151	154	154	154	157	154	151	143
El Salvador	113	114	114	116	112	104	104	103	103	107	115	105	92
Ekvator Ginesi	146	155	160	147	153	159	160	152	144	148	150	142	152
Estonya	50	50	54	56	58	57	52	52	50	54	54	58	47
Etiyopya	145	144	147	159	155	145	153	159	158	160	159	160	162
Fiji	88	95	96	103	94	97	77	71	71	71	70	67	39
Finlandiya	22	22	21	23	21	19	18	20	21	21	20	17	16
Fransa	10	11	12	11	12	12	12	10	11	9	9	9	10
Gabon	116	125	117	105	117	114	122	109	111	119	128	123	106
Gambiya	62	79	79	76	73	76	83	91	94	79	75	78	78
Gürcistan	105	102	105	107	70	75	81	81	78	84	79	87	85
Almanya	3	3	3	5	7	6	4	4	4	5	3	5	4
Gana	111	105	115	115	122	112	114	118	126	118	114	121	127
Yunanistan	36	43	47	47	53	45	43	49	53	56	53	53	46
Grenada	34	32	33	28	33	31	27	26	29	29	31	32	21
Guatemala	138	134	129	133	130	134	132	134	139	142	141	139	137
Gine	153	148	143	149	150	153	145	149	156	153	156	154	156
Haiti	137	135	146	136	137	138	137	144	148	150	153	153	154
Honduras	135	133	132	135	139	142	143	142	142	143	142	141	134
Hong Kong	26	28	24	24	25	27	24	24	31	24	21	28	27
Macaristan	46	48	50	53	64	61	64	66	70	69	68	72	72
İzlanda	18	16	19	14	18	16	19	19	17	14	18	21	20
Hindistan	72	69	76	78	77	78	79	79	85	76	74	76	80
Endonezya	117	121	123	113	109	106	106	112	107	103	99	99	93
İran	159	154	157	158	156	154	157	157	146	149	143	152	155
Irak	142	141	133	128	135	132	134	138	130	127	126	124	123
İrlanda	13	15	15	18	20	15	15	14	14	13	12	10	9
İsrail	40	45	41	40	41	42	41	38	42	42	41	40	36
İtalya	21	24	25	25	31	32	22	27	25	26	28	26	24
Fildişi Sahili	154	158	154	152	142	139	124	126	120	121	122	112	130
Jamaika	93	76	91	85	86	80	78	69	64	70	72	71	76
Japonya	9	10	7	3	5	8	10	9	6	4	6	3	3
Ürdün	78	81	87	84	95	96	96	85	86	100	100	92	83
Kazakistan	144	137	140	134	132	135	136	137	149	147	135	136	136
Kenya	151	146	144	153	146	136	130	133	138	141	136	137	141
Kiribati	43	41	27	36	27	36	42	40	41	32	29	18	35
Kuveyt	63	63	66	66	62	68	73	80	84	75	71	86	86
Kırgızistan	157	143	145	151	140	143	142	135	119	130	123	127	129
Laos	108	113	100	119	104	126	133	132	133	145	137	143	148
Letonya	70	60	60	68	67	67	68	68	61	72	73	73	67
Lübnan	98	120	116	121	124	125	125	87	114	135	134	130	145
Lesoto	77	77	83	81	78	70	75	75	83	80	82	90	88
Libya	161	164	162	161	158	161	165	165	165	164	164	164	164
Litvanya	75	73	73	77	72	73	70	67	73	78	76	74	71

Lüksemburg	4	4	4	9	9	5	3	5	3	6	5	6	5
Makao	54	46	42	48	48	46	45	45	44	44	44	44	54
Makedonya	92	86	85	86	89	85	80	83	88	89	88	89	81
Madagaskar	115	129	126	125	83	117	117	119	128	133	133	134	121
Malawi	81	84	92	90	102	94	98	97	112	98	105	108	103
Malezya	68	65	58	59	51	58	61	61	63	64	50	49	44
Mali	95	93	94	88	120	110	112	117	96	122	118	104	122
Malta	32	36	38	34	34	34	34	37	39	35	38	38	41
Moritus	69	61	67	69	65	65	67	62	62	61	67	52	62
Meksika	94	99	93	89	87	91	97	100	100	105	102	100	98
Moldova	100	92	88	87	85	84	88	92	97	95	93	103	97
Moğolistan	83	68	81	94	96	81	86	76	60	74	80	88	79
Karadağ	58	53	52	57	57	55	47	54	52	55	55	56	52
Fas	121	122	108	101	111	116	110	115	116	111	113	102	96
Mozambik	110	109	110	124	125	137	138	139	155	154	151	145	140
Myanmar	158	152	155	146	136	160	161	164	159	159	162	162	159
Namibya	55	51	51	52	55	52	50	46	46	46	45	55	55
Nepal	120	128	136	129	134	130	131	140	140	131	132	135	126
Hollanda	8	9	10	10	11	11	11	12	10	11	10	14	14
Yeni Zelanda	29	30	30	27	28	29	29	30	27	27	25	24	22
Nikaragua	134	126	125	126	133	128	129	130	131	134	144	149	142
Nijer	90	90	64	49	76	87	74	77	87	90	98	70	101
Nijerya	147	156	158	160	159	157	158	155	157	156	158	156	158
Norveç	6	7	8	4	8	10	9	11	15	12	13	12	13
Umman	87	89	90	92	93	89	95	96	93	88	83	81	75
Pakistan	149	145	150	157	151	156	156	145	151	151	152	158	157
Panama	76	72	74	72	68	74	71	70	68	68	66	59	50
Paraguay	132	132	128	131	128	129	128	128	134	128	127	126	104
Peru	119	116	106	108	110	105	107	104	102	97	92	97	91
Filipinler	122	124	119	109	108	102	105	105	104	114	120	118	116
Polonya	51	58	59	54	56	54	49	50	54	58	61	65	68
Portekiz	23	33	35	37	38	33	30	35	34	33	32	31	34
Katar	30	20	13	32	15	28	25	32	33	31	27	25	42
Kongo	155	159	151	138	152	152	152	151	152	139	140	148	138
Cumhuriyeti													
Romanya	96	97	99	98	99	95	94	82	72	81	89	95	87
Rusya	106	96	98	91	97	101	108	124	123	115	109	110	105
Federasyonu													
Ruanda	84	91	72	75	82	82	82	88	101	99	81	101	118
Suudi Arabistan	99	100	101	96	81	92	92	93	90	85	97	75	100
Senegal	114	115	112	112	107	100	91	94	92	96	96	106	109
Sırbistan	112	110	113	118	115	107	99	99	98	109	106	107	102
Seyşeller	45	39	36	39	43	41	40	41	35	43	43	41	48
Sierra Leone	79	88	89	104	113	120	113	113	115	113	108	117	115
Singapur	31	34	29	26	23	26	28	29	24	25	22	27	29
Slovakya	74	83	77	74	74	72	69	74	66	73	77	77	73
Slovenya	42	37	44	43	47	48	53	55	51	53	52	51	53
Solomon	57	54	55	61	49	53	55	44	45	45	47	47	58
Adaları													
Güney Afrika	64	59	61	63	63	64	62	60	65	60	58	63	66
Güney Kore	27	23	22	20	16	18	17	22	20	20	16	15	18

İspanya	17	14	17	16	17	21	14	17	13	15	17	16	17
Sri Lanka	124	111	107	110	119	118	116	114	109	116	101	109	114
Kitts ve Nevis	19	17	16	19	13	14	32	13	12	19	14	19	15
Sudan	165	165	165	162	162	162	111	111	113	112	112	120	125
Svaziland	129	131	130	122	126	124	120	120	124	125	125	119	117
İsveç	12	12	11	12	10	9	8	8	9	10	11	11	11
İsviçre	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Tacikistan	150	140	138	144	141	144	139	143	141	140	138	146	144
Tanzanya	125	127	127	137	144	133	135	136	137	138	139	140	139
Tayland	71	70	56	51	42	50	63	59	57	59	57	57	49
Gitmek	102	107	102	100	103	108	101	108	89	77	85	83	90
Tonga	41	42	39	41	36	35	39	33	36	36	35	29	28
Tunus	128	139	134	114	121	119	109	110	106	104	111	114	108
Türkiye	85	82	80	79	79	77	87	95	105	101	110	113	119
Uganda	118	130	124	130	131	121	123	131	129	129	129	129	128
Ukrayna	139	138	142	140	129	131	148	158	153	155	155	144	131
Birleşik Arap Emirlikleri	73	67	70	62	61	63	60	73	69	65	69	46	51
İngiltere	5	5	6	8	6	7	5	3	5	3	4	4	7
ABD	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Uruguay	66	66	68	71	71	71	72	72	76	67	64	66	69
Vanuatu	38	40	43	35	40	40	36	42	37	39	37	43	45
Vietnam	136	119	109	127	116	127	119	122	118	120	119	125	120
Zambiya	86	104	121	111	114	111	115	116	132	126	131	131	135
Zimbabve	127	150	156	150	157	150	141	141	122	136	157	161	163

Tablo 5 incelendiğinde tüm yıllarda ABD'nin ilk sırada, İsviçre'nin ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Üçüncü sırada ise 2008, 2009, 2010 ve 2018 yıllarında Almanya, 2014 ve 2016 yıllarında Lüksemburg, 2015 ve 2017 yıllarında İngiltere, 2011, 2019 ve 2020 yıllarında Japonya, 2013 yılında Kanada ve 2012 yılında Avustralya yer almaktadır. Diğer sürdürülebilir kalkınma performans sıralamaları değişiklik gösterdiği için yıllar itibarıyla ayrı ayrı incelenmemiş ve 2008-2020 dönemi sürdürülebilir kalkınma performans sıralamasının sonuçları ortalaması alınarak incelenmiştir. Ele alınan dönem içerisinde en iyi performans gösteren 5 ülke sırasıyla ABD, İsviçre, Almanya, Lüksemburg ve İngiltere olurken, en düşük performansı gösteren ülke Kongo Demokratik Cumhuriyeti olmuştur. Kongo Demokratik Cumhuriyeti'ni takip eden ülkeler ise sırasıyla Libya, Angola, Belarus ve Cezayir olmuştur.

Elde edilen sonuçlara göre 2008 krizinin başladığı ABD'de sürdürülebilir kalkınma performansında bir değişim olmadığı görülürken, bazı AB üye ülkelerin olumsuz etkilendiği görülmektedir. Dünya sürdürülebilirlik kalkınma performansında ilk sıralarda yer alan AB ülkelerinin 2008 krizinden sürdürülebilirlik kavramı açısından fazlaca olumsuz etkilenmediği görülse de Portekiz, Yunanistan ve İsrail gibi genel sıralamada daha geride yer alan AB ülkelerinin 2008 krizinden olumsuz etkilendiği görülmektedir. Türkiye ise dünya sürdürülebilir kalkınma performansı açısından 165 ülke arasında ortalama olarak 95. sırada yer almaktadır. Türkiye 2008

krizi sonrasında 2013 yılına kadar performansında bir artış görülse de 2013 sonrasında sürdürülebilir kalkınma performansında bozulma olduğu görülmektedir. 2008 yılında 85. sırada yer alan Türkiye 2013 yılına kadar 77. sıraya kadar performansını artırırken, 2014 yılında 87. sıraya geri düşmüş ve bu gerileme devam ederek 2020 yılında 119. sırada yer almıştır.

Sonuç

Sürdürülebilirlik kavramı, Bruntland Raporu ile yaygın bir hale gelmiş olsa da en kapsamlı bir şekilde Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda ele alınmıştır. Konferansta GSYH ve çevresel göstergelerin sürdürülebilirlik kavramı açısından yetersiz kalacağına vurgu yapılmıştır. Ayrıca konferansta sürdürülebilir kalkınmanın değerlendirilebilmesi için GSYH ve çevresel faktörlerin yanı sıra finansal, yönetsimsel, sosyal ve demografik göstergelerinde ele alınması gerektiğini ileri sürmüşlerdir (Birleşmiş Milletler, 1992: 346). Tüm bu göstergelerin dikkate alınmasıyla birlikte uzun vade de sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşabilmek için uygulanan politikaların etkileri daha net ölçülebilecektir (Candice, 2005: 2).

Bunlar dikkate alındığında verisine ulaşılabilen 165 ülkenin 2008-2020 dönemi için ekonomik, sosyal, finansal ve yönetsimsel göstergeler kullanılarak sürdürülebilir kalkınma performansının ölçülmesi hesaplanmıştır. Çalışmada, enflasyon oranı, işsizlik oranı, ithalat değeri,

GSYH, kişi başı GSYH, ihracat değeri, ifade özgürlüğü endeksi, hukukun üstünlüğü endeksi ve finansal gelişim endeksi olmak üzere toplam 9 kriter LOPCOW, ENTROPİ, CRITIC, MEREC ve CRADIS yöntemleri kullanılmıştır. LOPCOW, ENTROPİ, CRITIC ve MEREC yöntemlerinde ele alınan kriterlerin önem düzeyleri belirlenmiş ve CRADIS yöntemiyle de alternatiflerin sıralaması belirlenmiştir.

Sonuçlar incelendiğinde tüm yıllarda ABD'nin ilk sırada, İsviçre'nin ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Diğer sürdürülebilir kalkınma performans sıralamaları değişiklik gösterdiği için yıllar itibarıyla ayrı ayrı incelenmemiş ve 2008-2020 dönemi sürdürülebilir kalkınma performans sıralamasının sonuçlarının ortalaması alınarak incelenmiştir. 2008-2020 dönemi için elde edilen sonuçların ortalaması alındığında en iyi sürdürülebilir kalkınma performansı gösteren ilk 5 ülke sırasıyla ABD, İsviçre, Almanya, Lüksemburg ve İngiltere yer almaktadır. 2008-2020 dönemi için elde edilen sonuçların ortalaması alındığında en düşük sürdürülebilir kalkınma performansı gösteren son 5 ülke sırasıyla Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Libya, Angola, Belarus ve Cezayir olmuştur.

Elde edilen sonuçlara göre 2008 krizinin başladığı ABD'de sürdürülebilir kalkınma performansında bir değişim olmadığı görülürken, bazı AB üye ülkelerin olumsuz etkilendiği görülmektedir. Dünya sürdürülebilirlik kalkınma performansında ilk sıralarda yer alan AB ülkelerinin 2008 krizinden sürdürülebilirlik kavramı açısından fazlaca olumsuz etkilemediği görülse de Portekiz, Yunanistan ve İsrail gibi genel sıralamada daha geride yer alan AB ülkeleri 2008 krizinden olumsuz etkilendiği görülmektedir. Türkiye ise dünya sürdürülebilir kalkınma performansı açısından 165 ülke arasında ortalama olarak 95. sırada yer almaktadır. Türkiye 2008 krizi sonrasında 2013 yılına kadar performansında bir artış görülse de 2013 sonrasında sürdürülebilir kalkınma performansında bozulma olduğu görülmektedir. 2008 yılında 85. sırada yer alan Türkiye 2013 yılına kadar 77. sıraya kadar performansını artırırken, 2014 yılında 87. sıraya geri düşmüş ve bu gerileme devam ederek 2020 yılında 119. sırada yer almıştır.

Bu sonuçlar değerlendirildiğinde birçok ülkede hissedilen her hangi bir şok, ekonomik açıdan her ülkeyi kısa süreli etkilese de sürdürülebilirlik açısından güçlü bir ekonomiye sahip olan ülkeleri etkilememektedir. Dış ticaret hacminin yüksek olduğu, enflasyon ve işsizlik oranlarının düşük olduğu, GSYH'si veya kişi başı GSYH'si yüksek olduğu ülkeler muhtemel bir şoktan sürdürülebilirlik kavramı açısından etkilenmemektedir. Ayrıca ifade özgürlüğünün olduğu hukukun üstün olduğu ülkelerin yaşanan ekonomik kriz veya sağlık krizlerinden etkilenmediği görülmektedir. Ülkeler sürdürülebilir kalkınma performanslarını yükseltmek ve yaşanacak bu tarz krizlerden daha az etkilenmek amacıyla ekonomik göstergelerin yanı sıra sosyal ve yönetim açısından da güçlü bir yapı ortaya koymaları gerekmektedir. Çünkü güçlü ekonomik göstergelere sahip olan ülkelerin yönetim ve sosyal göstergelerinin düşük olması bu

ülkelerin sürdürülebilir kalkınma performansı açısından genel sıralamada daha geride olmasına sebep olmaktadır.

Göreceli olarak sürdürülebilir kalkınma performansında orta sırada yer alan ülkelerin ekonomik göstergeleri incelendiğinde yönetim, sosyal ve finansal göstergelere göre daha iyi olduğu görülmektedir. Bunun daha net anlaşılabilmesi için ele alınan ülkeler için ekonomik performans değerlendirilmesi yapılması daha uygun olacaktır. Yapılan bu çalışmanın temel kısıtı bu yöndedir. Gelecekte yapılacak olan çalışmalarda bu kısıt ortadan kaldırılarak hem ekonomik hem de sürdürülebilirlik açısından değerlendirme yapılması yorumlama açısından daha sağlıklı sonuçlar ortaya koyabilir.

Kaynakça

- Aras, G. ve Crowther, D. (2008). Governance and sustainability: An investigation into the relationship between corporate governance and corporate sustainability. *Management Decision*, 46(3): 433-448. <https://doi.org/10.1108/00251740810863870>
- Aras, G., Tezcan, N. ve Furtuna, Ö. K. (2018a). Çok boyutlu kurumsal sürdürülebilirlik yaklaşımı ile Türk bankacılık sektörünün değerlendirilmesi: Kamu-özel banka farklılaşması. *Ege Akademik Bakış*, 18(1), 47-61. <https://doi.org/10.21121/eab.2018131895>
- Aras, G., Tezcan, N. ve Furtuna, Ö. K. (2018b). Multidimensional comprehensive corporate sustainability performance evaluation model: Evidence from an emerging market banking sector. *Journal of Cleaner Production*, 185, 600-60
- Ateş, S. ve Usman, Ö. (2021). Gelişmekte Olan Ülkelerin Sürdürülebilir Kalkınma Performanslarının Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *İktisadi İdari ve Sayısal Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 225-248.
- Ayçin, E. ve Orçun, Ç. (2019). Mevduat Bankalarının Performanslarının Entropi ve MAIRCA Yöntemleri İle Değerlendirilmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(42), 175-194.
- Birleşmiş Milletler. (1992, 3-14 Haziran). Çevre ve Kalkınma Konferansı. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/document/s/Agenda21.pdf>
- Candice, S. (2005). Measuring sustainable development. *OECD statistics brief*. <https://www.oecd.org/sdd/35407580.pdf>
- Chen, C. (2020). A Novel Multi-Criteria Decision-Making Model for Building Material Supplier Selection Based on Entropy-AHP Weighted TOPSIS. *Entropy*, 22, 259-281.
- Diakoulaki, D., Mavrotas, G., & Papayannakis, L. (1995). Determining objective weights in multiple criteria problems: The critic method. *Computers & Operations Research*, 22(7), 763-770.
- Ecer, F. ve Ayçin, E. (2023). Novel Comprehensive MEREC Weighting-Based Score Aggregation Model for Measuring Innovation Performance: The Case of G7 Countries. *Informatica*, 34(1), 53-83.
- Ecer, F. ve Pamucar, D. (2022). A Novel LOPCOW-DOBI Multi-Criteria Sustainability Performance Assessment Methodology: An Application in Developing Country Banking Sector. *Omega*, 112, 1-17.
- Ecer, F. ve Zolfani, S. F. (2022). Evaluating Economic Freedom via a Multi-Criteria MEREC-DNMA Model-Based Composite System: Case of OPEC Countries. *Technological and Economic Development of Economy*, 28(4), 1158-1181.

- Günay, F. ve Ecer, F. (2022). A Comparative Analysis of the Real Sector in Turkey from the Economic and Financial Perspectives with the CRITIC-MAIRCA Method. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 186-219.
- Gürsoy, S., vd. (2020). Koronavirüsün (Covid-19) Finansal Göstergeler Üzerine Etkileri. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 3(1), 20-32.
- Karami, A. & Johansson, R. (2014). Utilization of multi attribute decision making techniques to integrate automatic and manual ranking of options. *Journal of Information Science and Engineering*, 30, 519-534.
- Keleş, N. (2023). LOPCOW ve CRADIS Yöntemleriyle G7 Ülkelerinin ve Türkiye'nin Yaşanabilir Güç Merkezi Şehirlerinin Değerlendirilmesi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(3), 727-747.
- Keshavarz-Ghorabae, M., Amiri, M., Zavadskas, E. K., Turskis, Z., & Antucheviciene, J. (2021). Determination of objective weights using a new method based on the removal effects of criteria (MEREC). *Symmetry*, 13(4), 525.
- Koca, E. ve Tunca, M. Z. (2019). G20 Ülkelerinin Ekonomik Performanslarının Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(28), 348-357.
- Kumaran, S. (2022). Financial Performance Index of IPO Firms Using VIKOR-CRITIC Techniques. *Finance Research Letters*, 47, 1-13.
- Li, X., Wang, K., Liu, L., Xin, J., Yang, H. & Gao, C. (2011). Application of the entropy weight and TOPSIS method in safety evaluation of coal mines", *Procedia Engineering*, 26, 2085-2091.
- Özari, Ç. and Can, E. N. (2023). Financial Performance Evaluating and Ranking Approach for Banks in BIST Sustainability Index Using TOPSIS and K-Means Clustering Method. *Acedemic Journal of Interdisciplinary Studies*, 12(1), 34-50.
- Puska, A., et. al. (2023). Extension of MEREC-CRADIS Methods with Double Normalization-Casestudy Selection of Electric Cars. *Soft Computing*, 27, 7097-7113.
- Puska, A., et. Al. (2023). Selection of an Insurance Company in Agriculture through Hybrid Multi-Criteria Decision-Making. *Entropy*, 25, 959-977.
- Puška, A., Stević, Ž., & Pamučar, D. (2021). Evaluation and selection of healthcare waste incinerators using extended sustainability criteria and multi-criteria analysis methods. *Environment, Development and Sustainability*, 24(9), 11195-11225.
- Starcevic, V., et. al. (2022). A Novel Integrated PCA-DEA-IMF SWARA-CRADIS Model for Evaluating the Impact of FDI on the Sustainability of the Economic System. *Sustainability*, 14, 13587-13616.
- Taşçı, M. Z. (2023). MEREC ve CRADIS yöntemlerini içeren entegre bir ÇKKV modeli ile DASK özelinde bir uygulama. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 25(1), 35-53.
- Tekin, B. (2020). Covid-19 Pandemisi Döneminde Ülkelerin Covid-19, Sağlık ve Finansal Göstergeler Bağlamında Sınıflandırılması: Hiyerarşik Kümeleme Analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 336-349.
- Ulutaş, A., et. Al. (2023). MCDM Model for Critical Selection of Building and Insulation Materials for Optimising Energy Usage and Environmental Effect in Production Focus. *Journal of Civil Engineering and Management*, 29(7), 587-603.
- Wang, C., et al. (2022). Measuring Road Transport Sustainability Using MCDM-Based Entropy Objective Weighting Method. *Symmetry*, 14, 1033-1051.
- Wang, T.C. & Lee, H.D. (2009). Developing a fuzzy TOPSIS approach based on subjective weights and objective weights. *Expert Systems with Applications*, 36 (5), 8980-8985.
- Zhang, H., Gu, C.L., Gu, L.W. & Zhang, Y. (2011). The evaluation of tourism destination competitiveness by TOPSIS & information ENTROPY - A case in the Yangtze River Delta of China. *Tourism Management*, 32, 443-451.
- Zhang, X., Wang, C., Li, E., ve Xu, C. (2014). "Assessment Model of Ecoenvironmental Vulnerability Based on Improved Entropy Weight Method". *The Scientific World Journal*

Evaluation of Covid-19 Period Policies Within The Framework of F. A. Hayek's Theory of Knowledge and Complex Phenomena

Adem Karakaş^{1,a,*}, Salih Alp^{2,b}, Hasan Kara^{3,c}

¹Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Şarkışla Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu

²Bilim Uzmanı

³Department, Faculty, University, Province, Country

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 25/03/2024

Accepted: 25/06/2024

ABSTRACT

One of the 20th century's greatest philosophers, F.A. Hayek, insists on the importance of information in the functioning of the free market. Knowledge is central to Hayek's analysis. The thinker states that it is only possible and effective to analyze the information that is dispersed and mobile in the market through the market mechanism. There are important differences between centralized intervention by policymakers and the self balancing. In some cases, in times of uncertainty and confusion, it may be more rational not to intervene in the market. The study addresses the challenges faced by policymakers in the Covid-19 process. In doing so, the distinction between simple and complex phenomena is emphasized. In addition, it addresses the potential problems posed by the increasing role of policy makers. Based on Hayek's information theory approach, reliance on the free market mechanism is more prominent. What should economic policy be in times of uncertainty and confusion (perhaps panic)? What are the consequences of government policies and economic planning during the pandemic? Are alternative market-based solutions possible? Within these processes, market interventions lead to bigger problems. Therefore, the focus of the study is to understand the nature of the challenges faced by policymakers in times of uncertainty and complexity and to analyze the background to it. In making this analysis, it is important to understand Hayek's point of view, which advocates the virtue of the free market, as a reference point. At the heart of this viewpoint is the avoidance of interference. If there is an intervention in the market, it is necessary to return quickly.

Keywords: F.A.Hayek, Covid-19, Uncertainty and complexity, Information theory.

F. A. Hayek'in Bilgi ve Karmaşık Fenomenler Teorisi Çerçevesinde Covid-19 Dönemi Politikalarının Değerlendirilmesi

Süreç

Geliş: 25/03/2024

Kabul: 25/06/2024

ÖZ

20. yüzyılın en büyük filozoflarından biri olarak kabul edilen F.A.Hayek, serbest piyasa işleyişinde bilginin önemi üzerinde ısrarla durmaktadır. Bilgi, Hayek'in analizlerinde merkezi bir noktada konumlanmıştır. Düşünür, piyasada dağınık ve mobil halde bulunan bilginin ancak piyasa mekanizması ile analiz edilmesinin mümkün ve etkili olabileceğini ifade etmektedir. Politika yapımcıların merkezi kararlarla piyasaya müdahale etmesi ile piyasanın kendi kendine dengeye gelmesi arasında önemli farklılıklar söz konusudur. Bu anlamda, bazı durumlarda belirsizlik ve karmaşa ortamında piyasaya müdahale edilmemesi daha rasyonel olabilmektedir. Çalışmada, Covid-19 sürecinde politika yapımcıların karşı karşıya kaldıkları zorluklar ele alınmıştır. Bunu yaparken, basit ve karmaşık fenomenler arasındaki ayrıma vurgu yapılmaktadır. Buna ek olarak, politika yapımcıların giderek daha fazla rol üstlenmesinin ortaya çıkardığı potansiyel sorunlara değinilmektedir. Hayek'in bilgi teorisi yaklaşımından hareketle serbest piyasa mekanizmasına güvenilmesi daha ön plana çıkmaktadır. Belirsizlik ve karmaşa (belki panik) durumlarında iktisat politikaları nasıl olmalıdır? Pandemi döneminde hükümet politikaları ve ekonomik planlamanın sonuçları neler olabilir? Piyasa temelli alternatif çözüm önerileri mümkün müdür? Bu süreçler içinde piyasaya yapılan müdahaleler daha büyük sorunlara yol açmaktadır. Bu nedenle çalışmanın odak noktası, belirsizlik ve karmaşa dönemlerinde politika yapımcıların karşılaştıkları zorlukların doğasını anlamak ve bunun arka planını analiz etmektir. Bu analizi yaparken de referans noktası olarak serbest piyasanın erdemini savunan Hayek'in bakış açısını anlamak önem taşımaktadır. Bu bakış açısının temelinde müdahaleden kaçınmak yatmaktadır. Eğer piyasaya müdahale söz konusu ise hızlı bir şekilde geri dönmek gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: F.A.Hayek, Covid-19, Karmaşa ve belirsizlik, Bilgi teorisi

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution 4.0
International License

^a ademkarakas@cumhuriyet.edu.tr
^c hasankara@gmail.com

^b 0000-0003-3628-3308
^d 0009-0001-4344-3317

^b salihalp37@gmail.com
^d mail

^b 0009-0004-5473-5704.
^d ORCID

How to Cite: Karakaş A, Alp S, Kara H (2024) Evaluation of Covid-19 Period Policies Within The Framework of F. A. Hayek's Theory of Knowledge and Complex Phenomena, International Journal of Current Social Science, 3(1): 17-25.

Giriş

Fukuyama'ya (2020) göre büyük krizlerin genellikle öngörülemeyen büyük sonuçları olmuştur. Büyük Buhran izolasyonculuğu, milliyetçiliği, faşizmi ve 2. Dünya Savaşı'nı teşvik etti ama aynı zamanda Yeni Anlaşma'ya (new deal), ABD'nin küresel bir süper güç olarak yükselişine ve sonunda sömürgecilikten kurtulmaya da yol açtı. 11 Eylül saldırıları iki başarısız Amerikan müdahalesine, İran'ın yükselişine ve islami radikalizmin yeni biçimlerine yol açtı. 2008 mali krizi, dünya genelinde liderlerin yerini alan düzen karşıtı popülizmde bir artışa ve ekonomi alanda hükümetlerin daha fazla müdahale içeren politikalar üretmesine neden oldu.

Dünyayı etkisi altına alan yeni bir kriz olan koronavirüs (covid-19) salgını da aktif politika alanında benzeri görülmemiş düzeylerde hükümet aktivizmini teşvik etmiştir. Virüsü kontrol altına almak ve bunlardan kaynaklanan ekonomik zararları azaltmak amacıyla alınan politika tedbirleri çerçevesinde dünyanın birçok yerinde hükümetler tarafından ekonomiler fiilen 'kapatıldı'. Salgının oluşturduğu sağlık tehdidinde yanıt olarak ekonomik sistemler çöktü. Bu arada bazı ülkelerde hükümetler kendilerini politikaya adanmış ve özel sektör çalışanlarının ücretlerinin ödenmesi gibi daha önce hiç görülmemiş politika önlemlerine başvurdular (Pennington, 2020).

Salgın binlerce kişinin ölümüyle ve milyonlarca insanın ekonomik sıkıntı ile baş başa kalmasına neden oldu. Hastalığın yayılmasını yavaşlatmak amacıyla çıkarılan evde kalma emirleri, üretim veya tüketim haricinde bireylerin evlerini terk etme olanaklarını kısıtladı. Belirli "temel" mal ve hizmetlerin kullanımı veya diğer "temel" faaliyetlerde bulunmasına izin verildi. Politika yapımcılar, süpermarketler, marketler, eczaneler, çöp toplama, sağlık hizmeti sağlayıcıları ve bankalar gibi belirli işletmelerin hayati önem taşıdığı konusunda anlaşılır bir şekilde fikir birliğine vardı. Bu alanların faaliyetleri devam ederken, mesela alışveriş merkezleri, içki mağazaları, çiçekçiler, ofis malzemesi mağazaları, barlar, bira fabrikaları ve lokantalar gibi diğer iş türlerinin gerekliliği sorgulandı ve bu işyerleri uzun süre kapalı kaldı (Storr vd., 2021).

Açıkçası virüsün birçok yönünün tıp uzmanları tarafından çözülememesi Covid-19 salgınının günlük yaşamın çeşitli yönlerinde belirsizlik düzeylerini önemli ölçüde artırmasına yol açmıştır (Caggiano vd, 2020). Dünyanın ne zaman normale döneceği konusunda kimsenin bir fikrinin olmaması ve aşının ne zaman hazır olacağı da belirsiz iken bu durum aşı üretmek için küresel iş birliğinin ve kamu, özel ve kâr amacı gütmeyen sektörlerin önemini vurgulamaya itmiştir. Buna karşın politika yapıcı kamu düzenlemeleri bu kompleks yapı içinde en fazla ön plana çıkan argümanı oluşturmuştur ve bu yapılırken sorgulama ihtiyacı hissedilmemiştir.

Makale, bu ortamda F.A. Hayek'in basit ve karmaşık olgular arasındaki ayırımından ve bilgi teorilerinden yararlanarak salgının politika yapımcılara sunduğu veya dayattığı zorlukları değerlendirmeyi hedeflemektedir. Hükümet eylemi garanti edilse bile söz konusu olan birden fazla sosyo-ekonomik boyutun ele alınmasının gerektirdiği karmaşıklıkların, bu boyutların birçoğunda "etkili bir politika tepkisinin" ana hatlarını ayırt etmenin mümkün olmayabileceği ileri sürülebilir. Yahut, eğer bu tür yanıtlar

belirlenebiliyorsa, bunların zamanında uygulanmasını sağlamak mümkün olmayabilir. Makale yine bununla birlikte pandemi sonrası ekonomi politikasına yönelik argümanlara odaklanarak, politika yapımcıların giderek daha fazla yeni rol üstlenmeye teşvik edildiği ortamda daha geniş sosyo-ekonomik zorlukların oluşabileceğine yönelik Hayek'in perspektifinden bir değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Bu anlamda makalenin birinci bölümünde belirsizlik ve karmaşa ortamında iktisat politikalarının Covid-19 dönemi uygulamalarını içerecek biçimde incelemeyi hedeflemektedir. İkinci bölümde ise Hayek'in basit ve karmaşık olgular arasındaki ayırımını, bilgi teorisi ile birleştirerek bir çerçeve oluşturulacaktır. Üçüncü bölümde ise bu çerçeveden hareketle pandemi dönemi hükümet politikalarının ve ekonomik planlama hedeflerinin değerlendirilmesi yapılacaktır. Aynı zamanda koronavirüs politikası sorununun temelini oluşturan karmaşıklığın bazı boyutları ele alınarak, hükümet eyleminin pandemiye karşı haklı bir tepki olabileceğini, ancak politika yapımcıların büyük ölçekli hatalardan kaçınmasına ve alternatif politika önlemlerinin etkinliğini değerlendirmesine olanak tanıyan az sayıda sistemik mekanizmanın olabileceği üzerinde durulacaktır.

Belirsizlik, Karmaşa ve İktisat Politikaları

Ekonomi politikası belirsizliği çeşitli şekillerde tanımlanabilir. Ancak, genel olarak ekonomik sistemi etkileyen ve hükümet politikalarında değişikliklere yol açabilecek öngörülemeyen değişiklikleri ifade ettiği kabul edilir. Başka bir deyişle mali, politik, düzenleyici sistem ve para politikalarının öngörülemezliğinden kaynaklanan ekonomideki dalgalanmaları yansıtmaktadır. Ekonomik ve finansal kararların öngörülemezliği, birçok kararın ertelenmesine yol açabilir. Örneğin, Türkiye'deki başarısız darbe girişiminden kaynaklanan yüksek belirsizlik, Moody's Türkiye'nin kredi notunu düşürmeye itmiştir (Davis, 2016). Yine global riske bir örnek olarak 2008 yılının son çeyreğinde ortaya çıkan ve tüm dünyaya yayılan küresel mali piyasalardaki çalkantılardan kaynaklanan krizden kaynaklanan yüksek düzeydeki belirsizlik Türk lirasının dolar karşısında ciddi değer kaybıyla sonuçlanmıştır. Dolayısı ile küresel finansal kriz sırasında iktisat politikalarına ilişkin belirsizlikler artmıştır (Şahinöz ve Coşar, 2018).

Birçok şirketin ve ülkenin, Covid-19'un öngörülemezliği nedeniyle ekonomik kararlar alması da buna benzemektedir. Bazı çalışmalar yüksek belirsizliğin, finansal kararlarda ve tüketim kararlarındaki gecikmeler nedeniyle durgunluk ve gerileme dönemlerinde daha yüksek ekonomik etkilere yol açtığını göstererek bu iddiayı desteklemektedir (Baker vd., 2016). Pek çok değişken, kısa veya uzun vadeli etkileriyle birlikte belirsizlik düzeyini etkileyebilir; ancak EPU (ekonomik belirsizlik endeksi) arttığında yatırımlar ve ekonomik büyüme üzerinde uzun vadeli etkileri olması beklenilebilir (Şahinöz ve Coşar, 2018). Belirsizliğin tüm ekonomiyi ciddi şekilde etkilediği göz önüne alındığında, bir ülkenin belirsizlik seviyelerini yansıtacak tedbirlerin geliştirilmesi elzem olarak kabul edilmiştir.

Salgının olumsuz ekonomik etkileri, yayılımın kontrol altında tutulması için alınan tıbbi önlemlere göre değişiklik göstermektedir. Ticari faaliyetlerin ve fuarların iptal edilmesi, restoran ve otellerin yanı sıra birçok küçük işletmenin kapatılması, birçok ülkede eğitim faaliyetlerinin süresiz olarak iptal edilmesi, üretim ve imalat faaliyetlerinin sona erdirilmesi, halka açık toplantı, kongre ve aktivitelerin iptal edilmesi, spor olayları ve finansal piyasalardaki ana göstergelerin olumsuz görünümü, tedbirlerin etkisiz kalmasına yol açmaktadır. Bu nedenle, pandeminin hızla yayılan tıbbi sonuçları, sağlık açısından olumsuz etkileri nedeniyle politika yapımcıları zorlayan bazı yeni sorunlara yol açması arasında, mevcut koşullar altında salgının ekonomik sonuçlarına ilişkin gerçekçi bir tahminde bulunmayı zorlaştırmıştır. Gelişmiş ülkelerdeki düşük faiz oranlarının, para politikası araçlarının etkinliğini zayıflatma riski ve tedarik zincirindeki sorunların küresel ölçekte arz ve talep üzerinde olumsuz etkilerine ek olarak önlemlerin olası uzatılmasına ilişkin belirsizlikler de eklenince, ekonomik önlemlerin etkili bir çözüme doğru çalışmasını sağlamak güçleşmiştir (Ustaoglu, 2020).

Kamu yönetimlerinin ekonominin çarklarının yeniden harekete geçirilmesine dair yaptığı çağrılarını sürekli ertelenmek zorunda kalınışı, sosyal ve iktisadi hayatı kısıtlayan olumsuzlukların ne kadar süreceğini bugünden kestirebilmenin güçlüğünü ortaya koymaktadır. Mevcut belirsizlik hali politik tedbirlerin hayata geçirilerek kararlılıkla uygulanmasının önündeki en büyük engeldir. Öte yandan Güney Kore ve Çin gibi bazı ülkelerin salgını kısmen kontrol altına alabilmeyi başarmasının ilginç biçimde diğer ülkeleri kısmen olumlu etkilediğini de not etmek gerekir. Yakın gelecek halen ciddi belirsizlikler içermektedir. Bu yüzden modern iktisat literatürünün teorik argümanlarının mevcut konjonktürde ne ölçüde işe yarayacağı da tartışmalıdır. Çünkü pandeminin tetikleme beklenen potansiyel krize karşı -toplam arz ve toplam talebi birlikte harekete geçirecek- yeni bir formüle ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak şu an için ortada böyle sihirli bir formül yoktur. Bu nedenle politik önermelerin başarısı için önceki krizlerden elde edilen tecrübelerden istifade etmeye çalışmak halen rasyonel bir tercih gibi görünmektedir (Ustaoglu, 2020).

Aslında dışsallıkların, borçlanma kısıtlamalarının ve sigorta eksikliklerinin olmadığı bir dünyada, Covid-19 gibi büyük bir olumsuz şokun, yalnızca kısa ömürlü, V şeklinde bir durgunluğa neden olması beklenir.¹ İnsanlar ve firmalar, önlemlere uymak için ekonomik faaliyetlerini azalttıkça GSYİH düşecektir. Hastalığın yayılmasını sınırlandıracak, ancak kontrol altına alma politikaları bitirmez, fazla işsizlik veya işyeri kapanması olmadan her şey normale dönecektir. Dayanıklı mal ve hizmetlere

yönelik bastırılmış talebin karşılanmasıyla ekonomi bir süreliğine trendin üzerinde seyredecektir. Ancak gerçek dünyada, COVID-19'un uzun süreli ve derin bir durgunluğa ve keskin ekonomik dalgalanmalara yol açması muhtemeldir (Furman 2020). Makroekonomik politikanın amacı, olumsuz şokların etkisini azaltmaya yardımcı olan parasal ve mali araçları kullanarak talep dışsallıklarını ve finansman kısıtlamalarını azaltarak bu kısa ömürlü durgunluğa cevap vermeye çalışmaktır (Bernanke 2020).

Parasal araçlar, kısa vadeli piyasa oranlarını etkilemek için bir politika faiz oranının belirlenmesini, uzun vadeli piyasa oranlarını yönlendirmek için varlık alımlarının takip edilmesini, likidite sağlanmasını ve son çare olarak borç veren olarak işlev görmeyi içerir. Faiz oranlarının düşürülmesi öncelikle tüketimi ve yatırımı teşvik ederek toplam talebin artmasına yardımcı olur ve tüm parasal araçlar finansal sürtüşmelerin olumsuz etkisinin azaltılmasını sağlar. Mali araçlar, hükümet tüketimini ve sermaye harcamalarını; emek geliri, kar, mal ve hizmetlere ilişkin vergiler ve sübvansiyonların, transferlerin ve vergi muafiyetlerinin sektörel olarak tahsisini içerir. Gelir desteği sağlayarak firmaların ve tüketicilerin borçlanma ihtiyacını azaltabilirler. Aynı zamanda talep şoklarına da karşı koyabilirler. Doğrudan hükümet tüketimini ve yatırımını artırarak; dolaylı olarak insanları ve firmaları tüketime ve yatırıma teşvik etmeyi hedeflerler (Loayza and Pennings, 2020).

Diğer ekonomik gerilemelerden farklı olarak, bu krizdeki üretim düşüşü talepten kaynaklanmamaktadır. Bu, hastalığın yayılmasını sınırlamaya yönelik tedbirlerin kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle iktisat politikasının rolü, en azından hemen, toplam talebi canlandırmak değildir. Aksine, politikalar üç amaç gütmektedirler (Dell'Araccia vd., 2020).

- *Temel sektörlerin işleyişini garanti altına almak.* Covid-19 testi ve tedavisine yönelik kaynaklar artırılmalıdır. Düzenli sağlık hizmetleri, gıda üretimi ve dağıtımı, temel altyapı hizmetleri sürdürülmelidir. Hatta bu durum, kritik girdiler ve nihai mallar için kamu sözleşmelerinin önceliklendirilmesi, sanayilerin dönüştürülmesi veya seçici kamulaştırmalar ile savaş zamanı yetkilerine başvurarak temel tedariklerin sağlanması için hükümetin müdahaleci eylemlerini bile içerebilir. Fransa'nın tıbbi maskelere erken el koyması ve tıbbi ekipman üretimini sağlamak için Amerika Birleşik Devletleri'nde Savunma Üretim Yasası'nın devreye sokulması bunu göstermiştir. Aşırı kıtlık durumlarında karneye bağlama, fiyat kontrolleri ve istifçiliğe karşı kurallar da garanti edilebilir.

1 Pandeminin başlamasıyla birlikte ekonomik krizin ne kadar süreceği konusunda dört olası senaryo vardı. Çeşitli analistler ekonomik durgunluğun V, U, L veya W şeklini alacağını varsayıyordu. V harfi- kısa bir ekonomik gerilemeyi ve hızlı ekonomik toparlanmayı temsil ediyor, U harfi- V'den daha uzun süren bir ekonomik gerilemeyi temsil ediyor toparlanma, L- halen devam eden büyük bir ekonomik krizi, W- takip edilen ekonomik gerilemeyi temsil ediyor. Pandemi

deneyimi, krizin bir yıldan fazla süredir devam etmesi nedeniyle V senaryosunun gerçekleşmediğini kanıtladı ve ekonomi henüz tam olarak toparlanamadı. Ayrıca ekonomik toparlanmanın başlaması nedeniyle L senaryosunun da hatalı olduğu ortaya çıktı. Ancak ülkelerin kullandığı teşvik paketleri olmasaydı L şeklinde resesyon senaryosu büyük ihtimalle gerçekleşebilirdi (Namani, 2022).

- *Krizden etkilenen insanlara yeterli kaynak sağlamak.* Kısıtlama tedbirleri nedeniyle doğrudan veya dolaylı olarak gelirini kaybeden hanelerin devlet desteğine ihtiyacı olmuştur. Destek, insanların işlerini sürdürürken evde kalmalarına yardımcı olmalıdır (hükümet tarafından finanse edilen hastalık izni, insanların hareketini, dolayısıyla bulaşma riskini azaltır). İşsizlik yardımları genişletilmeli ve genişletilmelidir. Serbest meslek sahiplerine ve işsizlere ulaşmak için nakit transferleri sağlanmalıdır.
- *Aşırı ekonomik bozulmayı önlemek.* Politikaların işçiler ve işverenler, üreticiler ve tüketiciler, borç verenler ve borçlular arasındaki ilişkiler ağını koruması gerekir, böylece tıbbi acil durum ortadan kalktığında işlerin ciddi bir şekilde devam edebilmesi sağlanır. Şirket kapanışları, organizasyonel bilgi birikiminin kaybına ve uzun vadeli verimli projelerin sonlandırılmasına neden olacaktır. Finans sektöründeki aksaklıklar ekonomik sıkıntıyı da artıracaktır. Hükümetlerin özel firmalara ücret sübvansiyonları da dahil olmak üzere uygun koşullarla olağanüstü destek sağlaması gerekmektedir. Büyük kredi ve garanti programları halihazırda uygulamaya konulmuştur (riskler sonuçta vergi mükellefleri tarafından üstlenilmektedir) ve AB, devlet yardımı kurallarını gevşeterek şirketlere doğrudan sermaye enjeksiyonunu kolaylaştırmıştır. Kriz kötüleşirse, Büyük Buhran sırasında Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'da olduğu gibi, sıkıntılı özel firmaları devralmak için büyük devlet holding şirketlerinin kurulması veya genişletilmesi hayal edilebilir.

İyileşmeyi teşvik edici (çoğu Keynesyen olan) genişletici politikaların, daha yüksek düzeyde kamu borcu ve muhtemelen ekonominin hükümet kontrolü altındaki yeni alanları da dahil olmak üzere kendi zorlukları olmuştur. Ancak birinci aşamadaki göreceli başarı, ekonomi politikasının normal işleyişine dönebilmesini amaçlanmıştır. Daha fazla insanın evlerini terk edip işe geri dönmesine izin verildikçe, talebi artırmaya yönelik mali önlemlerin giderek daha etkili hale gelmesi hedeflenmiştir. Gelişmiş ekonomilerin çoğunda faiz oranlarının ve enflasyonun pandemi öncesinde uzun süre düşük kalacağı öngörülmüyordu. Tedarik zincirlerinde büyük aksamaların önlenmesi, acil durum ve toparlanma aşamalarında enflasyonu önlenmeyi hedeflemiştir. Virüsün yayılmasını kontrol altına almaya yönelik tedbirler başarılı olursa, kamu borç oranında gerekli artış oldukça büyük olacak, ancak toparlanma aşamasında faiz oranları ve toplam talebin düşük kalması olasıdır diye düşünülmüştür. Bu koşullar altında mali teşvik, gelişmiş ekonomilerin çoğunda uygun ve son derece etkili kılınmaya çalışılmış ve kriz sırasında getirilen istisnai tedbirlerden çıkışı kolaylaştırmak için bir hedef konulmuştur.

Hayek'in Bilgi ve Karmaşık Sistemler Teorisi

Basit ve Karmaşık Fenomenler Teorisi

Hayek'in sosyal teorisinin temel yönlerinden birisi, basit ve karmaşık fenomenler (olgular) arasında yaptığı ayrımıdır. Basit fenomenler, belirli bir başlangıç konumundan, bir uyarının bir sisteme uygulanmasıyla üretilecek sonuçları tahmin etmenin mümkün olduğu fenomenlerdir. Fiziğin bazı kısımlarındaki (hepsi olmasa da) bilimsel problemler bu türdendir ve bilim adamı

tarafından tahmine dayalı, niceliksel düzenliliklerin türetilmesine izin verirler. Karmaşık olgular ise tam tersine, daha büyük bir bütünü oluşturan öğelerin doğrusal bir şekilde etkileşime girmediği ve öğelerin sayısının ve etkileşimlerinin karakterinin bilimsel gözlemci tarafından anlaşılacak kadar geniş olduğu sistemleri ifade eder. Doğrusal olmayan sistemler modellenilebilirken ilgili ilişkiler yeterli niceliksel hassasiyetle karakterize edilemez. Bilim insanının karmaşık olgularla karşılaştığında yapabileceği en fazla şey, düzenin alacağı kesin biçimi başarılı bir şekilde tahmin etmek değil, sistemin çeşitli unsurları arasında bir düzenin oluşmasına izin veren genel ilkeleri anlamaya çalışmaktır. Bu tür olaylar karşısında bilimin başarabileceği tek şey, bir dizi farklı sonucu tahmin etmektir (Hayek, 1967). Karmaşık fenomenler, esasında kendiliğinden doğan (spontaneous order) bir düzenin ürünü olup, herhangi bir otorite tarafından tasarlanamayan bir olgudur (Karakas vd. 2023).

Basit ve karmaşık fenomenler arasındaki bu ayrımı, doğa bilimlerinin konusu ile sosyal bilimler arasındaki farkla eşitlemek cazip gelebilir, ancak bu anlamlı değildir. Bazı doğa bilimlerinin basit sistemleri analiz ettiği doğru olsa da bu her zaman böyle değildir. Biyoloji veya ekolojide analiz edilen olayların çoğu karmaşık sistemlere daha yakındır. Bu gibi durumlarda doğa bilimciler, örneğin çevresel değişim süreçlerini yönlendiren ekolojik ardıllık ilkeleri gibi genel ilkeleri keşfedebilirler. Bununla birlikte, tipik olarak ilgili bilim adamları, belirli dışsal veya içsel değişikliklerin onlara nasıl verildiğini başarılı bir şekilde tahmin etmek için öğeler arasındaki çoklu bağlamsal ilişkiler hakkında yeterince bilgi sahibi olamazlar. Sosyo-ekonomik dünyaya döndüğümüzde çoğu durumda daha karmaşık sistemlerden bahsediyoruz. Çok sayıda insanın karşı karşıya olduğu çeşitli ve değişen ekonomik ve kültürel koşullara ilişkin bilgi, herhangi bir sosyal bilimci veya bu tür bilim adamlarından oluşan bir grup tarafından anlaşılabilir. İnsan toplumunun en temel biçimlerinde, insanların ritimleri ve rutinleri, dış bir gözlemci tarafından bir miktar doğrulukla gözlemlenebilir ve tahmin edilebilir; ancak daha gelişmiş ve karmaşık toplumsal düzenlerde, sosyal bilimin başarabileceği en fazla şey, insan yaşamının genel ilkelerinin anlaşılmasıdır. Etkileşim ve ürettikleri geniş kalıpları başarılı bir şekilde tahmin edilemeyen şey, belirli olaylara verilen spesifik yanıtlardır. Örneğin ekonomistler, bir malın piyasada daha kıt hale gelmesi durumunda, fiyatta artış ve yeni arz veya ikame madde arayışı gibi çeşitli değişikliklerin bekleneceğini anlayabilir, ancak belirli tepkilerin neleri gerektireceğini ve sonuçlarını başarılı bir şekilde tahmin edemezler (Hayek, 1967; Pennington, 2021).

Buna ek olarak, muhtemel tepkilerin aralığını belirlemek bile mümkün olmayabilir çünkü doğal dünyanın aksine, karmaşık toplumsal ekolojiyi oluşturan 'insan unsurları' yaratıcı aktörlerdir. Bu nedenle, çağdaş neoklasik ekonomiye hâkim olan istatistiksel olarak 'temsili aktörlerin' tahmin edilen davranışları açısından sosyal etkileşimin modellenmesinin değeri anlamlı değildir. Çünkü sosyal değişim sürecini yönlendiren girişimci aykırı değerlerdir. Bu,

bireylerin ve kurumların günlük planlarını bilgilendirmenin olası bir yolu olarak modellemeyi reddetmeyi ima eder. Gelecekteki kararlar geçmiş kararlardan kademeli olarak büyüdüğü ve ayrışabileceği için insanların güvenebileceği bazı düzenlilikler vardır; ancak burada bile beklentiler çoğu zaman hayal kırıklığına uğrayacaktır. Bununla birlikte, güvenilir ekonometrik modellerin oluşturulması, geleceği şekillendirecek faktörlerin ortaya çıkmadan önce bilinmesini gerektirdiğinden, uzun vadeli ekonometrik tahminlerin çok az kullanışlı olduğu anlamına gelir. (Pennington, 2021). Toplumsal olaylar, insan faaliyetlerinin sonucu olması ve faaliyetlerinde “niyet” ve “beklentilere” bağlı olması özneliği ve dolayısıyla ölçülemezliği beraberinde getirmektedir. Bu sebeple ekonometrik modeller güvenilir olarak değerlendirilemezler (Karakas vd.,2023).

Bilgi Teorisi

Hayek'in basit ve karmaşık fenomenler arasındaki ayırmadan çıkardığı kilit nokta, ilkinin bir yönlendirici mekanizma tarafından planlanıp kontrol altına alınabileceği, ikincisinin ise bu tür bir kontrole bilgi problemleri nedeniyle tabi olamayacağıdır. Hayek, kendiliğinden doğan bir düzenin parçası olan piyasa sürecini ve rekabeti bilgiyi ortaya çıkaran ve ileten bir keşif süreci olarak tasvir ederek bilginin piyasada parçalı, dağınık ve değişik noktalarda yoğunlaşmış olduğunu varsayar. Buradan hareketle, rekabet ve fiyat mekanizmasını bireyler arasındaki faaliyet ve amaçları koordine eden bir araç olarak görür. Piyasa bu anlamda kısmi olarak insanların elinde bulunan bilgiyi en iyi işleyerek, insan faaliyetlerini koordine eden bir araç olarak ele alınmış olur. Böylece merkezi otorite dâhil hiçbir kurumun elde edemeyeceği bir başarıyı sağlar. Merkezi otorite tarafından yapılan müdahale bu hassas sistemin ayarlarını bozar. Çünkü Hayek, milyonlarca ekonomik aktörün niyet edilmeden nasıl faaliyetlerini düzenlediğini içeren “koordinasyon” hususunun sağlanması için, piyasayı bilginin ortaya çıkarıldığı ve iletildiği dinamik bir süreç olarak görür. Bu anlamda rekabet ve fiyat mekanizması ön plana çıkmaktadır (Alp ve Karakas, 2008). Rekabet, girişimcilerin başkaları tarafından da yararlanılabilecek, yararlanılmamış fırsatların sürekli olarak arandığı bir keşif sürecidir (Hayek, 2002).

Hayek, ekonomide bilgi problemi nedeniyle “koordinasyonun” hiçbir mekanizma tarafından (piyasa mekanizması gibi) sağlanamayacağını, buna karşılık piyasa düzeninin “fiyatlar” mekanizması yoluyla milyonlarca insanın çatışan amaçlarını birbirine uydurarak koordinasyonu en iyi biçimde gerçekleştirdiğini şu ifadeleriyle belirtmektedir; Fiyat sistemi müteşebbislere, bir pilotun bazı kadrantları gözetlemesi gibi, bir takım fiyatların seyri gözetlemek suretiyle kendi faaliyetlerini diğer müteşebbislerin faaliyetlerine intibak ettirmek imkânını sağlar (Hayek, 1944). Böylece fiyat sistemi, gerekli minimum çabayla, piyasadaki insanlara diğer insanların sahip oldukları ihtiyaçlar manzumesini ve bu insanların karşılanacak olan ihtiyaçlarını ne derecede arzu ettiklerini bildirir. Fiyatlar, bunu bir iletişim mekanizması gibi çalışarak, bireylerin tercih ve isteklerindeki değişikliği, fiyat değişimleri ile diğer bireylere sinyal olarak göndererek yapmaktadır (Hayek, 1945).

Politika yapımcılar her zaman bir bilgi sorunuyla karşı karşıyadır çünkü gerekli olabilecek nihai mal ve hizmetlere yol açan karmaşık üretim süreçlerini tam olarak anlayamazlar. En basit malın bile üretimi son derece karmaşıktır çünkü süreç doğrudan ve dolaylı olarak milyonlarca olmasa da birçok yerde çeşitli beceri ve bilgiye sahip binlerce insanı kapsamaktadır. Ayrıca, temel mal ve hizmetlerin birçoğunun zorunlu olarak diğer tamamlayıcı mal ve hizmetlerle birlikte tüketilmesi gerekir, aksi takdirde temel mal ve hizmetler amacını gerektiği gibi yerine getirmeyecektir. Gelişmiş toplumlar, birçok karmaşık üretim ve tüketim biçimi arasında büyük ölçekte bir sosyal koordinasyona ihtiyaç duyar; bu da katkıda bulunan tüm faktörler ve süreçler nedeniyle, bir işin, malın veya hizmetin temel olarak belirlenmesinin kolay olmadığını ima eder. Başka bir deyişle, bilgi sorunu, nihai tüketim malları için hangi girdilerin "gerekli" olduğunu (hataların kıtlığa yol açabileceği) kabul etme zorluğunun yanı sıra girişimci faaliyeti engelleyen ve değiştiren istenmeyen sonuçlarla daha da büyümektedir (Storr vd., 2021). Kısacası, politika yapımcılar herhangi bir bireyin fiziksel, sosyal ve psikolojik refahı için hangi mal ve hizmetlerin gerekli olduğunu önceden doğru bir şekilde belirlemek için gerekli bilgiye veya epistemik yeteneklere sahip değildir; çünkü bu ihtiyaçlar özeldir ve keşfedilmeleri gerekir. Bu nedenle, politika yapımcıların Covid-19 salgını sırasında "temel ekonomiyi" planlama girişimleri, bazen yarardan çok zarar getirebilecek zorluklarla dolu olmuştur (Boettke ve Powell, 2021).

Yukarıdaki argümanlar doğası gereği teorik olmakla birlikte, aynı zamanda piyasa süreçlerine dayanan ekonomilerin, onları bastırmaya çalışanlara göre daha üstün performanslarını en azından niteliksel anlamda açıklamaya yardımcı olan iddialardır. Hayek piyasa süreçlerinin önemine ilişkin güçlü bir iddia geliştirse de onun bakış açısı tüm sosyo-ekonomik sorunlara piyasa çözümlerinin olduğu anlamına gelmiyor. Köleliğe Giden Yol (1944) başta olmak üzere neredeyse tüm çalışmalarında Hayek, kamu malları tarzı zorlukların ortaya çıktığı geniş bir yelpazedeki hükümet önlemlerinin problemlerini ortaya koyar. Bu dinamiklerin özellikle yaygın olabileceği yeni koronavirüs gibi bulaşıcı hastalıklarla uğraşmak, bu nedenle haklı bir hükümet eylemi biçimi olabilir. Bununla birlikte, bu tür herhangi bir eylemi anlamak ve değerlendirmek, mevcut karmaşıklık seviyelerinin ve politika yapımcıların mevcut belirsizliklerle başa çıkabilmeleri için etkili geri bildirim mekanizmalarının bulunup bulunmadığının uygun şekilde değerlendirilmesini gerektirecektir. Hayek'çi bir bakış açısına göre asıl önemli olan, piyasaların sağladığına benzer şekilde deney ve geri bildirim izin veren kurumsal konfigürasyonları bulmaktır. Bu nedenler politika yapımcıların koronavirüs salgınıyla karşı karşıya kalabileceği bazı karmaşıklıkları ortaya koyuyor. Bir sonraki bölümde, karar vericilerin büyük ölçekli hatalardan kaçınmasını ve diğer karar verme düşümlerinden öğrenmesini sağlayabilecek, piyasa süreçlerindeki benzer mekanizmaların varlığına veya yokluğuna değinecektir. Diğer pandemilerde olduğu gibi, politika yapımcıların yeni

koronavirüsle mücadelede uğraşması gereken ilk karmaşıklık katmanı, virüsün epidemiyolojisiyle ilgilidir. Epidemiyolojik problemler her ne kadar doğa bilimi olaylarını içerse de basit 'fizik' tipinde değildir. Epidemiyologlar bir virüsün nasıl yayıldığını belirleyen ilkeleri ayırt edebilir ve belki de bir dizi olası sonucu simüle edebilir; ancak bir popülasyondaki yayılmanın kesin şekli, ilgili bilim adamlarının veya uzmanların erişemeyeceği bir dizi bağlama özgü değişkene bağlı olacaktır. Bu zorluk belki de en açık şekilde pandeminin yayılmasını modelleme probleminde ve hastalığın zirvesinin büyüklüğü ve şekline ilişkin bazen çok farklı projeksiyonlarda görülmektedir. Pandemi, nüfusun büyük bir yüzdesini etkilemeye gerek kalmadan kendi kendine sona erecek mi? 'Sürü bağışıklığı' hangi yayılma düzeyinde başarılabilir? Virüsün yayılımı hava ve coğrafyadan nasıl etkileniyor? Enfeksiyonda ikinci bir dalga olacak mı? Peki virüs daha zayıf bir forma mı yoksa daha güçlü bir forma mı dönüşecek? Bu ve bunun gibi diğer soruların yanıtlarıyla ilgili belirsizlikler, modelleme ve veri analizinin oldukça fazla öznel yorum içereceği ve önemli hatalara yol açacağı anlamına gelir (Pennington, 2021).

Aynı zamanda politika yapımcıların uyguladığı politikalar, bireysel özgürlükleri kısıtlayıcı bir içeriği sunmakla birlikte uygulanan (sosyal) adalet politikaları, Hayek'in üzerinde ısrarla durduğu kayırcı adalet formundaki adaletsizliği de beraberinde getirecektir. Hayek'in karmaşık sistemler ve bilgi teorilerine katkıda bulunan negatif adalet teorisi, bireyin dışarıdan gelen zorlama ve müdahalelere maruz kalmaması demek olan ve negatif özgürlüğün bir uzantısı olarak doğar. Adil olmak ya da olmamak bireyler arasındaki ilişkilerle ilgilidir ve bu anlamda piyasa ekonomisinin işleyişi içinde gelir dağılımının ya da bazı sosyal ilişki kalıplarının adil olup olmamasından söz etmek zordur. Onlara göre adil bir sistem, herkesin aynı derecede özgür olduğu ve aynı öngörülebilir kurallara tabi olduğu sistemdir. Bu da herkesin eşit haklara sahip olduğu "kural" adaletidir. Bu sisteme hükümetin toplumu yeniden tasarladığı, sosyal adalet içerdiği ifade edilen politikalar ile müdahale edildiğinde (ki buna Hayek pozitif adalet demektedir) bu mekanizma artık gelir pastasından bir pay alma çabasına dönüşecek ve hükümetin fonksiyonlarını zayıflayacaktır. Böylece hükümetler çeşitli çıkar gruplarının baskısı altında kalacaktır. Farklı çıkarları bağdaştırmaya çalışan hükümet her defasında daha fazla müdahaleye mecbur kalacak ve kendi çıkarlarını koruma amacı, çeşitli gruplar arasında kendi üstünlüklerini kurma ve hükümeti de bu anlamda ikna çabalarını da beraberinde getireceğinden; hangi grubun etkisi daha fazla ise o daha fazla kayırılacaktır. Böylece bu politika çabaları sosyal adalet üretmekten öte kayırcı bir adalet üretecektir (Karakaş vd., 2023). Bu açıdan bakıldığında pandemi döneminde özellikle evde kal emirleri, kayırcı adalet için özel bir çerçeve oluşturmuştur. Özellikle piyasa fonksiyonunu bozan ve sektörlerden gelen haklı talepler hükümetler tarafından göz ardı edilerek, haklı olanın değil güçlü olanın değerlendirildiği bir dizi hükümet politikalarına dönüşmüştür.

Bilgi Sorunu, Karmaşık Sistemler ve Covid-19 Politikaları

Bu teorik çerçeveye ek olarak Hayek'in yakından ilişkili olduğu klasik liberal bakış açısının, aşırı işlem maliyetlerinin özel aktörlerin etkili bir yanıt vermesini engelleyebileceği savaşlar veya doğal afetler gibi 'acil durumlara' yanıt vermede hükümetin potansiyel olarak önemli bir rol oynadığını kabul eder. Hayek'çi bakış açısına göre, bir pandemiye karşı müdahale düzenlemek bu nedenle haklı bir hükümet eylemi biçimi olabilir. Bununla birlikte, bu tür bir tepkiyi değerlendirmek, mevcut karmaşıklık seviyelerinin ve politika yapımcıların bunlarla başa çıkabilmesi için etkili geri bildirim mekanizmalarının bulunup bulunmadığının uygun şekilde değerlendirilmesini gerektirecektir (Pennington, 2020).

Kendisi de karmaşık bir durum olan virüsün, dünya genelinde yayılma biçimini etkileyebilecek çeşitli siyasi, ekonomik, kültürel ve kurumsal düzenlemelerle temsil edilen daha karmaşık bir olguyla etkileşime girmesi nedeniyle ek bir karmaşıklık katmanı ortaya çıkıyor. Epidemiyolojik modellerin temel sınırlamalarından biri, tahminlerinin çoğu zaman insan davranışını ve bu davranıştaki değişiklikleri (kamu politikalarının neden olduğu değişiklikler de dahil) açıklamakta başarısız olmasıdır. Örneğin yeni koronavirüsün çeşitli kamu politikası müdahalelerine nasıl tepki vereceği konusunda ciddi bir belirsizlik vardır. Tecrit politikalarının olası bir ikinci bulaşma dalgasının boyutunu nasıl etkileyebileceği belirsizdir. Bir senaryoda, hastalığın yayılmasını, herhangi bir "ikinci dalgadaki enfeksiyonların daha kolay yönetilip kontrol edilebileceği noktaya kadar azaltmak için karantinalar gerekli olabilir. Öte yandan, karantinaların virüsün ilk dalgasının yayılmasını sınırlamadaki başarısı, salgından kaynaklanan sınırlı düzeydeki sürü bağışıklığı nedeniyle çok daha büyük ve potansiyel olarak kontrol edilemeyen ikinci enfeksiyon dalgasına katkıda bulunacaktır. Tecrit önlemleri, farklı sosyal tutumlara, zaman ufuklarına ve inanç sistemlerine sahip farklı nüfusların, benimsenen çeşitli politika önlemlerine veya virüsün yayılmasını etkileyen gelişmeler hakkındaki haberlere nasıl tepki verebileceğine ilişkin belirsizlikler, politika açmazını daha da karmaşık hale getirmektedir (Pennington, 2021).

Gerekli ürün bileşenlerini önceden temel olarak belirlemek isteyen politika yapımcılar, en az üç bilgi sorunuyla karşı karşıyadır: Yönettikleri milyonlarca tüketicinin düşünceleri ve inançları hakkında ilgili bilgiden yoksundurlar; nihai tüketim mallarını üreten karmaşık üretim süreçlerine ilişkin bilgiden yoksundurlar ve piyasadaki girişimcilerin aksine, hata yapıp yapmadıklarını ve ne zaman uyum sağlamaları gerektiğini bilecek geri bildirim mekanizmalarından yoksundurlar. Politika yapımcılar, Mart ve Nisan 2020'den itibaren evde kalma talimatlarını oluştururken, insanların temel bir yaşam standardını sürdürmek için ne tür mal ve hizmetlere ihtiyaç duyacağına dair varsayımlarda bulundular ve aynı zamanda potansiyel olarak evde kalabilecek gereksiz işletmeleri veya faaliyetleri de kapattılar. Ancak bu tür varsayımlar sorunludur çünkü yukarıda tartışıldığı gibi politika yapımcılar

milyonlarca seçmenin öznel düşüncelerini ve inançlarını bilemezler. Özneci bir yaklaşım, sosyal bilimlerin gerçeklerinin insanların düşündüğü ve inandığı şeyler olduğunu kabul eder. Bireyler amaçlarına ulaşmak için amaçlı eylemlerde bulunurlar ve bu amaçlar her birey tarafından kendine özgü zaman ve mekan koşullarına dayalı olarak öznel olarak yorumlanır Bu şekilde bakıldığında hangi mal ve hizmetlerin “gerekli” olduğunu belirlemek kolay değildir. Örneğin, suyun ilk marjinal birimi ve gıdanın ilk marjinal birimi, makul bir şekilde, tüm bireyler için gerekli olarak tanımlanabilir. Çünkü bunlar, yaşamın sürdürülmesi için gereklidir. Bununla birlikte, insan vücudundaki biyolojik işlevleri sürdürmek için kullanılan ilk birkaç marjinal birimin ötesindeki herhangi bir yiyecek veya su, hiç kimse için gerekli olmayabilir. Her bireyin çeşitli mal ve hizmetlere yönelik benzersiz, öznel bir tercih yoğunluğu da vardır. Bir bireyin en yoğun olarak tercih ettiği mal ve hizmetler, makul olarak, onlar için vazgeçilmez olarak kabul edilebilir. Ancak politika yapımcıların tüketicilerin tercihlerinin yoğunluğunu önceden bilmelerinin hiçbir yolu yoktur. İnsanların en yoğun olarak neyi tercih ettiklerini düşündükleri hakkında bilinçli tahminler yapmaya çalışabilirler veya kişisel olarak neyi başkalarının tercihleri için bir buluşsal yöntem olarak en önemli olarak gördüklerini belirlemek için iç gözlemi kullanabilirler. İnsanların tercihleriyle ilgili bilgiler parçalı, çeşitli ve anlaşılmalıdır ve milyonlarca bireyin öznel tercihlerine ilişkin bilginin keşfedilmesi, toplanması ve iletilmesi için yalnızca piyasa süreci etkili bir araç sağlar. Bu bilgi doğası gereği merkezi olmayan bir yapıya sahip olduğundan, yalnızca piyasalara katılanlar gibi merkezi olmayan özel aktörler, ekonomik karar almayı insanların gerekli olduğunu düşündüğü ve inandığı mal ve hizmetleri sağlayacak şekilde etkili bir şekilde yönlendirebilir. En iyi niyetlerle bile gereklilik belirlemeleri yapmaya çalışan politika yapımcıların bu tür bilgilere erişmelerinin hiçbir yolu yoktur (Storr vd., 2021).

Buna karşılık politika yapımcılar açısından ilk bölümde tartışılan belirsizlik ve karmaşa ortamında kamuoyunun beklentilerini karşılayabilme ihtiyacının bir tezahürü olarak bazı politikalara başvurulması kaçınılmaz bir durumdur. Maliyet boyutlarının hesaplanmasının mümkün olmadığı ve piyasaların karşılamaının mümkün olmadığı pandemi türünden krizlerde ekonomik koordinasyonu etkin bir biçimde sağlaması mümkün olmasa da ekonomik ve diğer türden her türlü kurumu zorlayıcı ve sevk edici güce sahip devlet politikalarına başvurmak konusunda herhangi bir tartışma söz konusu değildir. Ancak bu acil durum müdahalesi sonrası hükümet eliyle yapılan planlamanın derinleştirilmesi hem ekonomik çıkar gruplarını etkinleştirip lehlerine bazı avantajlar sağlamasına neden olurken, aynı zamanda piyasanın etkinliğini zayıflatarak kamusal alanın genişlemesine yol açmaktadır. Bu politikalar farklı sorunlara da yol açarak bir trade off etkisi yaratarak mesela daha fazla kısıtlama ile daha az ekonomik özgürlüğe sebep olabilmektedir. (Gelaso vd., 2021). Aynı zamanda büyük oktanlı ekonomik sorunların birikmesine ve sonraki dönemlerde ekonomik verilerin daha fazla bozulmasına yol açmaktadır.

Pandemi döneminde “evde kalma emirlerinin” çoğu o kadar geniş kapsamlıydı ki neredeyse tüm işletmeler gerekli görülüyordu ve bu tür emirlerin zararlı etkileri ve istenmeyen sonuçları sınırlanıyordu. Örneğin, ABD’de (ve diğer tüm ülkelerde) Covid-19 temel hizmetler listesi sektörlerle ilgili doğrudan ve dolaylı olarak yüzlerce iş listelendi: sağlık hizmetleri, halk sağlığı, kolluk kuvvetleri, kamu güvenliği, ilk müdahale ekipleri, gıda, tarım, enerji, su, ulaşım, lojistik, bayındırlık işleri, altyapı desteği, iletişim/bilgi teknolojisi, eğitim, hükümet, kritik üretim, tehlikeli maddeler, finansal hizmetler, kimyasallar, savunma, ticari tesisler, konut hizmetleri, hijyen ve inşaat. Listelenen çok sayıda iş, daha kısıtlayıcı evde kalma politikalarıyla karşılaştırıldığında ekonominin genel işleyişinde nispeten daha az bozulma yaşanacak kadar çok sayıda işin gerekli olduğunu ortaya koydu. Genel bir eğilim olarak, evde kalma kararı ne kadar kısıtlayıcı olursa piyasa sürecindeki bozulmalar da o kadar büyük olacaktır. Piyasa süreci önemli ölçüde bozulduğunda, büyük ölçekli ekonomik koordinasyon o kadar etkili bir şekilde gerçekleşemez; bu da tüketicilerin gerekli mal ve hizmetler için kıtlıkla veya daha yüksek fiyatlarla karşı karşıya kalacağı anlamına gelir. Bu tür istenmeyen sonuçlar, piyasa sürecine müdahale eden kamu politikalarının epistemolojik eksikliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu zararlı etkiler ve istenmeyen sonuçlar her yerde gözlemlendi (Boettke ve Powell, 2021).

ABD ve tüm ülkelerin dört bir yanında insanlar, mağazalarda boş raflarla ve genellikle bulunması kolay birçok ürün için uzatılmış siparişlerle karşılaştı. Dahası, birçok işletme işçileri işten çıkardı, işletmelerini kalıcı olarak küçülttü veya tamamen kapattı. Evde kal emirlerinde gereklilik belirtilmese bile salgın muhtemelen bu malların tedarik zincirlerini etkileyecekti çünkü tüketiciler ve girişimciler değişen koşullar nedeniyle davranışlarını değiştireceklerdi. Ancak evde kal emirlerindeki gereklilik tanımlamaları, tüketicilerin gerekli olduğuna inandığı mal ve hizmetlerin yaratılmasını ve teslim edilmesini sağlayan piyasa sürecindeki çarpıklıkları daha da artırdı. Bu adlandırmaların tam etkisi bir süre tam olarak anlaşılabilir, ancak Hayek’in piyasa sürecinin epistemolojik avantajlarını ve kamu politikalarını rahatsız eden bilgi sorunlarını anlaması, muhtemelen ne göreceğimizi anlamamıza yardımcı olacaktır. Evde kalma emirleri ve gereklilik belirlemeleriyle ilgili bilgi sorunları göz önüne alındığında, politika yapımcıların pandemiye ve onun ekonomik etkilerine yönelik olarak tüketicilerin neye ihtiyaç duyacağını önceden belirleme girişimlerinden kaçınacak alternatif politikalar benimsemeleri gerektirmiştir (Storr vd., 2021). Bu anlamda hükümetler ekonomik alanı piyasanın rekabetçi firmalarına bırakabileceği gibi, bir alternatif olarak yoksullukla mücadele, eğitim, sağlık gibi hizmet amaçlı bazı faaliyetleri kar amacı gütmeyen üçüncü sektörün sosyal temsilcilerine bırakması bir çözüm olacaktır (Alp, 2009).

Hükümetlerin ve şirketlerin koronavirüs pandemisine tepki olarak yaptığı harcamalardaki artış, küresel borcun Uluslararası Finans Enstitüsü'nün (IIF) verilerine göre 2019'daki rekor seviyedeki 255 trilyon dolardan 2020 yılı

sonunda 292 trilyon dolar ve 2022 yılı sonunda 299 trilyon dolara ulaşmasına neden olmuştur. Borçların GSYİH'ye oranı %355'e yükselmiştir. Kamu borcundaki büyük artış, ekonomik faaliyetlerin durmasına yol açan ve birçok işletmenin alternatif finansman arayışına girmesine yol açan kısıtlayıcı tedbirler ve karantinaların bir sonucudur. Sonuç olarak borçlanma artmıştır ve daha fazla borçlanmayı beraberinde getirerek gelecek nesillerin borç yükünü artırmıştır. Hayek'in ekonomiye devlet müdahalesinin kaynak tahsisini bozarak borcu artıracağı yönündeki fikirleri uygulama olarak gerçekleşmiştir. Borç büyümesi, hükümetlerin gelecekte bunu karşılamak için vergileri artırmaya ve bunun potansiyel yatırımları caydırarak olumsuz bir etkiye sahip olabileceğine dair bir başka olumsuz sinyal karşımızda durmaktadır. Üstelik kamu borcunun artmasıyla birlikte ekonomideki "devlet eli" gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki eşitsizlikleri artırıp derinleştirmiştir. Fonların kötüye kullanılma ihtimali de bir diğer endişe kaynağı olmaya devam etmektedir. Özellikle, kurumların kalitesinin düşük olduğu ülkelerde klasik iktisatçıların bu endişeleri geçerliliğini korumaktadır. Buna karşın, pandeminin ekonomi üzerindeki etkilerini en aza indirmek için kamu harcamaları artırılmamış olsaydı firmalar ve işletmeler için durumun çok daha kötüye gidecekti. İşyerlerinin kapatılması ve kısıtlayıcı tedbirlerle işletmelerin azaltılacak, işçiler işten çıkarılacak, ücretler düşecek, gelir düşüklüğü nedeniyle talep düşecek, işsizlik artacak ve bu durum, telafisi yıllar sürececek derin bir ekonomik durgunluğa yol açacaktı (Namani, 2022). Bu karşın, bahse konu sarmal değerlendirildiğinde pandemi dönemi politikaları olmazsa olmaz bir durumu ortaya koymuştur. Pandemi sonrası dönem için Hayek'in bahsettiği teorik çerçeveye bağlı tekrar kaynakların tahsisi için piyasaya ve alternatif üçüncü sektörler için daha fazla rol verilip, kamusal alanın payı piyasada azaltılmalıdır.

Sonuç

Covid-19 salgınının son yıllardaki en yıkıcı olaylardan biri olduğu kanıtlandı ve politika yapıcılar evde kalma emirlerini yürürlüğe koyarak ve yalnızca temel işletmelerin açık kalmasına izin vererek riskleri azaltmaya çalıştı. Bu tür politikaların ardındaki niyetler ne olursa olsun, politika yapıcılar hangi işlerin, malların veya hizmetlerin gerekli olduğunu belirlerken önemli bilgi sorunlarıyla karşı karşıya kalırlar. Politika yapıcılar birçok insanın farklı planlarını ve hedeflerini koordine etme yeteneğine sahip değildir. Özellikle bir karmaşık fenomen olan piyasalarda durumlar geliştikçe, kıt kaynakların etkili bir şekilde nasıl tahsis edileceğine ve yeniden tahsis edileceğine karar verecek bilgi, politika yapıcılara bütünüyle verilemez. Çünkü bu tür gerekli bilgiler dağınık ve çoğu zaman üstü kapalıdır. Politika yapıcılar ve uzmanlar, insanların hangi mal ve hizmetlere ihtiyaç duyduğunu doğru bir şekilde belirlemek için gerekli bilgiye sahip değildirler. Bu sebeple tüketicilerin talep ettiği nihai mal ve hizmetleri sağlayan çeşitli üretim sistemlerinin karmaşıklığını tam olarak anlamaları mümkün değildir.

Bu makale, F.A Hayek'in basit ve karmaşık fenomenler arasındaki ayrımını ve bu ayrımın kilit faktörü bilgi teorisinin koronavirüs politikası sorununun karakterini ve politika yapıcıların hangi yanıtların en etkili olabileceğini öğrenmelerini sağlayacak mekanizmaların göreceli eksikliğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Analiz olarak, pandemiye yanıt vermek için hükümetin acil durum eyleminin onaylanması politikası tutarlı olsa da argüman olarak politika yapıcıların en etkili seçenekleri belirlemesine olanak tanıyan çok az sayıda mekanizmanın bulunduğu görülmüştür. Ayrıca bu makalede büyük ölçekli kamu karar alma prosedürlerinin genel bir özelliği olabileceğini ancak mümkün olan en kısa sürede ağırlıklı olarak piyasa temelli bir ekonomi politikasına dönmenin önemli olduğu ortaya konulmaktadır.

Kaynakça

- Alp, S. (2009), "Refah Devleti Düşüncesinin Gelişimi ve Bir Liberal Alternatif Olarak Üçüncü Sektör.", *Maliye Dergisi* (156), 265-279.
- Alp S. ve A. Karakaş (2008), "Asimetrik Bilgi Teorisi Karşısında Hayek'in Ekonomik Yaklaşımları: Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Liberal Düşünce Dergisi*, 51-52, 215-230.
- Baker, S. R., Bloom, N., & Davis, S. J. (2016), "Measuring economic policy uncertainty. *The Quarterly Journal of Economics*", 131(4), 1593-1636.
- Bernanke, B. S. (2020). "The New Tools of Monetary Policy." *American Economic Association Presidential Address*, January 4.
- Boettke, P.J. & Powell, B. (2021) *The Political Economy of the Covid-19 Pandemic*. *Southern Economic Journal*, 87(4), 1090-1106.
- Caggiano, G., Castelnuovo, E., & Kima, R. (2020), "The Global Effects of Covid-19-induced Uncertainty", <https://ssrn.com/abstract=3623226>, (Erişim Tarihi: 20.11.2022).
- Davis, S. J. (2016), "An index of global economic policy uncertainty" (Working Paper No. w22740). *National Bureau of Economic Research*, <http://www.nber.org/papers/w22740>, (Erişim Tarihi: 20.11.2022).
- Dell'Ariccia, G., P. Mauro, A. Spilimbergo and J. Zettelmeyer, (2020), "Economic policies for the COVID-19 war" <https://blogs.imf.org/2020/04/01/economic-policies-for-the-covid-19-war/>, (Erişim Tarihi: 20.12.2022).
- Fukuyama, F. (2020), "The pandemic and political order: It takes a state", *Foreign Affairs*, 99(4), 26-32.
- Furman, J. (2020). *Protecting People Now, Helping the Economy Rebound Later* en R. Baldwin B. Weder di Mauro Editors, *Mitigating the COVID Economic Crisis: Act Fast and Do Whatever It Takes*, (pp. 191-96) *Center for Economic Policy and Research*.
- Hayek, F. A. (1944), *The Road to Serfdom*, Chicago: The University of Chicago Press
- Hayek, F. A. (1945), "The Use of Knowledge in Society", *American Economic Review*, 35 (4), 519-30.
- Hayek, F.A. (1967), "The theory of complex phenomena", in Hayek, F.A. *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, London: Routledge.
- Hayek, F. A. (2002), "Competition As A Discovery Procedure", Translated by M.S. Snow), *The Quarterly Journal Of Austrian Economics*, Vol. 5, No. 3, pp.9-23.
- Karakaş, A., Alp, S., ve Kara H. (2023), *Piyasa ve Devlet Ekseninde F.A. Hayek ve Düşünceleri*, Eğitim Yayınevi.

- Loayza, N. V., & Pennings, S. (2020). Macroeconomic policy in the time of COVID-19: A primer for developing countries.
- Namani A. (2022), "The rebirth of Keynes during the COVID-19 Pandemics- a Theoretical approach," [CES Working Papers](#), Centre for European Studies, Alexandru Ioan Cuza University, vol. 13(4), pages 347-366.
- Pennington, M. (2020). The Response to the Pandemic: A Hayekian View. Institute of Economic Affairs, <https://iea.org.uk/wp-content/uploads/2020/08/A-Hayekian-View.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.11. 2022).
- Pennington M. (2021), "Hayek on complexity, uncertainty and pandemic response", *The Review of Austrian Economics* 34, 203–220.
- Sahinoz, S., & Cosar, E. (2018), "Economic policy uncertainty and economic activity in Turkey", *Applied Economics Letters*, 25(21), 1517–1520.
- Storr, V.H, vd. (2021)"Essential or not? Knowledge problems and COVID-19 stay-at-home orders." *Southern Economic Journal* 87.4, 1229-1249.
- Ustaoğlu M., (2020). The Covid-19 Pandemic and the Effectiveness of Fiscal Policies", Edited by D. Demirbaş, V. Bozkurt, S. Yorgun, *The COVID-19 Pandemic and Its Economic, Social, and Political Impacts*, IU Press.

Sectoral Performance Assessment Through a Consolidated Framework: Turkish Non-Life Insurance Sector

Mehmet Zafer Taşcı^{1,a,*}

¹Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Sigortacılık Bölümü

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 25/05/2024

Accepted: 06/06/2024

ABSTRACT

The main objective of this study is to analyze the performance of the Turkish non-life insurance sector with a hybrid decision model including CRITIC, MEREC and MOOSRA methods. For this purpose, seven performance evaluation criteria consisting of the data of the Turkish non-life insurance sector for the period 2016-2022 are taken into consideration. CRITIC and MEREC methods are used to determine the importance weights of the performance evaluation criteria. Then, the alternatives were ranked by MOOSRA method. The results show that the most important performance evaluation criterion is compensation paid and the least important criterion is return on assets. In addition, MOOSRA results revealed that the non-life insurance sector performed best in 2020 and worst in 2022 in the period considered.

Keywords: Insurance Sector, Performance, CRITIC, MEREC, MOOSRA

Konsolide Bir ÇKKV Çerçevesi ile Sektörel Performans Değerlendirmesi: Türk Hayat Dışı Sigorta Sektörü

Süreç

Geliş: 25/05/2024

Kabul: 06/06/2024

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı Türk hayat dışı sigorta sektörünün performansını CRITIC, MEREC ve MOOSRA yöntemlerini içeren hibrit bir karar modeli ile analiz etmektir. Bu amaçla Türk hayat dışı sigorta sektörünün 2016-2022 dönemi verilerinden oluşan yedi performans değerlendirme kriteri dikkate alınmıştır. CRITIC ve MEREC yöntemleri ile performans değerlendirme kriterlerinin önem ağırlıkları tespit edilmiştir. Sonrasında MOOSRA yöntemi ile alternatifler sıralanmıştır. Elde edilen sonuçlar en önemli performans değerlendirme kriterinin ödenen tazminatlar kriteri, en önemsiz kriterin ise aktif kârlılığı olduğunu göstermiştir. Ayrıca MOOSRA sonuçları ele alınan dönem aralığında hayat dışı sigorta sektörünün en iyi performansı 2020 yılında en kötü performansı ise 2022 yılında sergilediğini ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Sigorta Sektörü, Performans, CRITIC, MEREC, MOOSRA

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution 4.0
International License

^a mztasci@cumhuriyet.edu.tr

0000-0001-5848-259X

How to Cite: Taşcı MZ (2024) Sectoral Performance Assessment Through a Consolidated Framework: Turkish Non-Life Insurance Sector, International Journal of Current Social Science, 3(1): 26-35.

Giriş

Olağan yaşam akışı içerisinde, ekonomik sistemin bir parçası olan kişi ve şirketler birçok risk ve belirsizliğe maruz kalabilmektedirler. Gerçekleşecek her bir risk bu kişi ve kuruluşları büyük maliyetlerle karşı karşıya bırakabilmektedir (Işık vd., 2023: 1391). Ekonomik sistemin önemli parçası olan bu birimlerin meydana gelecek riskler karşısında korunması ve ortaya çıkacak maliyetlerin minimuma indirilmesi noktasında sigorta organizasyonu büyük bir rol üstlenmektedir. Sigortacı, prim olarak bilinen parasal tazminat karşılığında sigortaya konu değerlerin gelecekteki yaşanabilecek belirsiz olaylara karşı riskini kabul eder. Bu fonksiyonu ile sigorta, finansal piyasalarda istikrarı tesis etmekte ve toplumlarda huzur ortamı sağlamaktadır (Taşçı, 2024: 67; Camino-Mogro & Bermúdez-Barrezueta, 2019; Akotey vd., 2013).

Günümüzde sigorta sektörü gelişmişlik seviyesi fark etmeksizin her ülke ekonomisi içerisinde önemli ve kritik bir role sahiptir. Sigorta sektörü sağladığı finansal korumanın yanı sıra sigortalılardan toplanan prim gelirlerini aktardıkları önemli yatırımlar ile ekonomik sistemlere uzun vadeli finansman sağlamaktadırlar. Bununla birlikte istihdam yaratma, devlete vergi geliri sağlamak gibi fonksiyonları ile ekonomik sistem içerisindeki diğer sektörlerin ve dolayısıyla da tüm ülke ekonomisinin gelişmesine katkıda bulunmaktadır (Zhang vd., 2023; Msomi & Nzama, 2023).

Gelişmiş bir sigorta sektörünün toplumlara sağladığı bu ekonomik ve sosyal kazanımlar sigorta sektörünün performansının sürekli olarak gözlemlenmesi ve değerlendirilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bir ülke ekonomisi içerisinde sigorta sektörünün sergileyeceği güçlü performans otomotiv, bankacılık, sağlık ve inşaat gibi ekonominin diğer temel sektörlerinin de performansını doğrudan etkileyecektir. Ekonomi içerisindeki bu sektörlerin gelişimi de genel ülke ekonomisinin kalkınmasına önemli bir katkı sağlayacaktır.

Sigortanın sınıflandırılmasına yönelik birçok ayırım yapılmaktadır. Sigortanın konusuna göre, sigortanın zorunlu olup olmamasına göre, sigortanın süresine göre, sigorta hizmetini sunan kurumun kamu kuruluşu veya özel bir kuruluş olmasına göre gibi birçok değişik gruplandırma yapılabilmektedir. Dünya uygulamasında sigorta türlerine yönelik genel kabul görmüş sınıflandırma iki grup altında yapılmaktadır. Ülkemizde de hem Sigortacılık Kanunu hem de Türk Ticaret Kanunu (T.T.K)'nda sigortacılığın sınıflandırılması bu şekilde yapılmaktadır. Sigorta türleri hayat sigortaları ve hayat dışı sigortalar olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Türkiye'de faaliyet gösterecek sigorta şirketleri bu branşlardan sadece birinde faaliyet gösterebilmektedirler. Hayat dışı ve hayat sigorta branşlarında faaliyet gösterebilmek için ayrı ayrı ruhsat almaları gerekmektedir. Türk sigorta sektörü

incelendiğinde prim üretimi ve pazar payı bakımından etkin branşın hayat dışı branş olduğu görülmektedir. Türk sigorta sektöründe 2022 yıl sonu itibarıyla 235 milyar TL prim üretimi yapılmış olup bunun 204 milyar TL'si hayat dışı branşta üretilmiştir. Toplam prim üretimi içerisinde hayat dışının payı %87 olarak gerçekleşmiştir. Bununla birlikte 2022 yılında sigorta sektörü toplam 88 milyar TL hasar ödemesi gerçekleştirmiş. Ödenen bu tazminatın 81 milyar TL'si hayat dışı sigorta şirketleri tarafından ödenmiştir. 2022 yıl sonu itibarıyla Türk sigorta sektöründe faaliyet gösteren 70 sigorta şirketinin 46'sı hayat dışı alanda hizmet vermektedir (SEDDK, Kurum Faaliyet Raporu, 2022).

Bu çalışmanın amacı CRITIC, MEREC ve MOOSRA algoritmalarından oluşan entegre bir karar modeli önermektir. Yukarıda belirtildiği gibi Türk sigorta sektöründeki etkin rolü nedeniyle önerilen modelin tutarlılığının ve geçerliliğinin tespit edilmesi amacıyla bir vaka çalışması olarak Türk hayat dışı sigorta sektörü üzerine bir çalışma yapılacaktır.

Önceki literatür incelendiğinde Türk sigorta sektöründe şirketler bazında değil de sektör bazlı performans ölçümü yapan ve hayat dışı sigorta sektörünü konu alan çalışmaların son dönem aralığının 2021 yılı ile sınırlı olduğu görülmektedir. Bu çalışmada SEDDK ve TSB tarafından yayınlanan son raporlardan elde edilen veriler ile 2022 yılı da çalışmaya dahil edilmiştir. Bu husus ile çalışmanın önceki çalışmalardan daha güncel bakış açısına sahip olduğu ifade edilebilir. Çalışmada hayat dışı sigorta sektörünün performansının belirlenmesinde CRITIC, MEREC ve MOOSRA algoritmalarından oluşan yeni bir model önerilmiştir. Bahsedilen bu hususlar çalışmanın literatüre katkıları olarak söylenebilir.

Çalışmanın ikinci kısımda konuyla ilgili kapsamlı literatür taraması sunulmuştur. Üçüncü bölümde çalışmanın metodolojisi açıklanmıştır. Dördüncü bölümde uygulama bulguları sunulmuştur. Bu bölümde ayrıca duyarlılık analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Son olarak, beşinci bölümde çalışmadan elde edilen sonuçlar ve ileride yapılacak çalışmalar için öneriler sunulmaktadır.

Literatür Taraması

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle önceki literatürde sigorta endüstrisinde performans ölçümünde ÇKKV algoritmalarının kullanıldığı ulusal ve uluslararası çalışmalar ele alınmıştır. İkinci olarak ise CRITIC, MEREC ve MOOSRA yöntemlerine ilişkin önceki literatürden örnek çalışmalar özetlenmiştir.

CRITIC, MEREC ve MOOSRA algoritmalarına ilişkin literatür özeti Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 1. ÇKKV Algoritmaları Kullanılarak Sigorta Sektöründe Performansı Konu Alan Örnek Çalışmalar
 Table 1. Case Studies on Performance in the Insurance Industry Using MCDM Algorithms

Yazar	Konu
Işık vd. (2024)	Türk hayat dışı sigorta şirketlerinin performansının değerlendirilmesi.
Işık vd. (2023)	Türk hayat dışı sigorta şirketlerinde prim üretimi ile finansal performans arasındaki nedensellik ilişkisinin belirlenmesi.
Puska vd. (2023)	Tarımda sigorta şirketi seçimi
Sönmez (2023)	BIST endeksinde yer alan sigorta şirketlerinin performans analizi
Zhang vd. (2023)	Özel bir sigorta şirketinin performansının değerlendirilmesi
Mawarni vd. (2023)	Endonezya menkul kıymetler borsasında işlem gören sigorta şirketlerinin performans değerlendirilmesi.
Akkurt ve Umut (2023)	Tamamlayıcı sağlık sigortası üretimi yapan şirketlerin performanslarının değerlendirilmesi
Vıntıla vd. (2022)	Romanya sigorta sektöründe faaliyet gösteren on sigorta şirketinin performans analizi.
Akyüz (2022)	Hayat Dışı sigorta şirketlerinin finansal performans analizi
Çınaroğlu (2022)	Bireysel Emeklilik şirketlerinin performans değerlendirilmesi
Taşcı ve Ünal (2022)	Türkiye’de katılım sigortacılığı endüstrisinin performans değerlendirilmesi.
Bilbao-Terol vd. (2022)	İspanya’da faaliyette bulunan hayat dışı sigorta şirketlerinin değerlendirilmesi
Demir (2022)	Türk sigorta sektöründe faaliyette bulunan seçilmiş sigorta şirketinin kurumsal performans analizi.
Pehlivan ve Akpınar (2022)	TARŞİM performans değerlendirilmesi.
Ghosh vd. (2021)	Hindistan’da faaliyet gösteren hayat sigorta şirketlerinin performans incelemesi.
Mishra vd. (2020)	Sigorta şirketlerinde hizmet kalitesinin değerlendirilmesi.
Ömürbek ve Özcan (2016)	Borsa İstanbul’a kote olmuş 6 sigorta şirketinin finansal performans değerlendirilmesi.
Saeedpoor vd. (2015)	İran hayat sigorta şirketlerinin hizmet kalitesi performanslarının değerlendirilmesi.
Ünal (2019)	BIST’te işlem gören sigorta şirketlerinin performans ölçümü
Wu vd. (2008)	Tayvan’da mal ve sorumluluk branşında hizmet veren sigorta şirketlerinin performans analizi.

Tablo 2. CRITIC, MEREC ve MOOSRA Algoritmalarını Kullanan Örnek Çalışmalar
 Table 2. Case Studies Using CRITIC, MEREC and MOOSRA Algorithms

CRITIC	
Yazar	Konu
Pınar vd. (2023)	COVID-19 pandemisi öncesi ve sonrası Türkiye ekonomisinin performans değerlendirilmesi.
Kahreman (2023)	OECD ülkelerinin ekonomik performans değerlendirilmesi.
Taşcı ve Akbalık (2022)	Türkiye’de hayat/emeklilik branşında faaliyette bulunan sigorta şirketlerinin performans analizi.
Aydın (2020)	Kamu sermayeli bankalarının performans analizi
Ayçin (2020)	Personel seçim süreci.
MEREC	
Yazar	Konu
Taşcı (2024)	Doğal Afet Sigortaları Kurumu’nun performans analizi.
Işık (2022)	Covid-19 pandemi sürecinde katılım bankacılığı sektörünün durum incelemesi.
Hezam vd. (2022)	Alternatif yakıtlı araçların değerlendirilmesi.
Rani vd. (2021)	Gıda atık arıtma teknolojisi seçim kararı.
Ayçin ve Arsu (2021)	Sosyal gelişme endeksinde göre ülkelerin değerlendirilmesi.
MOOSRA	
Yazar	Konu
Gülcemal ve İzci (2024)	Türk katılım bankacılığı sektörünün performans değerlendirilmesi.
Paksoy ve Duran (2023)	Otomotiv sektörünün covid-19 sürecindeki finansal performansının değerlendirilmesi.
Yılmaz (2022)	Türkiye’deki yabancı bankaların performans analizi
Narayanamoorthy vd. (2020)	Elektronik atık yeri alternatiflerinin değerlendirilmesi

Yöntem

Çalışmanın bu bölümünde Türk hayat dışı sigorta sektörünün performansının değerlendirilmesi amacıyla önerilen CRITIC-MEREC-MOOSRA hibrit ÇKKV karar modeli açıklanmaktadır. Bu çalışmada performans değerlendirme kriterleri ağırlıklandırılırken öznel değerlendirmelerden kaçınmak için CRITIC ve MEREC objektif ağırlıklandırma yöntemleri önerilmektedir. CRITIC yönteminin literatürde hem finans sektörü hem farklı sektörlerde uygulanan birçok çalışmada kullanılması ve geçerli sonuçların elde edilmiş olması yöntemin tercih edilme sebeplerindedir. Ayrıca güncel bir ÇKKV yöntemi olması, hesaplama ve anlaşılma kolaylığı ile sağlam bir matematiksel algoritmaya sahip oluşu MEREC yönteminin tercih edilmesine etkide bulunmuştur. Bununla birlikte hesaplamaların kısa sürmesi, matematiksel uygulama adımlarının oldukça az oluşu ve kolay uygulanabilirliği gibi avantajları ise MOOSRA yönteminin tercih edilmesinde etkili olmuştur (Demircioğlu ve Coşkun, 2018: 189).

CRITIC Algoritması

CRITIC yöntemi Diakoulaki ve arkadaşları tarafından 1995 yılında geliştirilmiş objektif ağırlıklandırma yöntemlerinden birisidir. Kriterlerin standart sapmaları ve kriterler arası korelasyon birlikte kullanılarak objektif bir ağırlıklandırma yapılabilmektedir. Yönteme ait hesaplama prosedürleri aşağıdaki gibidir (Diakoulaki vd., 1995:764-765; Taşçı ve Akbalık, 2022: 728; Akbulut, 2020: 475-476):

Adım 1: İlk adımda karar matrisi Eşitlik (1) yardımıyla oluşturulur.

$$X = [x_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Adım 2: İkinci adım farklı ölçü birimlerinden oluşan değerlendirme kriterlerinin benzer değerlere dönüştürülmesi için normalize işlemi uygulanır. Burada fayda nitelikli kriterler için Eşitlik (2), maliyet nitelikli kriterler için ise Eşitlik (3) kullanılır.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{\min}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \quad (2)$$

$$r_{ij} = \frac{x_j^{\max} - x_{ij}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \quad (3)$$

Adım 3: Bu adımda kriterler arası korelasyon Eşitlik (4) yardımıyla hesaplanır ve korelasyon katsayı matrisi oluşturulur.

$$\rho_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)(r_{ik} - \bar{r}_k)}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2 \sum_{i=1}^m (r_{ik} - \bar{r}_k)^2}} \quad (4)$$

Adım 4: Bu adımda Eşitlik (5) yardımı ile her bir kriterle ait bilgi düzeyi (C_j) hesaplanır. Bu hesaplama yapılırken normalize karar matrisi sütun elamanlarına ait standart sapma değerlerinden (σ_j) faydalanılır.

$$C_j = \sigma_j \sum_{k=1}^n (1 - t_{jk}), j=1,2,\dots,n \quad (5)$$

Adım 5: Son adımda kriterlere ait önem ağırlıkları Eşitlik (6) kullanılarak hesaplanır.

$$w_j = \frac{C_j}{\sum_{k=1}^n C_k}; \sum_{j=1}^n w_j = 1 \text{ ve } j \text{ ve } k=1,2,\dots,n \quad (6)$$

MEREC Algoritması

Değerlendirme kriterlerinin toplam ağırlıklarında meydana gelen değişimin bir kriterin ağırlık katsayısını belirlemesine dayanan MEREC yöntemi 2021 yılında Keshavarz-Ghorabae vd. tarafından literatüre kazandırılan güncel bir yöntemdir. Yöntemine ait hesaplama prosedürleri aşağıdaki gibidir (Ghorabae vd., 2021; Işık, 2022):

Adım 1: Başlangıç karar matrisi oluşturulur. Karar matrisinde negatif değerde eleman bulunmamalıdır. Negatif bir değer karar matrisinde yer alması durumunda bu değerler uygun bir yöntemle pozitif değerlere dönüştürülmelidir.

$$X = \begin{bmatrix} X_{11} & \dots & X_{1j} & \dots & X_{1n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ X_{m1} & \dots & X_{mj} & \dots & X_{mn} \end{bmatrix} \quad (7)$$

Adım 2: Karar matrisi elemanları Eşitlik (8) ile normalize edilir.

$$n_{ij}^x = \begin{cases} \frac{\min_{x_{ij}}}{x_{ij}} & \text{eğer } j \in \text{fayda kriteri} \\ \frac{x_{ij}}{\max_{x_{ij}}} & \text{eğer } j \in \text{maliyet kriteri} \end{cases} \quad (8)$$

Adım 3: Eşitlik (9) kullanılarak alternatiflerin genel performans değeri (S_i) belirlenir.

$$S_i = \ln \left(1 + \left(\frac{1}{m} \sum_j |\ln(n_{ij}^x)| \right) \right) \quad (9)$$

Adım 4: Her bir kriter ayrı ayrı kriter kümesinden çıkarılarak alternatiflerin performansı (S'_{ij}) Eşitlik (10) kullanılarak hesaplanır.

$$S'_{ij} = \ln \left(1 + \left(\frac{1}{m} \sum_{k,k \neq j} |\ln(n_{ik}^x)| \right) \right) \quad (10)$$

Adım 5: Mutlak sapmaların toplamı (E_j) Eşitlik (11) kullanılarak hesaplanır. Adım 3 ve adım 4'ten elde edilen değerlere bağlı olarak kriterin kendisi üzerindeki kaldırılma etkisi ölçülür.

$$E_j = \sum_i |S'_{ij} - S_i| \quad (11)$$

Adım 6: Kriterlerin nihai ağırlıkları E_j değeri Eşitlik 12'de kullanılarak hesaplanır.

$$W_j = \frac{E_j}{\sum_k E_k} \quad (12)$$

Ortak Ağırlıklandırma Algoritması

CRITIC ve MEREC yöntemlerinden elde edilen kriter ağırlıkları Eşitlik (13) yardımı ile birleştirilmiştir (Işık, 2022; Zavadskas & Podvezko, 2016).

$$W_{j, \text{birleştirilmiş}} = \frac{W_{j, \text{CRITIC}} W_{j, \text{MEREC}}}{\sum_{j=1}^m W_{j, \text{CRITIC}} W_{j, \text{MEREC}}} \quad (13)$$

MOOSRA Algoritması

MOORA yöntemi ile benzer yönlere sahip olan MOOSRA yöntemi 2012 yılında Das vd. tarafından geliştirilmiştir. Yöntem kriterlerin değerlerinde meydana gelecek büyük değişimlere karşı daha az duyarlıdır (Ömürbek vd., 2017: 35). Yönteme ait hesaplama adımları aşağıda sıralanmıştır (Jagadish and Ray; 2014: 560-561);

Adım 1: İlk aşamada başlangıç karar matrisi oluşturulur.

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad i = 1, 2, \dots, m \text{ and } j = 1, 2, \dots, n \quad (14)$$

Adım 2: İkinci aşamada karar matrisi elemanları Eşitlik (15) yardımıyla tek tip birimlere dönüştürülerek normalize edilir.

$$X_{ij}^* = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^n x_{ij}^2}} \quad (15)$$

X_{ij}^* = i. alternatirfin j. kriter üzerindeki normalize edilmiş değeri

Adım 3: Her bir alternatife ait performans değerlerinin belirlenmesi

Alternatiflerin sahip olduğu performans puanı Y_i Eşitlik (16) vasıtasıyla faydalı kriterlerin ağırlıklı toplamının maliyet kriterlerinin ağırlıklı toplamına basit oranı şeklinde hesaplanır.

$$Y_i = \frac{\sum_{j=1}^g W_j X_{ij}^*}{\sum_{j=g+1}^n W_j X_{ij}^*} \quad (16)$$

g: maksimize edilmiş değer

n-g: minimize edilen değer

W_j : j. değer ilişkili olduğu ağırlık değeri

Adım 4: Son aşamada alternatifler Eşitlik (17) kullanılarak sıralanmaktadır. Bu işlemde alternatiflerin büyükten küçüğe doğru sıralanması sonucunda en büyük değere sahip alternatif en iyi alternatif olarak değerlendirilir.

$$Y_i = \frac{\sum_{j=1}^g X_{ij}^*}{\sum_{j=g+1}^n X_{ij}^*} \quad (17)$$

Uygulama

Çalışma Türk hayat dışı sigorta sektörünün performansını değerlendirmek için CRITIC, MEREC ve MOOSRA yöntemlerinden oluşan hibrit bir model önermektedir. Önerilen hibrit model doğrultusunda kriterlerin önem ağırlıklarının belirlenmesinde CRITIC ve MEREC yöntemleri kullanılırken, alternatiflerin sıralanmasında MOOSRA yönteminden

yararlanılmıştır. Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak analizde kullanılan veri seti ve alternatifler tanıtılmış ve Türk hayat dışı sigorta sektörünün performansını değerlendirmek amacıyla yapılan analizlerden elde edilen sonuçlar sunulmuştur.

Veri

Çalışmaya Türk sigorta sektöründe prim üretimi ve pazar payı bakımından etkin branş olan hayat dışı sigorta branşının 2016-2022 dönemine ait verileri dahil edilmiştir. Çalışmanın alternatiflerini oluşturan 2016-2022 dönemi, 2016 (A1), 2017 (A2), 2018 (A3), 2019 (A4), 2020 (A5), 2021 (A6) ve 2022 (A7) şeklinde kodlanmıştır. Performans değerlendirme kriterleri ise sırasıyla Brüt Prim Üretimi (C1), Ödenen Tazminat (C2), Teknik Kâr (C3), Bilanço Kârı (C4), Sermaye Yeterlilik Rasyosu (C5), Özsermaye Kârlılığı (C6), Aktif Kârlılığı (C7)'dir. C2 kriteri maliyet yönlü diğer tüm kriterler ise fayda yönlüdür. Çalışmada kullanılan veriler Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu (SEDDK) tarafından yayınlanan kurum faaliyet raporlarından derlenmiştir.

CRITIC Algoritmasından Elde Edilen Bulgular

Türk hayat dışı sigorta sektörünün 2016-2022 dönemine ait verilerden oluşan karar matrisi Tablo 3' te sunulmuştur.

Başlangıç karar matrisi elemanları değerlendirme kriterlerinin fayda ve maliyet yönlerine göre Eşitlik (2) ve Eşitlik (3) vasıtasıyla normalize edilmiştir. Normalize karar matrisi Tablo 4'te verilmiştir.

Normalize karar matrisi elemanları Eşitlik (4)'te kullanılarak kriterler arası ilişkinin derecesini gösteren korelasyon katsayı matrisi oluşturulmuş ve Tablo 5'te verilmiştir

Tablo 3. Başlangıç Karar Matrisi

Table.3 Initial Decision Matrix

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
A1	35	15	1,7	1,1	120	18	4
A2	40	18	2,1	1,6	149	21	5
A3	48	23	3	2,8	143	29	6
A4	57	27	4,8	3,9	155	37	8
A5	68	28	7,5	6	160	42	9
A6	87	41	7	6,4	135	39	8
A7	204	81	6	8	136	25	6

Tablo 4. Normalize Karar Matrisi

Table 4. Normalized Decision Matrix

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
A1	0,00	1,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
A2	0,03	0,95	0,07	0,07	0,73	0,13	0,20
A3	0,08	0,88	0,22	0,25	0,58	0,46	0,40
A4	0,13	0,82	0,53	0,41	0,88	0,79	0,80
A5	0,20	0,80	1,00	0,71	1,00	1,00	1,00
A6	0,31	0,61	0,91	0,77	0,38	0,88	0,80
A7	1,00	0,00	0,74	1,00	0,40	0,29	0,40

Tablo 5. Korelasyon Matrisi

Table 5. Correlation Matrix

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
C1	1.00	-1.00	0.52	0.83	-0.13	0.02	0.12
C2	-1.00	1.00	-0.55	-0.85	0.13	-0.07	-0.16
C3	0.52	-0.55	1.00	0.91	0.39	0.83	0.87
C4	0.83	-0.85	0.91	1.00	0.18	0.56	0.63
C5	-0.13	0.13	0.39	0.18	1.00	0.62	0.68
C6	0.02	-0.07	0.83	0.56	0.62	1.00	0.99

C7	0.12	-0.16	0.87	0.63	0.68	0.99	1.00
-----------	------	-------	------	------	------	------	------

Tablo 6. Kriterlere İlişkin C_j Değerleri ve Kriterlerin Önem Ağırlıkları (W_j)
 Table 6. C_j Values and Importance Weights of Criteria (W_j)

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
C_j	1,96	2,92	1,24	1,42	1,41	1,19	1,04
W_j	0,175	0,261	0,111	0,127	0,126	0,106	0,093

Tablo 7. Normalize Karar Matrisi
 Table 7. Normalized Decision Matrix

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
A1	1,00	0,19	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
A2	0,88	0,22	0,81	0,69	0,81	0,86	0,80
A3	0,73	0,28	0,57	0,39	0,84	0,62	0,67
A4	0,61	0,33	0,35	0,28	0,77	0,49	0,50
A5	0,51	0,35	0,23	0,18	0,75	0,43	0,44
A6	0,40	0,51	0,24	0,17	0,89	0,46	0,50
A7	0,17	1,00	0,28	0,14	0,88	0,72	0,67

Tablo 8 S_i . Değerleri
 Table 8. S_i Values

	S_i
A1	0,22
A2	0,18
A3	0,09
A4	0,08
A5	0,05
A6	0,07
A7	0,14

Tablo 9. S'_{ij} Değerleri
 Table 9. S'_{ij} Values

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
A1	0,22	0,00	0,22	0,22	0,22	0,22	0,22
A2	0,19	0,02	0,15	0,17	0,17	0,16	0,17
A3	0,13	0,01	0,02	0,07	0,09	0,11	0,12
A4	0,15	0,07	0,06	0,03	0,06	0,06	0,05
A5	0,14	0,09	0,04	0,07	0,03	0,01	0,01
A6	0,05	0,08	0,02	0,03	0,07	0,06	0,07
A7	0,09	0,14	0,02	0,08	0,15	0,17	0,16

Tablo 10. E_j Değerleri ve Kriterlere Ait Önem Ağırlıkları (W_j)
 Table 10. E_j Values and Importance Weights of Criteria W_j

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
E_j	0,28	0,52	0,31	0,22	0,07	0,14	0,13
W_j	0,167	0,313	0,188	0,131	0,041	0,082	0,077

Eşitlik (5) ve (6) yardımıyla kriterlerin standart sapma değerleri kullanılarak her bir kriterine ait C_j ve W_j (kriter ağırlıkları) değerleri elde edilmiş ve ilgili değerler Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6 incelendiğinde 2016-2022 döneminde Türk hayat dışı sigorta sektörünün performansının belirlenmesinde kriterlerin etki düzeyleri $C2 > C1 > C4 > C5 > C3 > C6 > C7$ şeklinde belirlenmiştir.

MEREC Algoritmasından Elde Edilen Bulgular

Tablo 3'te yer verilen başlangıç karar matrisi elemanları Eşitlik (8) kullanılarak normalize edilmiş ve normalize karar matrisi Tablo 7'de gösterilmiştir.

Her alternatif için S_i değerleri Eşitlik (9) yardımı ile hesaplanmıştır. Elde edilen değerler Tablo 8'de sunulmuştur.

S_i değerleri belirlendikten sonra her bir kriterin kriter kümesinden ayrı ayrı çıkarılmasıyla her alternatif için S'_{ij} değerleri Eşitlik (10) vasıtasıyla hesaplanmıştır. Tüm alternatiflere ait S'_{ij} değerlerinden oluşan matris Tablo 9'da gösterilmiştir.

Her bir kriterin kaldırılmasının alternatiflerin genel performansı üzerindeki etkisi E_j Eşitlik (11) yardımı ile hesaplanmıştır. Daha sonra Eşitlik (12) vasıtasıyla kriterlere ait objektif ağırlıklar hesaplanmıştır. Söz konusu değerler Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10' da verilen MEREC prosedürü sonuçlarına göre Türk hayat dışı sigorta sektörünün performansının belirlenmesinde değerlendirme kriterlerinin etki düzeyleri $C2 > C3 > C1 > C4 > C6 > C7 > C5$ olarak tespit edilmiştir.

Ortak Ağırlıklandırma

Kriterlere ait daha tutarlı ve optimal objektif önem ağırlıklarının belirlenmesi amacıyla CRITIC ve MEREC algoritmalarından elde edilen kriter ağırlıkları Eşitlik (13) vasıtasıyla ağırlıklı ortalamaya dayanan bir toplama operatörü ile birleştirilmiştir. Bu sayede her iki yöntemin avantajlı yönleri birleştirilerek daha optimal sonuçlar elde edilmiştir. Kriterlere ait nihai ağırlık değerleri Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11' de sunulan sonuçlara göre hayat dışı sigorta şirketlerinin performansının belirlenmesinde en etkili üç

kriterin sırasıyla Ödenen Tazminat (C2), Brüt Prim Üretimi (C1) ve Teknik Kâr (C3) kriterleri olduğu ifade edilebilir.

MOOSRA Algoritmasından Elde Edilen Bulgular

Tablo 3'te verilen başlangıç karar matrisi elemanları Eşitlik (15) kullanılarak normalize edilmiş ve normalize karar matrisi Tablo 12'de gösterilmiştir.

Ortak ağırlıklandırma algoritması ile elde edilen kriter ağırlıkları kullanılarak ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi elde edilmiştir. Burada Eşitlik (16)'dan faydalanılmıştır. İlgili sonuçlar Tablo 13'te gösterilmiştir.

Alternatiflerin sıralanması adımıyla öncelikle fayda yönlü ve maliyet yönlü kriterler ayrı ayrı toplanmıştır. Hesaplanan bu değerler kullanılarak Eşitlik (17) vasıtasıyla alternatiflerin performans değerleri hesaplanmış ve ilgili sonuçlara Tablo 14'te yer verilmiştir.

Tablo 14'te sunulan MOOSRA sıralama prosedürü sonuçlarına göre Türk hayat dışı sigorta sektörünün 2016-2022 döneminde en iyi performansı 2020 yılında en kötü performansı ise 2022 yılında gösterdiği tespit edilmiştir.

Tablo 11. Nihai Ağırlık Değerleri ve Önem Sıralamaları

Table 11. Final Weight Values and Importance Rankings

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
$W_{j \text{ ortak}}$	0,173	0,481	0,122	0,098	0,030	0,052	0,043
Sıra	2	1	3	4	6	5	7

Tablo 12. Normalize Karar Matrisi

Table 12. Normalized Decision Matrix

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
A1	0,14	0,14	0,13	0,08	0,32	0,22	0,22
A2	0,16	0,17	0,16	0,12	0,39	0,25	0,28
A3	0,19	0,22	0,22	0,22	0,38	0,35	0,33
A4	0,23	0,26	0,36	0,30	0,41	0,45	0,45
A5	0,27	0,27	0,56	0,46	0,42	0,51	0,50
A6	0,35	0,39	0,52	0,49	0,36	0,47	0,45
A7	0,82	0,78	0,45	0,62	0,36	0,30	0,33

Tablo 13. Ağırlıklandırılmış Normalize Karar Matrisi

Table 13. Weighted Normalized Decision Matrix

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
A1	0,02	0,07	0,02	0,01	0,01	0,01	0,01
A2	0,03	0,08	0,02	0,01	0,01	0,01	0,01
A3	0,03	0,11	0,03	0,02	0,01	0,02	0,01
A4	0,04	0,12	0,04	0,03	0,01	0,02	0,02
A5	0,05	0,13	0,07	0,05	0,01	0,03	0,02
A6	0,06	0,19	0,06	0,05	0,01	0,02	0,02
A7	0,14	0,37	0,05	0,06	0,01	0,02	0,01

Tablo 14. MOOSRA Yöntemine Göre Alternatiflerin Sıralaması

Table 14. Ranking of Alternatives According to MOOSRA Method

	$\sum_{j=1}^g X_{ij}^*$	$\sum_{j=g+1}^g X_{ij}^*$	Y_i	SIRA
A1	0,08	0,07	1,13	6
A2	0,10	0,08	1,15	5
A3	0,13	0,11	1,18	4
A4	0,17	0,12	1,34	2

A5	0,22	0,13	1,71	1
A6	0,23	0,19	1,20	3
A7	0,30	0,37	0,79	7

Sonuç

Sigorta sektörü son zamanlarda gelişmişlik seviyesi fark etmeksizin her ülke ekonomisi içerisinde önemli ve kritik bir role sahip olmuştur. Sigorta sektörü riski üstlenme fonksiyonu ile toplumlarda hem sosyal hem de ekonomik anlamda güven ve istikrar sağlamaktadır. Sigorta sektöründe yaşanacak olumsuzluklar farklı sektörleri de olumsuz etkileyebileceği gibi genel ekonomi üzerinde de olumsuzluklar yaratabilecektir. Bu nedenle sigorta sektöründe düzenli olarak yapılacak performans değerlendirmeleri oldukça önem arz etmektedir. Türkiye’de finansal sistem içerisinde bankacılık sektöründe sonra en büyük paya sigorta sektörü sahiptir. Bununla birlikte Türk sigorta sektörü içerisinde de en büyük pazar payı hayat dışı sigorta sektörüne aittir. Bu nedenle bu çalışmada Türk hayat dışı sigorta sektörünün performansının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda alternatifleri sıralamak ve değerlendirmek için bileşik bir CRITIC-MEREC-MOOSRA karar verme aracı kullanılmıştır.

Önerilen karar modelinin uygulanmasının ilk aşamasında CRITIC ve MEREC yöntemleri seçilen performans değerlendirme kriterlerinin önem ağırlıklarını hesaplamak için hayat dışı sigorta sektörünün 2016-2022 dönemi verilerine uygulanmıştır. CRITIC ve MEREC yöntemlerinden elde edilen önem ağırlıkları birleştirilmiş ve nihai ağırlıklar elde edilmiştir. Bulgular ödenen tazminat kriterinin en önemli performans değerlendirme kriteri olduğunu göstermektedir. En önemli ikinci ve üçüncü kriterler ise sırasıyla brüt prim üretimi ve teknik kâr olarak tespit edilmiştir. En az öneme sahip kriter ise aktif kârlılığı olarak belirlenmiştir. Hayat dışı sigorta branşlarında genellikle sigorta poliçelerinin 1 yıllık olarak düzenlenmesi sebebiyle hasar ödemeleri de hayat branşına göre daha kısa süreçte gerçekleşebilmektedir. Primlerin alınması ve hasar ödemesi süreçlerinin arasında kısa zaman aralıklarının olması nakit giriş çıkışının da hızlı olmasına sebep olmaktadır. Bu hususların, hayat dışı sigorta sektörünün performansının belirlenmesinde ödenen tazminat ve brüt prim üretimi kriterlerinin en önemli kriterler oluşu tespitini desteklediği söylenebilir.

Önerilen hibrit karar modelinin bir sonraki aşamasında MOOSRA yöntemi kullanılarak alternatifler sıralanmıştır. Bulgular hayat dışı sigorta sektörünün en iyi performansı 2020 yılında en kötü performansı ise 2022 yılında gösterdiğini ortaya koymaktadır. MOOSRA yöntemi sonuçları detaylı incelendiğinde hayat dışı sigorta sektörünün en kötü performans gösterdiği ikinci yılın 2016 yılı olduğu görülmektedir. Bu durum 2016 yılında yaşanan siyasi darbe girişiminin hayat dışı sigorta sektörünü olumsuz etkilediğini düşündürülebilir. 2016 yılından 2020 yılına kadar hayat dışı sigorta sektörünün performansının istikrarlı bir şekilde iyileştiği 2020 yılına gelindiğinde en iyi performansı sergilediği gözlemlenmektedir. 2020 yılından sonra hayat dışı sigorta sektörünün performansında tekrar düşüş yaşandığı ve 2022 yılına gelindiğinde en kötü performansı gösterdiği tespit edilmiştir. Bu performans düşüşünde 2020 yılında Türkiye’de başlayan Covid-19 pandemisinin ve devamında Türk

ekonomisinde yaşanan yüksek döviz kuru ve yüksek enflasyon ortamının etkili olduğu söylenebilir. Pandemi sürecinde yaşanan evden çıkma yasağı uygulaması hayat dışı sigortalar içerisinde etkin branş olan trafik sigortalarında poliçe yenilemelerde düşüşe sebep olmuştur. Ayrıca yine yüksek döviz kurunun trafik sigortalarında yedek parça temininin genellikle yurtdışından yapılıyor olması ile trafik branşında olumsuz etki yarattığı söylenebilir.

Çalışmanın en önemli kısıtı olarak sadece hayat dışı sigorta sektörüne ait verilerin kullanılmış olması söylenebilir. Farklı çalışmalarda analize hayat dışı sigorta sektörüyle birlikte hayat emeklilik sektörü de dahil edilerek sigorta sektörüne ait daha genel kanılar elde edilebilecektir. Ayrıca yine farklı çalışmalarda analize dahil edilen dönem aralığı genişletilebilir. Çalışma bulgularının sigorta şirketi yöneticilerine, hissedarlara, sigorta sektörünü denetleyici ve düzenleyici otoritelere ve sektörün diğer paydaşlarına yol gösterici olabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- A.R. Mishra, P. Rani, A. Mardani, R. Kumari, E.K. Zavadskas, D. Kumar Sharma, An extended Shapley TODIM approach using novel exponential fuzzy divergence measures for multi-criteria service quality in vehicle insurance firms, *Symmetry* 12 (9) (2020) 1452.
- Akbulut, O. Y. (2020). “Finansal Performans ile Pay Senedi Getirisi Arasındaki İlişkinin Bütünleşik CRITIC ve MABAC ÇKKV Teknikleriyle Ölçülmesi: Borsa İstanbul Çimento Sektörü Firmaları Üzerine Ampirik Bir Uygulama”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40): 471-488.
- Akkurt, E., & Umut, M. (2023). Tamamlayıcı Sağlık Sigortası Üretiminde Sigorta Şirketlerinin Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle Performanslarının Ölçümü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 332-346.
- Akyüz, G. Ç. (2022). “Hayat Dışı Sigorta Şirketlerinin Finansal Performans Analizinde TOPSİS ve MABAC Yöntemlerinin Değerlendirilmesi”, *İzmir İktisat Dergisi*, 37(4): 891-912
- Ayçin, E. (2020). Personel seçim sürecinde CRITIC ve MAIRCA yöntemlerinin kullanılması. *İşletme*, 1(1), 1-12.
- Ayçin, E., & Arsu, T. (2022). Sosyal Gelişme Endeksine Göre Ülkelerin Değerlendirilmesi: MEREC ve MARCOS Yöntemleri ile Bir Uygulama. *İzmir Yönetim Dergisi*, 2(2), 75-88. <https://doi.org/10.56203/iyd.1084310>
- Aydın Ünal, E. (2019). Bütünleşik ENTROPİ ve EDAS Yöntemleri Kullanılarak Bist Sigorta Şirketlerinin Performansının Ölçülmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(4), 555-566. <https://doi.org/10.29106/fesa.649946>
- Aydın, Y. (2020). BÜTÜNLEŞİK CRITIC VE MAIRCA YÖNTEMLERİ İLE KAMU SERMAYELİ BANKALARININ PERFORMANS ANALİZİ. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(4), 829-841. <https://doi.org/10.29106/fesa.834217>
- Banerjee, R., & Majumdar, S. (2018). Impact of firm specific and macroeconomic factors on financial performance of the UAE insurance sector. *Global Business and Economics Review*, 20(2), 248-261.
- Bhowmik, C., Dhar, S., & Ray, A. (2019). Comparative Analysis of MCDM Methods For The Evaluation Of Optimum Green Energy Sources: A Case Study. *International Journal of Decision Support System Technology (IJDSST)*, 11(4): 1-28.

- Bilbao-Terol, A., Arenas-Parra, M., Quiroga-García, R., & Bilbao-Terol, C. (2022). "An Extended Best–Worst Multiple Reference Point Method: Application in The Assessment of Non-Life Insurance Companies", *Operational Research*, 1-40.
- Camino-Mogro, S., & Bermúdez-Barreuzeta, N. (2019). Determinants of profitability of life and non-life insurance companies: evidence from Ecuador. *International Journal of Emerging Markets*, 14(5), 831-872.
- Çınaroğlu, E. (2022) "Entropi Destekli EDAS ve CODAS Yöntemleri ile Bireysel Emeklilik Şirketlerinin Performans Değerlendirmesi", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1): 325-345.
- Demir, G. (2022). Hayat Dışı Sigorta Sektöründe Kurumsal Performansın PSI-SD Tabanlı MABAC Metodu ile Ölçülmesi: Anadolu Sigorta Örneği. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 112-136.
- Demircioğlu, M., & Coşkun, İ. T. (2018). Critic-Moosra Yöntemi ve Ups Seçimi Üzerine Bir Uygulama. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27(1), 183-195.
- Diakoulaki, D., Mavrotas, G., & Papayannakis, L. (1995). Determining Objective Weights in Multiple Criteria Problems: The CRITIC Method. *Computers & Operations Research*, 22(7): 763-770.
- Ghosh, A. (2021). Analyzing efficiency of indian life insurance companies using DEA and SEM. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, 12(12), 3897-3919.
- Hezam, I. M., Mishra, A. R., Rani, P., Cavallaro, F., Saha, A., Ali, J., ... & Štreimikienė, D. (2022). A hybrid intuitionistic fuzzy-MEREC-RS-DNMA method for assessing the alternative fuel vehicles with sustainability perspectives. *Sustainability*, 14(9), 5463.
- Işık, Ö., Çalık, A., & Shabir, M. (2024). A Consolidated MCDM Framework for Overall Performance Assessment of Listed Insurance Companies Based on Ranking Strategies. *Computational Economics*.
- Işık, Ö., Shabir, M. ve Belke, M. (2023). Is there a causal relationship between financial performance and premium production? evidence from turkish insurance industry. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 1388-1412.
- Jagadish, J. & Ray, A. (2014). Green Cutting Fluid Selection Using MOOSRA Method. *International Journal of Research In Engineering and Technology*, 3(3): 559-563.
- Kahreman, Y. (2023). OECD Ülkelerinin Ekonomik Performanslarının CRITIC-MABAC Yöntemi ile Ölçülmesi. *Uluslararası Bankacılık Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 96-122. <https://doi.org/10.52736/ubeyad.1233456>
- Keshavarz-Ghorabae, M., Amiri, M., Zavadskas, E. K., Turskis, Z., & Antucheviciene, J. (2021). Determination of objective weights using a new method based on the removal effects of criteria (MEREC). *Symmetry*, 13(4), 525.
- Mawarni, A. W., Dewi, F. G. ve Dharma, F. (2023). Performance measurement of the insurance industry in indonesia using The Best-Worst Method (BWM). *Asia Pacific Journal of Business Economics and Technology*, 3(05), 79-104.
- Narayanamoorthy, S., Annapoorani, V., & Kang, D. (2020, October). Assessment Of E-Waste Site Selection Using MOOSRA Based Hesitant Fuzzy Multi-Criteria Decision Making Method. In *AIP Conference Proceedings* 2261(1): 030013. AIP Publishing LLC.
- Oscar Akotey, J., Sackey, F. G., Amoah, L., & Frimpong Manso, R. (2013). The financial performance of life insurance companies in Ghana. *The journal of Risk finance*, 14(3), 286-302.
- Ömürbek, N., & Özcan, A. (2016). BİST’de işlem gören sigorta şirketlerinin MULTIMOORA yöntemiyle performans ölçümü. *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi*, 1(2), 64-75.
- Ömürbek, N., Eren, H., & Dağ O. (2017). "ENTROPİ-ARAS ve ENTROPİ-MOOSRA Yöntemleri ile Yaşam Kalitesi Açısından AB Ülkelerinin Değerlendirilmesi", *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2): 29-48.
- Özcan, Işık. (2022). COVID-19 Salgınının Katılım Bankacılığı Sektörünün Performansına Etkisinin MEREC-PSI-MAIRCA Modeliyle İncelenmesi. *Niğantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2).
- Paksoy, Ö. B., & Duran, Z. (2023). Otomotiv Sektörünün COVID-19 Sürecindeki Finansal Performansının CRITIC ve MOOSRA Yöntemleri ile Değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 22(68), 227-248. <https://doi.org/10.55322/mbbakis.1131780>
- Pehlivan, E., & Akpınar, Ö. (2022). Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri ile TARSİM Özelinde Bir Uygulama. *Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 132-151.
- Pınar, A., Yıldırım, M., & Erdoğan, S. (2023). COVID Dönemi ve Sonrası Türkiye Ekonomisinin Performansının CRITIC, TOPSIS ve MABAC Yöntemleri ile Ölçülmesi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 433-449.
- Puşka, A., Lukić, M., Božanić, D., Nedeljković, M., & Hezam, I. M. (2023). Selection of an insurance company in agriculture through hybrid multi-criteria decision-making. *Entropy*, 25(6), 959.
- Rani, P., Mishra, A. R., Saha, A., Hezam, I. M., & Pamucar, D. (2022). Fermatean fuzzy Heronian mean operators and MEREC-based additive ratio assessment method: An application to food waste treatment technology selection. *International Journal of Intelligent Systems*, 37(3), 2612-2647.
- Saeedpoor, M., Vafadarnikjoo, A., Mobin, M., & Rastegari, A. (2015, October). A servqual model approach integrated with fuzzy AHP and fuzzy topsis methodologies to rank life insurance firms. In *Proceedings of the international annual conference of the American society for engineering management* (p. 1).
- Sönmez, Y. (2023). CRITIC Temelli WASPAS Yöntemini Kullanarak Finansal Performansın Değerlendirilmesi: BİST Endeksinde Yer Alan Sigorta Şirketleri Örneği. *Erciyes Akademi*, 37(2), 581-595. <https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.1248877>
- Taşçı, M. Z. (2023). MEREC ve CRADIS Yöntemlerini İçeren Entegre Bir Çkkv Modeli İle Dask Özelinde Bir Uygulama. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 25(1), 35-53. <https://doi.org/10.31671/doujournal.1294336>
- Taşçı, M. Z. (2024). Hibrit Bir ÇKKV Modeli İle Ulusal Ve Uluslararası Sermaye Yapısına Sahip Şirketlerin Finansal Performans Karşılaştırması: Türk Sigorta Sektörü Özelinde Bir Uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (67), 113-120. <https://doi.org/10.18070/erciyesibid.1326709>
- Taşçı, M. Z., & Akbalık, M. (2022). "Türk Sigorta Sektöründe Hayat/Emeklilik Branşında Faaliyet Gösteren Sigorta Şirketlerinin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Performans Analizi", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(3), 726-735.
- Taşçı, M. Z., & Akbalık, M. (2022). Türk Sigorta Sektöründe Hayat/Emeklilik Branşında Faaliyet Gösteren Sigorta Şirketlerinin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Performans Analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(3), 726-735. <https://doi.org/10.37880/cumuibf.1091106>
- Taşçı, M. Z., & Ünal, E. A. (2022). Türk Katılım Sigortacılığı Sektörünün SD-Waspas Modeliyle Analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 25(2), 781-792.
- Thabiso Sthembiso Msomi & Smangele Nzama (2023). Analyzing firm-specific factors affecting the financial performance of insurance companies in South Africa. *Insurance Markets and Companies*, 14(1), 8-21.
- Vintilă, A., Trucmel, I. M. & Roman, M. D. (2022). Measuring and analyzing the efficiency of firms in the insurance industry using DEA techniques. *Journal of Social and Economic Statistics*, 11(1-2), 59-83.
- Wu vd. (2008). Building an AHP Model for the Performance Evaluation of Property-Liability Insurance Company in Taiwan.
- Yılmaz, N. (2022). Performance Analysis Of Foreign Banks In Turkey: MOOSRA Method. *Theory and Research in Social, Human and Administrative Sciences*. 120-129.
- Zavadskas, E. K., & Podvezko, V. (2016). Integrated determination of objective criteria weights in MCDM. *International Journal of Information Technology and Decision Making*, 15(2), 267-283.
- Zhang, H., Li, E. Y., Jiang, J., Fu, W., Peng, S., & Zhan, S. (2023). Resilience of Operational Performance in China's Insurance Companies: A

Dynamic Data Envelopment Analysis. IEEE Access. Vol:11, 112502-112514.

Zhang, K., Xie, Y., Noorkhah, S. A., Imeni, M., & Das, S. K. (2023). Neutrosophic management evaluation of insurance companies by

a hybrid TODIM-BSC method: a case study in private insurance companies. *Management decision*, 61(2), 363-381

Overview of Paranormal Tourism

Oğuz Çam^{1,a,*}

¹ Bilim Uzmanı, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 25/02/2024

Accepted: 24/06/2024

ABSTRACT

There are areas that occupy a significant place in people's lives. One of these areas is tourism. Tourism helps to provide significant gains on a psychological, sociological and economic scale. In addition, there are many sub-fields of tourism. One of them is paranormal tourism. Although paranormal tourism has gained popularity recently, the activities and activities of this type of tourism date back to ancient times. The basis and direction of paranormal tourism is faith-based. There are various paranormal beliefs and practices in the world about paranormal tourism. These, in turn, feed the potential of paranormal tourism. Some tourists participate in paranormal tourism activities due to their various paranormal beliefs. The point that comes to the fore at this point is that such tourists usually show interest in supernatural events or situations. The method of this study is traditional compilation. The aim of the study is to evaluate paranormal tourism from a general perspective.

Keywords: Belief, Paranormal, Paranormal Belief, Paranormal Tourism.

Paranormal Turizmde Genel Bakış

Süreç

Geliş: 25/02/2024

Kabul: 24/06/2024

Öz

İnsanların yaşamlarında kayda değer oranda yer tutan alanlar vardır. Bu alanlardan biri, turizmdir. Turizm, psikolojik, sosyolojik ve ekonomik çapta önemli kazanımların sağlanmasına yardımcıdır. Ayrıca turizmin pek fazla alt alanı bulunmaktadır. Bunlardan biri, paranormal turizmdir. Paranormal turizm son zamanlarda popülerlik kazanmakla birlikte bu turizm çeşidinin etkinlik ve aktiviteleri eski zamanlara dayanmaktadır. Paranormal turizmin temeli ve doğrultusu inanç odaklıdır. Paranormal turizm konusunda dünyada çeşitli paranormal inanç ve uygulamalar vardır. Bunlar da paranormal turizmin potansiyelini beslemektedir. Bazı turistler sahip oldukları çeşitli paranormal inançları gereği paranormal turizm hareketlerine katılmaktadırlar. Bu noktada ön plana çıkan husus, bu tür turistlerin genellikle doğüstü olay veya durumlara karşı ilgi göstermeleridir. Bu çalışmanın yöntemi, geleneksel derlemedir. Çalışmanın amacı ise, paranormal turizmi genel perspektiften değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: İnanç, Paranormal, Paranormal İnanç, Paranormal Turizm.

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution 4.0
International License

^a oguzcam911@gmail.com

0000-0003-3222-3367

How to Cite: Çam O (2024) Overview of Paranormal Tourism, International Journal of Current Social Science, 3(1): 36-46.

Giriş

İnsanların yaşantılarında değer taşıyan alanlar vardır. Bu alanlardan biri, turizmdir. Turizm, ekonomik kazanç sağlayan, insanların turistik arzu ve gereksinimleri önemsenen bir alan olarak dikkat çekmektedir. Bu alanda turizm sektörü çalışanlarının turistlerle etkili ve verimli bir iletişim kurmalarına önem verilmektedir. Zira turistlerin memnuniyet ve sadakatlerinin sağlanması, turizm potansiyelinin gelişmesi noktasında olumlu etkiler sağlamaktadır.

Turizm farklı alt alanlara ayrılmaktadır. Bu alt alanlardan birini, paranormal turizm oluşturmaktadır. Paranormal turizmin konusu, paranormal düşünce ve eylemlere yoğunlaşmaktadır. Paranormal inanç, uygulama ve hareketler, paranormal turizm potansiyelinin oluşmasında ve gelişiminin desteklenmesinde önemli bir yere sahiptir. Dünya üzerinde pek çok alan ve yapı paranormal turizm kapsamında ziyaretçi çekmektedir. Bu yapı ve alanların daha çok gece saatlerinde ziyaret edildiği düşünülmektedir. Çünkü paranormal durum veya olayların gece saatlerinde daha çok yaşandığı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın konusu, paranormal turizm üzerinedir. Paranormal turizm, bir turizm tipi olup, son zamanlarda genel turizm alanındaki önemini artırmaktadır. Turistler paranormal turizm sayesinde önemli deneyimler kazanmaktadırlar. Böylelikle paranormal turizm deneyimi, turistik talep oluşturma noktasında kayda değer bir seyahat motivasyonu oluşturabilmektedir. Çalışmanın bulgular ve analiz kısmında paranormal turizm genel perspektiften değerlendirilmektedir.

Literatür Taraması

Turizm, hizmet odaklı ve fazla çaba gerektiren bir sektördür. Bu sektör hem ulusal hem de uluslararası alanlarda önemli derecede ekonomik kazancın elde edilmesine kaynaklık etmektedir. Bundan dolayı turizm, sektörler arasında önemli bir konuma sahiptir. Turizm sektöründe çalışanlar ile turistlerin iletişim ve etkileşiminin iyi olmasına dikkat edilmektedir. Özellikle turistlerin davranışlarına önem verilmekte, turistlerin memnuniyet ve sadakatlerinin sağlanmasına dikkat edilmektedir.

İnsan, turizm alanında en önemli unsurlardan biri olarak dikkat çekmektedir (Çam ve Çılgınoğlu, 2020a: 272; Çam ve Çelik, 2023: 116). Pek çok insan, turizmi, bir bölgenin kalkınma problemlerinin bir çözümü biçiminde görmektedir (Tosun ve Jenkins, 1996: 519-531; Çılgınoğlu ve Çam, 2021: 55; Çam ve Çelik, 2023: 118-119). Turizm etkinlik ve aktivitelerinin sağladığı ekonomik gelir sayesinde bölgesel kalkınmaya destek olunmakta ve ekonomik refah seviyesi artırılmaktadır (Çılgınoğlu ve Çam, 2021: 55; Çam ve Çelik, 2023: 119).

İnanç, kişilerin sosyolojik ve psikolojik dünyalarını etkilemekte ve onların istek, gereksinim ve seçimlerini yönlendirmektedir (Çam ve Çelik, 2021: 118). Ferdi ve toplumsal olarak kişilerin yaşamlarında oldukça aktif bir rol üstlenen inanç, kişilerin toplumsal hayatlarında ve kendi iç dünyalarındaki dengeyi sağlamada yüksek seviyede önem arz eden bir işlev üstlenmektedir

(Karacoşkun, 2004: 25; Çam ve Çılgınoğlu, 2020c: 77; Çam ve Çelik, 2023: 114).

İnanç ve turizm arasında geçmişten günümüze yakın bir ilişki vardır. Çünkü erken dönemlerden bu yana inanç, seyahat için kuvvetli bir motivasyon kaynağıdır (Henderson, 2002; Okuyucu ve Somuncu, 2013: 628; Çam ve Çelik, 2022: 40). İnanmak, psikolojik açıdan önemli olmakta (Çam ve Çılgınoğlu, 2020b: 343; Çam ve Çelik, 2021: 119; Çam ve Çelik, 2023: 115) ve turistik hareketleri etkilemektedir.

Bu noktadan hareket ederek inanç ve turizm arasında önemli bir bağ olduğunu öne sürmek mümkündür. Bu bilgiye dayanarak paranormal turizmin inanç ve turizm kapsamında önemli olduğu düşünülmektedir. Paranormal turizmde paranormal inançlar ile ilgili durum ve olaylar önem taşımaktadır. Ayrıca bu durum ve olaylar, paranormal turizm talebinin oluşmasında en büyük etkenlerden biri olarak görülmektedir.

Yöntem

Bu çalışmanın yöntemi, geleneksel derlemedir. Çalışmadaki amaç, paranormal turizmin genel perspektiften değerlendirilmesini sağlamaktır. Literatüre göz gezdirildiğinde; paranormal turizm ile ilgili yapılan bilimsel çalışmaların sayısının az olduğu görülmektedir (İskender, 2023: 145). Bundan dolayı paranormal turizm konusu üzerine bilimsel çalışma yapmak, turizm literatürü açısından önemli ve yararlıdır.

Bulgular ve Analiz

Paranormal, "Mevcut bilimin açıklayıcı gücünü görünüşte aşan, bilinmeyen veya gizli nedenlerden doğan şey" veya "Kurulu bilimin sınırlarının dışına çıktığı ileri sürülen açıklamalara güvenme" biçiminde tanımlanmaktadır (Arslan, 2015: 62). Başka bir ifadeyle paranormal, "Din, psi, okült, büyüçülük, hurafeler, doğaüstü, olağanüstü ve dünya dışı yaşamla ilgili çok çeşitli inanç ve deneyimler" olarak tanımlanmaktadır (Tobacyk ve Milford, 1983: 1029). Bunlara; ufoloji ya da efsanevi hayvanlar, hayalet avı turlarına katılım göstermek ya da manevi inançlara ilişkin hususlarda seyahat gerçekleştirmek örnek olarak gösterilebilmektedir (İskender, 2023: 145). Paranormal olma, doğa kanunlarının sınırlarını zorlayan, bilimsel olarak açıklanamayan, astroloji, fal, büyü, batıl inançlar, olağan dışı hayat formları, durugörü, duyu dışı algı, ruhçuluk, telekinezi, telepati gibi olguları tanımlamak için kullanılmaktadır (Arslan, 2011: 14; Ceran ve Aslan, 2020: 121). Paranormal, doğal güçlerin ötesinde bulunan inançlara odaklanmaktadır (Barbaros Yalçın, 2018; Aydın, 2019). Paranormal, bu zamanda popüler kültürün ayrılmaz parçasıdır (Partridge, 2004; McIlwain, 2005; Hill, 2011; Kingsepp, 2018). Paranormal, insanoğlunun merakını daha fazla cezbetmektedir. Kişiler bir hali normal ve bilimsel yolla açıklamak yerine doğaüstü hadiseler ve varlıklarla açıklamak eğilimdedirler (Beyaz, 2017: 42).

Paranormalizm çatısı altında; astral seyahat, fal, kehanet, büyü, tılsım, görünmeyen varlıklarla iletişim, takıntısız gündelik bazı geleneksel davranışlar, medyumluk, psişik, dejavu, süper varlıklar, telepati, telekinezi, mitler, astroloji ve burçlar, ruhtar âlemi, gezegenlerde yaşam ya da olağan dışı yaşam formları, batıl inançlar gibi çok farklı inanç ve uygulamalar bulunmaktadır (Arslan, 2015: 63; Ceran ve Aslan, 2020: 120). Paranormalizm, modernizmin aşırı rasyonalizm ve bilimcilikle bu yeryüzüne hapsettiği kişiyi din ve mitler aracılığıyla farklı aşkın alanlara seyahat ettirebilmektedir (Arslan, 2015: 63).

Kişilerin paranormal olaylara gösterdikleri ilgilerin artması sayesinde yeni iş fırsatları oluşmakta ve bu şekilde paranormal turizm ortaya çıkmaktadır (Houran ve ark., 2020; Emil, 2021). Paranormal olarak isimlendirilen gerçeğin ötesinde, dışında manasına gelen bir turizm türü daha çok ilgi duyulur duruma gelmektedir. Özel ilgi turizmi çatısı altında görülen ve yeni yeni terminolojiye kazandırılan paranormal turizm, turizm için yeni bir alan meydana getirmektedir (Çobanoğlu, 1999: 9; Beyaz, 2017: 43; Abdurrezzak, 2021: 163). Dini olaylar; psi (psikokinezi, telepati, öngörü ve durugörü); okült; batıl inançlar ve büyücülük; doğaüstü; olağanüstü ve dünya dışı hayat formları ya da muhtemelen tanrı vergisi bir yetenekten türetilen güçler paranormal turizm kapsamında ön plana çıkan konulardır (Tobacyk ve Milford, 1983: 1029; Musch ve Ehrenberg, 2002: 169-177; Schlehe ve ark., 2013: 9; Pharino ve Pearce, 2020: 314; İskender, 2023). Ayrıca hâlihazırda paranormal turizmin kayda değer bir parçası, hayalet turlarıdır. Paranormal turizm kapsamında hayalet turları düzenlenmekte ve bunun gelecekte patlayan bir turizm çeşidi olacağı tahmin edilmektedir (Dancausa ve ark., 2023; Pedreño-Peñalver ve ark., 2023).

Paranormal turizm, bir çeşit yeni çağ turizmidir (Birnes ve Martin, 2009; Bader ve ark., 2010; Obradović ve ark., 2021: 205). Paranormal turizm, doğrulanabilir ve gerçek bir kaynağa dayanmamakta; bunun yerine hayal gücüne ve popüler halkbilimine dayanmaktadır (Houran ve ark., 2020; Pedreño-Peñalver ve ark., 2023). Paranormal turizm kavramı son senelerde ortaya atılmış olsa da çok uzun senelerdir gerçekleştirilen bir turizm türüdür (Beyaz, 2017). Tarihte paranormal turizme kaynak olacak pek çok resmi kayıt vardır (Çobanoğlu, 1999; Beyaz, 2017). Loch Ness Gölü'ne tertip edilen canavar avı turları, ABD'de Roswell kentine tertip edilen Tanımlanamayan Uçan Nesne (Unidentified Flying Object [UFO]) turları, İskoçya'da hayaletli şato turları, Karındaşen Jack'in cinayet işlediği alanlara gerçekleştirilen turlar bu bağlamda değerlendirilebilmektedir (Beyaz, 2017). Kişiler yüzyıllardır kendi kişisel eğlence zamanlarında cadı mahkemeleri seyretmek, perileri aramak ve hayaletler ile karşılaşmak için seyahat etmektedirler. Bununla beraber sosyal medya, pazarlama metotları ve internet sayesinde paranormal turizmin popüleritesi artmaktadır. Bu durumlar paranormal turizm açısından önemli olmakta ve paranormal turizmin yeni bir olgu olmadığını göstermektedir (Dancausa ve ark., 2023; Pedreño-Peñalver ve ark., 2023).

Paranormal turizm, turistlerin gerçekçi ontolojilere ve temsili epistemolojilere meydan okuyan hususlara olan ilgilerine yöneliktir (Pharino ve ark., 2018). Paranormal turizm, paranormal inanç veya yönelimlere ilişkindir (Pharino, 2019: 9; İskender, 2023: 145). Paranormal turizm, ürünler, hizmetler, araştırma, eğlence ya da toplantılar için açık bir biçimde doğaüstü olaylar ile karşılaşmak amaçlı herhangi bir ortama ya da yere gerçekleştirilen ziyaretleri içermektedir (Houran ve ark., 2020). Aynı zamanda dini, psi (durugörü, önsezi, psikokinezi ve telepati), okült, hurafeler, büyücülük, doğaüstü ve dünya dışı hayat formları gibi geniş kapsamlı inanç ve tecrübeleri de kapsamaktadır. Çekim ögeleri; perili evler, kaleler, katedraller, dinle ilgili yerler, manevi alanlar ve ayrıca uzaylı, varlığı efsanelere dayanan varlıkları arama gibi doğaüstü eylemlerdir. Aktiviteleri; hayalet turlarına katılım gösterme, perili evlere, mezarlıklara vb. alanlara ziyaret gerçekleştirme, Tanımlanamayan Uçan Nesne veya Koca Ayak canavarı gibi doğaüstü yaratıkları bulmak amaçlı kamp kurmadır (Pharino, 2019; İskender, 2023). Aktiviteler, paranormal turizmin bir parçasıdır. Hâlihazırda bu aktivitelerin en popüler olanları; hayalet turları ya da hayalet avidir. Hayalet algısı ya da görüntüsü, doğası gereği paranormal fenomenler ve inançlar ile ilişki içerisinde (Holzhauser, 2015; Pedreño-Peñalver ve ark., 2023).

Paranormal turizm, son zamanlarda popülerlik elde eden ve modern gerçekliğe meydan okuyan paranormal alanlara gelecekte ilgi uyandıran bir karanlık turizm çeşidi olarak kabul edilmektedir (Pharino ve ark., 2018). Paranormal turizm, hayalet yürüyüşlerinden perili evlere ya da otel işletmelerine, hatta uzaylıların ya da Tanımlanamayan Uçan Nesne'lerin saptandığı varsayılan alanlara seyahat etmeye kadar değişebilmektedir (Wright, 2022) Bu görüşe ek olarak; ölümlerle iletişim kurulabileceği düşünülen yerleri ziyaret etmek de paranormal turizm açısından önem taşımaktadır (Pharino ve ark., 2018; Houran ve ark., 2020; Pedreño-Peñalver ve ark., 2023).

Paranormal turlar, parnormale ilişkin en belirgin iktisadi etkinliklerdir. Hayalet turları, dünya ölçeğinde kentler, ABD ve toplumlar tarafından turizm endüstrisinin bir parçası olarak geliştirilmiştir. Doğaüstü turların birçoğunda doğaüstü hadiselerle ilişkin başka perakende ve hizmet kuruluşları ile de anlaşmalar gerçekleştirilmektedir (Haynes, 2016: 27). Böylece paranormal turizm gelirleri çeşitli sektörlerle de olumlu manada etki etmektedir (İskender, 2023: 145).

Paranormal turizmi geliştirmek için turistlerin güdülerini ve tecrübelerini tam olarak kavramak, turistlerin beklentilerini yerine getiren bir teklif geliştirmek açısından yüksek düzeyde önem arz etmektedir. Son senelerde paranormal turizme olan ilginin artış göstermesiyle beraber her tecrübe benzersiz olduğu için paranormal işletmelerin hedef kitlelerini değerlendirme vakti gelmektedir (Pearce ve Mohammadi, 2021; Pedreño-Peñalver ve ark., 2023). Paranormal konseptte ürün ve hizmet sunan otel işletmelerinin hedef kitlelerini net belirlemesi ve uygun stratejiler uygulaması, paranormal turizm pazarından kendine iyi bir pay çıkarmasına katkı sağlayacaktır.

Son senelerde paranormal varlıkların olduğuna inanılan alanlar vb. olabildiğince ilgi görmektedir. Birden fazla ülkede bu tür varış yerlerine kayda değer yatırımlar yapıp turizme açılmaktadır (Alili ve Bulgan, 2018). Bu durum paranormal turizmin önem ve potansiyelinin gözler önüne serilmesine yardımcı fikir sunmaktadır. Ayrıca paranormal turizmin genel turizm içerisinde daha iyi bir konuma yükseldiğini düşündürmektedir. Paranormal turizm kapsamında paranormal durum ve olaylar yaşama arzusu içinde olan turistlerin beklenti ve talepleri karşılandığı takdirde genel turizm piyasasında önemli hareketlenmeler yaşanabilmektedir. Bu da paranormal turizmde turistlerin beklenti ve taleplerinin önemsenmesi ve noktada uygun adımların atılması gerektiğini çağırıştırılmaktadır.

Bloomberg'de bulunan bir haber; ABD'de yer alan çok sayıda kasaba, alan ve tarihi binanın koruma emeklerini finanse etmek ve yöresel işletmelere katkı sağlamak amaçlı paranormal turizmde faydalandığından bahsetmektedir. Ticari amaç taşıyan perili evlerin yanında hayalet temalı turları ihtiva eden perili çekim merkezleri, ABD'de senede yaklaşık olarak 300 milyon dolarlık bir ekonomik hareketlilik sağlamaktadır (Bloomberg, 2021). Washington Post da yine benzer biçimde; ABD'de bulunan İskenderiye Hayaleti ve Mezarlık turunu paranormal turlara örnek olarak göstermektedir. Elleri fenerler olan bilgili tur rehberleri hayalet öyküleri anlatmakta ve düşün gününde alevler tarafından yok edilen gelin gibi bölgenin kötü tarihini anlatmaktadır. Bu tur mimari ve önde gelen yöresel figürler ile ilgili gerçekleri doğaüstü masallarla birleştirmektedir (Washington Post, 2022; İskender, 2023: 144).

Taman Festival ile ilgili paranormal odaklı görüşler vardır. Bali'de yer alan Taman Festival, yöresel halk tarafından "Hayalet Şehir" olarak isimlendirilmektedir. Burada ağaç ve çalılık ile dolu harap binalar parkın çevresine dağılmış halde olup, ruhlara tapınmak için birtakım adakların sunumu yapılmaktadır. Ayrıca burada geceleri hayalet turları organize edilmekte ve fotoğraf çekme faaliyetleri yürütülmektedir. Burası çok sessiz ve ıssız bir alan olduğu için pek çok kişi tarafından ziyaret gerçekleştirilmemekte, buraya ziyaret gerçekleştirenler de kendilerini huzursuz hissettiklerini ifade etmektedirler. Buna ek olarak; buraya ziyaret gerçekleştiren turistlerden bazıları ortamı keşfederken bir hayalet ya da ruh hissettiklerini belirtmektedirler (Pharino, 2019: 81-101; İskender, 2023: 144).

Jazirat Al Hamra Kasabası ile ilgili paranormal odaklı görüşler vardır. 14. asırda kurulan Jazirat Al Hamra Kasabası 1968 senesinde aniden terk edilmiştir. Bu kasabada şu anda 300'den çok hane ve 13 cami vardır. Kasaba sakinlerinin burayı niçin terk ettikleri ile ilgili net bir bilgi yoktur. Lakin bu konuda çeşitli düşünceler söz konusudur. Bu düşüncelerden en fazla kabul göreni, kasaba sakinlerinin hayaletler tarafından kovulmuş olmasıdır. Bu kasabayı ziyaret eden bireylerin hanelerin içerisinden inilti sesleri işittikleri belirlenmiştir. Kasabanın içinde yaşayan cinlerin de hayvan kılıfına bürünüp bir anda ortaya çıktıkları ve sonradan yok oldukları görülmüştür. Kasabanın içindeki bu garip seslerin yanı sıra burayı ziyaret edenlerin gördükleri ürpertici görüntülerin gizemi çözülememiştir (Begüm, 2020).

Bélmez Kasabası ile ilgili paranormal odaklı görüşler vardır. Bu esrarengiz olay 1971 yılında başlamıştır. Juan ve Maria çiftinin mutfak zemininde bir leke ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu çift ertesi gün lekenin bir yüz biçimini aldığını görmüştür. Maria lekeyi silmeye çalışmıştır ancak başaramamıştır. Çift bu durum sonrasında zemini kırarak bunun üstüne yeni bir beton dökmüştür. Yine bu durumdan bir hafta sonra aynı yüz bu beton üzerinde de ortaya çıkmıştır. Çift yaşanan bu durumlar karşısında büyük bir dehşete kapılarak tekrardan betonu parçalamaya karar verse de yetkili kişiler tarafından beton incelenmek üzere alınmış ve götürülmüştür. Bu esnada evde de inceleme başlatılmıştır. Evin altında 1200'lü yıllara ait olan kafası olmayan çok sayıda iskelet bulunmuştur. Bir türlü bu yüzlerin sırrı çözülememiş ve evin türlü alanlarında farklı yüzler meydana gelmiştir. Duvardaki yüzler gün geçtikçe belirginleşmiş ve yüz ifadeleri değişmiştir. Bu yüzlerin ifadelerinin de bakan bireye göre değişim gösterdiği düşünülmüştür. Ayrıca bu yüzlerin bazılarının gülümser gibi bakarken, bazılarının da sinirli gibi baktığı görülmüştür. Araştırmacılarından biri de evin içerisinde araştırma gerçekleştirirken dört farklı zaman içinde birinin ensesine dokunduğunu ve kendisinin geriye döndüğü zamanda bir karartı gördüğünü ifade etmiştir. Lakin seneler sonra bu duvardaki yüzlerin tümünün evin oğlu Diego'nun boya ve asit kullanarak çizdiği yüzlerden ibaret olduğu ortaya çıkmıştır. Lakin bu kasabaya uzun zaman boyunca turist çekilmesi için gerçek kimseye söylenmemiştir. Lakin evin altında yer alan ruh ve iskeletlerin gizemi çözülememiştir (Begüm, 2020).

Woolpit Kasabası ile ilgili paranormal görüşler vardır. Woolpit Kasabası, ten renkleri yeşil olan erkek ve kız olmak üzere iki çocukla tanınmaktadır. Bu olay yaklaşık olarak 900 sene öncesine dayanmaktadır. Dış görünüm açısından kasaba halkından olabildiğince farklı olan bu iki çocuk Woolpit Kasabasında bir anda ortaya çıkmıştır. Bu iki çocuk da farklı bir dil konuşuyor ve yalnızca çiğ fasulye yiyorlarmış. Zaman içerisinde erkek çocuk hastalanarak vefat etmiştir. Kız çocuk ise tek başına kalmıştır. Kasaba halkı zaman içinde bu kız çocuğuna İngilizce öğretmiş ve ona nereden geldiklerini sormuştur. Kız çocuğunun yanıtı ise olabildiğince ilginçtir. Zira kız çocuğu, güneşin doğmadığı, alacakaranlık bir alan olan St. Martin's topraklarından geldiklerini ifade etmiştir. Lakin kız çocuğu Woolpit Kasabasına nasıl ulaştıklarını bir türlü hatırlayamamıştır. Kız çocuğunun hatırladığı tek şey, babasının kendi hayvanlarını beslemesidir. Yapılan araştırmalara karşın bu yeşil tenli çocukların nereden geldikleri bir türlü çözülememiştir. Yalnızca ortaya birkaç görüş sunulmuş ancak bunların hiçbir tanesi kanıtlanamamıştır. Bu görüşlerin en kayda değer olanı, bölge içerisinde yer alan arsenik yataklarının zehirlenmeye neden olmasıdır. Zira zehirlenmede bilinen en yaygın belirtiler, ten renginin yeşile dönmesi ve akli dengenin kaybedilmesidir (Begüm, 2020).

Mary King's Close ile ilgili paranormal odaklı görüşler vardır. Mary King's Close, Edinburgh'ta eski şehir bölgesinde Royal Mile'deki binaların altında yer alan tarihi bir yer altı alanıdır. Bu alan kendi ismini 17. asırda burada ikamet eden bir tüccar hırsız olan Mary King'ten almıştır. Burası 17. asırdan bu yana hayalet ve paranormal olaylar yönünden önemli bir üne sahip olmuştur (Keşfet 101, t.y.).

Oyuncak Bebekler Adası ile ilgili paranormal odaklı görüşler vardır. Oyuncak Bebekler Adası, Mexico City'nin güneyinde büyük bir gölün orta kısmında bulunan ve üstünde kimsenin hayatını devam ettirmediği bir adadır. Julian Santana Barrera adlı bir adam 1950'li yıllarda bu sahipsiz adaya yerleşmiştir. Bu adam burada tek başına yaşamaya başlamıştır. Julian Santana Barrera, olabildiğince dindar bir adam olup, sıklıkla adanın yakınında bulunan yerleşimlere ziyaret gerçekleştirerek vaazlar vermiştir. Lakin bu adam ziyaretlerinin çoğunda hoş karşılanmamış, ayrıca bazı zamanlarda dövülmüştür. Julian Santana Barrera bunun üzerine adada dış dünyadan izole şekilde yalnız bir hayat devam ettirmeye başlamıştır. Julian Santana Barrera bu adanın kıyı bölümünde küçük bir kız çocuğuna ait bir ceset bulmuştur. Bundan sonra Julian Santana Barrera'nın adadaki sıradan ve sakin hayatı tümüyle altüst olmuştur. Julian Santana Barrera'nın bulduğu küçük bir kız çocuğu cesedinin yanında bir oyuncak bebek de vardı. Julian Santana Barrera bulduğu cesedi adaya gömmüş, sonrasında bu ölen kız çocuğunun ruhunu sakinleştirmek amacıyla oyuncak bebeği bir ağaca asmıştır. Böylelikle kız çocuğunun ruhunun oyuncak bebeğiyle oynayabileceğini düşünmüştür. Lakin işler Julian Santana Barrera'nın istediği gibi gitmemiştir. Julian Santana Barrera ölen kız çocuğunun kötücül ruhunun adaya musallat olduğuna inanmaya başlamıştır Julian Santana Barrera'ya göre; bu ölen kızın kötücül ruhunun sakinleşmesi gerekiyormuş. Bundan dolayı Julian Santana Barrera, musallat olan bu kötücül ruhu sakinleştirebilmek amacıyla adaya oyuncak bebekler toplamaya başlamıştır. Julian Santana Barrera bulabildiği tüm oyuncak bebekleri adaya getirmiş ve ağaçlara asmıştır. Kötücül ruh yeni oyuncaklarına kavuşunca sakinleşmiştir. Julian Santana Barrera bu kötücül ruhun sakinleşmesinden sonra adadaki sıradan hayatına geri dönmüştür. Lakin Julian Santana Barrera'nın huzurlu günleri çok uzun sürmemiştir. Julian Santana Barrera bir sabah uyandığı zaman adayı çevreleyen nehir üstünde yüzlerce oyuncak bebekle karşılaşmıştır. Bu hadiseden sonra bu kötücül ruh kendisini belirgin bir biçimde hissettirmeye başlamıştır. Sonrasında Julian Santana Barrera'nın sanrı ve korkuları had safhaya erişmiştir. Bir zaman sonra Julian Santana Barrera'nın vefat etmiştir. Bu kişinin vefat etmesinden sonra adanın içerisinde yer alan oyuncak bebeklerin sayısı gitgide artış göstermiştir. Adanın ürkütücü atmosferi zaman içerisinde yöresel halkın dikkatini çekmiş ve ada ile ilgili birden fazla efsane oluşmuştur. Oyuncak Bebekler Adası, Meksika'nın en ürkütücü alanlarına biri haline gelmiştir. Bu ada zaman içerisinde yeryüzü genelinde tanınan bir turistik alan olmuştur. Günümüzde adaya gerçekleştirilen ziyaretler esnasında ziyaretçiler oyuncak bebeklerin ağaçlarda sallandığını, ayrıca birtakım bebeklerin çürümüş ve kırık olduğunu görebilmektedirler. Yine günümüzde yöresel halk adanın içerisinde paranormal aktivitelerin yaşandığına inanmakta, adanın doğal sesleri arasında bebeklerin konuşma ve ağlamalarını işittiklerini iddia etmektedir (Supstranger, 2023a).

Aokigahara Ormanı ile ilgili paranormal odaklı görüşler vardır. Kayıtlı kayıtsız onlarca intihar olayı nedeniyle Japon tarihinde mistik bir konuma sahip olan Aokigahara

Ormanı, intiharların gerçekleştirildiği bir merkez halini almıştır. Japonya, senelik intihar sayısını resmi olarak açıklamamaktadır. Ancak yapılan tahminlere göre; bu sayı 50-100 arasında değişmektedir. Aokigahara Ormanı, yalnızca intihar etmeyi arzu edenler için değil, aynı zamanda masum kişiler için de ölümcül bir çekicilik merkezi halini almıştır. Zira ormanın altı yüksek demir rezerviyle kaplıdır. Bu durum da pusulaların doğru yönü göstermesinin önüne geçebilmektedir. Bundan dolayı eski zamanlarda birden fazla masum kişi bu ormanda kaybolmuş ve yaşamını yitirmiştir. Ayrıca ormanın yönetiminde yer alan bir ceset odası vardır. Bu da kulağa olabildiğince korkunç gelmektedir. Halk inanışına göre; Aokigahara Ormanı, ölüm ve dünya arasında kalan ruhların kendilerini arındırdığı bir alan olarak görülmektedir. Bu ormanın mistik atmosferi, bilhassa Japon kültüründe yaşamın sonrasında ruhların varlığına duyulan inanç ile bir araya geldiğinde kişilerin bu noktada intihar etme eğilimlerini artırmaktadır. Bir başka inanışa göre; bu ormanda 2-3 kilometre ilerledikten sonra ürkütücü uğultular işitilmekteymiş. İşitilen bu uğultuların kaynağı ise belirlenememiştir. Kişiler bu seslerin ölüm ve dünya arasında kalan ruhların sesleri olduğunu düşünmektedirler (Supstranger, 2023b).

Hoia/Hoia-Baciu/Horia-Baciu Ormanı ile ilgili paranormal odaklı görüşler vardır. Bu orman, hem Hoia Ormanı hem Hoia-Baciu Ormanı hem de Horia-Baciu Ormanı ismiyle anılmaktadır (FactUm-Info, t.y.). Bu orman, paranormal olaylar ile ilgili devamlı olarak ilişkilendirildiği için yeryüzünün en ürpertici alanlarından biri olarak görülmektedir. Yöresel efsanelere göre; çarpık ağaçlar arasında ruh ve hayaletler gizlenmektedir. Bu orman, çoğunlukla "*Transilvanya'nın Bermuda Üçgeni*" olarak anılmaktadır. Zira burada şeytan, hayaletler ve ayrıca belki de uzaylıların yaşadığı düşünülmektedir. 1968 senesinde biyolog Alexandru Sift, ormanın üstünde uçan bir obje gördüğünü iddia edip bu objenin fotoğraflarını çekmiştir. Bu hadisenin ardından bu orman yalnızca hayaletlerle değil, aynı zamanda Tanımlanamayan Uçan Nesne ve uzaylılarla ilişkilendirilen efsaneler ile de anılmaya başlamıştır. Lakin bitki örtüsünden arındırılan bu alanda gerçekleştirilen toprak testleri herhangi bir anormalliğin olmadığını göstermiştir. Fakat yaşanan bütün bu tuhaf hadiseler, dünya dışı ışıkların ve ormanda görülen gizem taşıyan kürelerin sayısız fotoğrafı ile birleştiğinde bu ormanı dünyanın en iyi belgelenmiş paranormal alanlarında biri haline dönüştürmüştür. Ormanın başka bir yeryüzüne mi yoksa bilinmeyen bir paralel evrene mi açılan bir kapı olduğu spekülasyonları devam etmektedir. Bundan dolayı çevreye saygılı olmak ve belirlenen parkurlara uymak oldukça önem taşımaktadır. Yerel rehberler çoğunlukla hem gece hem de gündüz turları düzenleyip ziyaretçilere kılavuzluk etmektedirler. Bu ormanın resmi internet sitesine göre; ziyaretçilerin çoğunlukla devamlı olarak izlenme ve yoğun endişe hisleri yaşadıkları bildirilmiştir. Konuyla ilgili olarak; yöresel halk bu ormana girmeyi tercih etmemektedir. Bunun sebeplerinden biri, yöresel halkın içeriye adım attığında çıkış yolunu bulamayacağından dolayı korkmasıdır (Supstranger, 2023b).

Houska Kalesi ile ilgili paranormal odaklı görüşler vardır. Houska, Prag'ın kırsal alanlarında yer alan bir uçurumun üstünde yükselen izole bir kale olarak yapılmıştır. Birtakım kişilere göre; bu yapı, kötülüğün buraya hapsedilmesi için bilinçli olarak bu şekilde yapılmıştır. Çekya'daki bir efsaneye göre; burada yer alan şeytani varlıkların köylülerden beslenmek ve köylüleri uçuruma sürüklemek amacıyla ortaya çıktığı iddia edilen cehenneme açılan bir kapının olduğuna inanılmaktadır. Houska Kalesi 2. Dünya Savaşı esnasında Nazi işgaline uğramış ve cehenneme açılan kapı ile ilgili araştırmalara ev sahipliği etmiştir. Tarihçiler, bu kalenin içerisinde yaşayanların şeytani varlıklarla savaşmak için yapılmış bir yapı olduğu düşüncesini desteklemektedirler. Houska Kalesi'nin sırrı günümüzde de çözülememiştir. Bundan dolayı bu yapı gizem meraklısı olan turistlerin akınına uğramayı sürdürmektedir (Supstranger, 2023b).

Overtoun Köprüsü ile ilgili paranormal odaklı görüşler vardır. Overtoun Köprüsü köpek intiharlarıyla anımsanan bir alandır. Buradan geçen her köpek esrarengiz bir biçimde köprüden atlayıp intihar etmektedir. Ayrıca atlayarak ölmeyen köpeklerin söz konusu köprüye bir daha çıkarak intihar ettiği görülmüştür. Bu intiharların nedeninin ise, Overtoun Kalesi'ndeki kötü ruhların laneti olduğu düşünülmektedir. İlk olarak 1950'li yıllarda görülen bu intihar hadiselerinin nedeni çözülememiştir (Begüm, 2020).

Banff Springs Oteli ile ilgili paranormal odaklı görüşler vardır. Kanada'nın en büyük otel işletmelerinden biri olan Banff Springs Oteli, perili otel olarak bilinmektedir. Bu yapı, öyküsüyle olabildiğince ürkütücü olmasına karşın popüler bir tatil köyü olarak hizmet vermektedir. Bu otel işletmesini perili yapan birkaç olay vardır. Bunlardan biri, balo salonu ve merdivenler ile ilgilidir. Balo salonu içinde dans ederken gelinliğinin eteği yanan bir gelin alevlerden kaçarken merdivenden düşüp boynunu kırmıştır. O günden sonra balo salonu içinde dans edildiği zaman hafif yanık kokusunun geldiği kaydedilmiştir. Bunun haricinde ise pek fazla müşteri tarafından merdivenlerin orada beyaz bir karartı görüldüğü yetkili kişilere bildirilmiştir. Otel işletmesine ait başka bir olay ise 873 numaralı odada bulunan bir ailenin öldürülmesiyle ilgilidir. İşlenen cinayetten sonra 873 numaralı odanın kapısı tuğla örülerek kapatılmıştır. Bundan sonra hiç kimse oraya girmemiştir. 873 numaralı odanın yer aldığı koridorda ailenin hayaleti görülmektedir. Bundan dolayı çoğunlukla kimse bu odanın bulunduğu katı tercih etmemektedir (Begüm, 2020).

Coronado Oteli ile ilgili paranormal odaklı görüşler vardır. 1982 senesinde Coronado Oteline siyahlar giyinmiş bir kadın gelmiştir. Bu kadın, otel işletmesine kaydını yaptırmış ve eşini beklediğini dile getirmiştir. Eşini uzun zaman bekleyen bu kadın merdivenlerde ölü halde bulunmuştur. Bu kadının ölümünün ardından da bu otel işletmesine kadının beklemiş olduğu eşi gelmemiştir. Kadının ölümünden sonra otel işletmesi personeli ve otel işletmesine gelen konuklar, siyahlar giyinmiş, olabildiğince soluk benizli bir kadının merdivenlerden yukarıya doğru çıktığını aktarmışlardır. Bu olaydan dolayı otel işletmesine gelerek burada kalan yazarlar da benzer açıklanamayan ve ürkütücü hallerle karşılaşmışlar ve bu kişiler de bir kadının merdivenlerden yukarıya doğru çıktığını görmüşlerdir (Begüm, 2020).

Waverly Hills Hastanesi ile ilgili paranormal odaklı görüşler vardır. 1910 senesinde açılan Waverly Hills Hastanesinde tüberküloz hastalarının tedavisi yapılmıştır. O senelerde hastalık oldukça yaygınlaşmıştır. Yalnızca 400 kişilik yatak kapasitesi olan Waverly Hills Hastanesi kendi kapasitesinin 3-4 kat fazlasını karşılamaya çalışmıştır. Waverly Hills Hastanesi bu kadar fazla hastaya özenle bakamayınca söz konusu hastalıktan dolayı ölenlerin sayısı da seri biçimde artmıştır. Ayrıca tüberküloz tedavisi de insanlık dışı bir biçimde yapılmıştır. Hastanede tüberküloz nedeniyle 63000 insanın vefat ettiği tahmin edilmiştir. Hastalığın tedavisinin bulunması sonrasında söz konusu hastane bir sene kapalı kalmış, sonrasında ise akıl hastanesi olarak hizmet göstermeye başlamıştır. Bu hastanenin personeli akıl hastalarına işkence etmiştir. İşkence esnasında vefat eden hastaların cesetlerinin tümü hastanede yer alan ve "Beden Tüneli" ismi verilen bir alana götürülmüştür. Hastane içerisinde yaşanan bir başka skandal hadise, 502 numaralı odanın içerisinde iki hemşirenin intihar etmesidir. Bütün bu olaylardan sonra Beden Tüneli ve 502 numaralı oda ilk sırada olmak üzere hastane içerisinde pek fazla paranormal olay yaşanmıştır. Ansızın gelen çığlık sesleri ve inilti haricinde odaları gezen ziyaretçiler de kendilerine birinin dokunduğunu ifade etmişlerdir. Bir inanışa göre; tüberkülozdan ölen insanların, akıl hastalarının ve hemşirelerin ruhlarının hastanede dolaştığı düşünülmektedir (Begüm, 2020).

Molla Zeyrek Cami ile ilgili paranormal odaklı görüşler vardır. İstanbul-Fatih'te yer alan Molla Zeyrek Cami, İstanbul fethedildikten sonra bir kilisenin camiye çevrilmesi ile ortaya çıkmıştır. Caminin günümüzde park yeri olan arazisine bakan sokağına ilişkin pek fazla ürpertici söylenti vardır. Bölge üzerinde yaşan kişiler, park yerinin önceki zamanlarda bir ahır bölgesi olduğunu ifade etmektedirler. Kişiler, bu ahırın içerisinde ürkütücü bir kuyu, bu kuyunun altında da mahzenlerin olduğunu iddia etmektedirler. Ahıra hayvanlarını bırakan kişilerin akşam saatlerinde oraya gitmekten korktukları dile getirilmektedir. Bunun sebebi ise, kişilerin çığlık sesleri duymalarına bağlanmaktadır. Ahırın altında bulunan mahzenlerin derin bir tünele ev sahipliği ettiği söylentileri de vardır. Hâlihazırda park olan alandan çığlık seslerinin gelmeye devam ettiğini söyleyenler de bulunmaktadır (Ceylan, 2016).

Tezveren Baba Türbesi ile ilgili paranormal odaklı görüşler vardır. Tezveren Baba, Osmanlı Devleti zamanında şehit olan biridir. Bir söylentiye göre; Tezveren Baba'nın ayakları olmamakta ve takunyaları eline alarak dolaşmaktadır. Belirtilen efsanelere göre; türbenin içinden bu takunyaların tıkırtıları işitilmektedir. Ayrıca türbede görevli olan bir kişinin anneanesi kendisini gördüğünü ifade etmektedir. Hâlihazırda ziyaretçiler yanlarında buraya takunya getirmektedirler. Zira Tezveren Baba'nın ibrikle abdest aldığına inanılmaktadır (Ceylan, 2016).

Issız Cuma Mezarlığı ile ilgili paranormal odaklı görüşler vardır. Eski zamanlarda bir kadın bir kız bebek dünyaya getirmiştir. Bu kadın doğum gerçekleştirdikten sonra kısa bir zaman içerisinde vefat etmiştir. Bu kadının dünyaya getirdiği bebek de yirmi gün sonra vefat etmiştir. Bu bebek, annesinin yer aldığı mezarlığa defnedilmiştir.

Birkaç gün sonrasında bu mezarlığa uğrayan aile yakınları iki mezarın birleştiğini gördükleri zaman şaşırılmışlardır. Mezarları birbirinden ayıran aile yakınları bir sonraki ziyaretlerinde mezarların yeniden birleştiğini görmüşlerdir. Bu hadise birkaç defa tekrarlandıktan sonra aile yakınları, vefat eden anne ve kız bebeğinin mezarlarını olduğu gibi bırakmaya karar vermişlerdir. İssiz Cuma Mezarlığı'na ziyaret gerçekleştirenler de bu enteresan olay karşısında şaşkına dönmüşlerdir (Ceylan, 2016).

Yusuf Ziya Paşa Köşkü ile ilgili paranormal odaklı görüşler vardır. Yusuf Ziya Paşa, hem Başyaver hem de çok zengin bir tüccardır. Yusuf Ziya Paşa, Rumelihisarı'na masallarda geçen şatolara benzer bir köşk inşa ettirmek istemiştir. Bir rivayete göre; Yusuf Ziya Paşa çok kıskanç olup, güzel karısını hiç kimsenin görmemesini istemiştir. Yusuf Ziya Paşa bu köşkün aynı zamanda eşinin güzelliğine yakışır bir seviyede olması gerektiğini düşünmüştür. 1910 senesinde başlayan inşaat Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve Yusuf Ziya Paşa'nın iktisadi açıdan sıkıntı uğramasından dolayı bitirilemez. Eşi, Yusuf Ziya Paşa'ya ihanet etmiştir. Bu ihanet sonrasında Yusuf Ziya Paşa'nın kalbi çok kırılmış ve köşkün bitirilmesini istememiştir. Yıllar süresince köşkün etrafında yaşayan kişiler köşkün boş olan katlarında gece saatlerinde uzun saçlı bir genç kadının gezdiğini öne sürmüşlerdir. 1990'lı senelerde ise bu köşkün inşaatında çalışan işçiler aynalarda eski giysilere bürünmüş bir kadın hayaleti gördüklerini, ayrıca piyano çaldığını duyduklarını iddia etmişlerdir. Günümüzde ise bu yapı müze olarak değerlendirilmekte ve perili köşk olarak anılmaktadır (Ceylan, 2016).

Cemil Molla Köşkü ile ilgili paranormal odaklı görüşler vardır. Mahmud Cemil Efendi tarafından 1885 yılında inşa ettirilen bu köşk senelerce restore edilmemiştir. Bunun sebebi olarak; köşkün perili olduğu, gelen işçilerin birkaç gün içerisinde işi bırakarak kaçtıkları gösterilmiştir. Eski zamanlarda kişilerin bu yapının yanından arabayla geçmeye dahi korktukları bilinmektedir (Ceylan, 2016).

Yedi Kule Zindanları ile ilgili paranormal odaklı görüşler vardır. Eski zamanlarda zindanlara hapsedilen kayda değer esirler arasında bir pagan da vardır. Lakin tüm kişiler onun Avrupa devletlerinde üst seviyede bulunan bir devlet görevlisi veya casus olduğunu düşünmüştür. Bundan dolayı ona türlü işkenceler yapılarak konuşturulmaya çalışılmıştır. Pagan ise vücudunu acıya karşı eğittiği için acı hissetmemiştir. Haliyle işkencecilerin istedikleri itirafları yapmamış ve acı yaşadığını yansıtan çılgınlık atmamıştır. Gün geçtikçe dozu artırılan işkenceye daha çok dayanamayan pagan vefat etmeden önce Latinceye benzer sözcükler fıslıdayıp bir şeyler söylemiştir. Pagan öldüğünde ise kendi cesedi eriyerek gitmiştir. Kulaktan kulağa yayılan söz konusu paganın bu durumu, zindanda yer alan tüm kişileri lanetlediğine inanılmıştır. O zamandan bu yana Yedi Kule Zindanları'nda kimi zaman Latinceye benzer bir dilde ifade edilen sözlerin yankılandığı, çılgınlıklar duyulduğu, bu çılgınlıkların da ruhları zindanlara hapsolan işkencecilere ait olduğu söylenmektedir (Ceylan, 2016).

Büyükada Rum Yetimhanesi ile ilgili paranormal odaklı görüşler vardır: Bu yetimhanenin içerisindeyken bahçeden çocuk seslerinin geldiği ifade edilmiştir. Bu yetimhanenin dışındayken akşamları çocukların çığlık sesleri duyulmuştur ve bu sesler daha belirgin hale gelmiştir. Söz konusu

yetimhanenin bu kadar paranormal olmasının nedeni, zamanında yetim çocukların burada fazla zulüm görmesi, binanın bir tarafında yangın çıkması sonucunda yetimhanede meydana gelen panikte birtakım çocukların yanıp ölmesi, bahçeye çıkan bir çocuğun buradaki kuyuya düşerek sesini kimseye duyurmadan burada ölmesidir. Bilhassa bahçeden gelen çocuk sesinin nedeni, kuyuya düşerek ölen bir çocuğun olmasına bağlanmaktadır (Ceylan, 2016).

Davutlu Köyü ile ilgili paranormal odaklı görüşler vardır. Davutlu Köyünde Kara Dedeler Olayı'nın yaşandığı iddia edilmektedir. Bir rivayete göre; 1989 senesinde köylüler bir gün havanın kararmasında sonra cinî varlıklar görmeye başlamışlardır. O günden sonra belirli bir zaman köy halkı evinden dışarı çıkmaz. Bu hadise gazetelerde yayımlandığı zaman bir gazeteci işin aslını öğrenmek için köye gitmiştir. Gazeteci, köylüler ile röportaj gerçekleştirmiş, tüm kişiler de cinî varlıkları gördüğünü iddia etmişlerdir. Lakin gazeteci 11 gün süresince olağan dışı bir durum veya olayla karşılaşmamıştır. Gazeteci, kamerasını 14 yaşındaki bir çocuğa bırakarak köyden ayrılmıştır. Bu çocuk paranormal bir durum veya olay yaşanırsa kaydedecektir. Bundan üç gün sonrasında söz konusu gazeteci jandarmalar tarafından gözaltına alınmıştır. Gazeteci bunun nedenine inanmamaktadır. Çünkü köyün içerisindeki üç farklı hanede (kamera verilen çocuk da dâhil olmak üzere) yedi kişi parçalanıp öldürülmüştür. 03.02.1989 tarihinde bir ormanda söz konusu gazetecinin not defteri ve elbiseleri bulunmuş ancak kendisinden bir daha haber alınmamıştır. Söz konusu gazeteciye sorgulayan jandarma ise seneler sonrasında bunalıma girip intihar etmiştir (Ceylan, 2016).

Lübbey Köyü ile ilgili paranormal odaklı görüşler vardır. İssiz görünümüyle dikkatleri üzerinde toplayan Lübbey Köyü sit alanı olarak ilan edilmiştir. Boş sokakları ve eski haneleriyle dikkatleri üzerinde toplayan bu köy, Youtuber'ların uğrak mekânı olmuştur. Bu köyün sakinleri köylerinin turizme kazandırılmasını istemektedirler. Ancak bu köyün sakinlerinin bu zamanlarda yaşadıkları en büyük problem, bu köyü ziyaret eden Youtuber'ların burayı tanıtmaya biçimidir. Bilhassa gece saatlerinde bu köye gelip birtakım eski evlerin içerisine sprey boyayla türlü şekiller çizen Youtuber'lar, söz konusu köyde paranormal olayların yaşandığı iddiası ile türlü videolar çekmektedirler. Konuya ilişkin olarak; bu köyün sakinlerinden biri, "*Köyümüzün turizme kazandırılmasını istiyoruz ancak burada çekilen videolarla köyümüz korkunç bir köymüş gibi gösteriliyor*" demiştir (Atmaca ve Gözetin, 2022).

Çeşitli alanların paranormal turizm kapsamında önemli olduğu kadar, çeşitli yapımların (dizi, film gibi) da paranormal turizm kapsamında önemli olduğu düşünülmektedir. Zira paranormal açıdan ön plana çıkan dizi ve filmler insanları paranormal turizme katılım sağlama noktasında motive edebilmektedir. Ayrıca paranormal odaklı dizi ve filmler insanların maneviyatlarına yoğunlaşmaktadır. Bundan dolayı bu tür dizi ve filmlerin yüksek oranda izleyici kitlesine sahip olabileceği düşünülmektedir. Bu bilgilerden hareketle hem Türkiye'de hem de dünyada paranormal odaklı dizi ve filmlerin yaygın olabileceği fikri ortaya çıkmaktadır.

Medya popüler kültür alanı olarak özünde seküler bir alan olarak görülmektedir. Lakin sözlü kültür ve simgesellik niteliği, mitik dile sahip olması medyanın yeni kutsallıklar oluşturmaya ve bunu (post)modern bir bağlam içerisinde gerçekleştirmesine olanak sağlamaktadır. Medya, bu manada yeni seküler kutsallıkların merkezidir. Bilhassa paranormal, kutsal temaları eğlence kültürü içerisinde yansıtmaktadır. Medyatik seküler dil ve mitik ile paranormal temalar kurgusal olarak iç içe bir görünüm taşımaktadır. Bu temalar bir yönden bireysel haz ve ilgilere yönelik olarak, diğer yönden de seküler, akli olanla savaşıma ve postmodern kimlik arayışı kapsamında oluşmaktadır. Yeryüzünde etkili bir film endüstrisi olarak Hollywood dizi ve film sektöründe fazla miktarda dini ve mitsel imgeler yer almaktadır. Paranormal Activity, The Exorcist, Harry Potter, The Matrix, Signs ve benzeri meşhur birden fazla filmde büyüsel ve mitsel imgeler bolca işlenmektedir. Lakin bunların bir haz ve eğlence kültürü içerisinde ve seküler tarzda verildiği göze çarpmaktadır (Arslan, 2015: 69).

Paranormal uygulama ve inançlar medyadaki kutsal konulu içerik üretimine ve postmodern yeni dini kimlik arayışına iyi bir örnektir. Hâlihazırdaki popüler kültürde paranormal, mistik uygulama ve inançlara, astroloji ve fala, hayaletlere, ruhçu eğilimlere bir rağbet vardır. Yapılan araştırmalar sonucunda bu eğilimlerin daha çok medya aracılığıyla belirlendiği görülmektedir. Ayrıca bu eğilimler turizm ve eğlence sektörlerinde görülmektedir. Paranormal olguların, kurgusal olsa bile yalnızca eğlence olarak nitelendirilmemesi gerekmektedir. Kişilerin ilgi ve eğilimlerinin de söz konusu edilmesi gerekmektedir. Kişilerin ilgi ve eğilimleriyle medyanın etkisi bir araya gelerek seküler kutsal ürünler meydana gelmektedir. Bir yönden kurgusal ve bireysel haz ve ilgilere yönelik olarak, diğer yönden de seküler akli olanla savaşıma, varoluşsal ve dini temalara ilgi kapsamında oluşmaktadır. Bu noktada medyatik dil ve dini temalar kurgusal olarak iç içe bir görüntü taşımaktadır. Bu kapsamda The Exorcist isimli film örnek olarak gösterilebilmektedir. Olağan dışı durum ve olaylarla karşılaşan küçük kızın annesi ateisttir. Onu tedavi eden hem rahip hem de bilim insanı olan birey sayesinde anne nihayetinde inanç gerçeğiyle karşı karşıya kalmaktadır. The Exorcist of Emily Rose'da da aynı durum vardır; bu bağlamda küçük kıza paranormal uygulama gerçekleştirmekle suçlanan rahip ve küçük kıza savunan ateist olan kadın bir avukat vardır. Ateist olan kadın avukat da nihayetinde inanç gerçeğiyle yüzleşmektedir. Küçük kız Hristiyan müminlere örnek birey olarak sunulmaktadır. Bilim ve din çelişkisi paranormal bir olay örgüsü kapsamında dinin lehine çözülmeye çalışılmaktadır. The Omen isimli filmde de aynı durum vardır. Yani paranormal olay örgüsü kapsamında dini iletiler aktarma hali söz konusudur. The Matrix'te ise mistik ve paranormal temaların felsefi ve dini içeriklerle iç içe işlendiği görülmektedir. Harry Potter'da da yoğun büyüsel ve paranormal temalar eğlence tarzında verilmektedir. The Lord of the Rings'te ise olağanüstü birden fazla olay fantastik ve büyüsel bir kurgu içerisinde anlatılmaktadır. Dragonfly, The Sixth Sense, Ghost, Alien, Signs, X Files ve benzeri birden fazla film ve dizi için de aynı durum geçerlidir (Arslan, 2015: 69-70).

Batıda işlenen bu tarz dizi ve filmlerden örnekle Türkiye'de bilhassa 2000'li senelerden sonra benzer temaya sahip olan yerli filmlere rastlanmaktadır. Büyü, Üç Harfliiler, Musallat, Siccin, Azazil, İfrit, Ammar, Azem, Zifir, Gulyabani, Şeytan-ı Racim, Semum, Araf, Gen, Dabbe, Küçük Kıyamet vb. yerli filmlerde paranormal temalar bolca işlenmekte ve bu tarz filmlerin sayısı seri şekilde artış göstermektedir. Bunun yanı sıra Sihirli Annem, Selena, Tatlı Cadı, Kalp Gözü, Sır Kapısı, Sırlar Dünyası, Sırların Efendisi ve benzeri yerli dizilerde dini, paranormal ve mitik konuların işlendiğini, bu tarz dizilere yüksek düzeyde önem verildiği görülmektedir. Bu dizilerin yaygın olmasının, bunların fazla izlenmesiyle doğru orantılı olduğu düşünülmektedir (Arslan, 2015: 70).

Genel olarak; paranormal odaklı dizi ve filmler, turistik açıdan önem taşımaktadır. Paranormal odaklı dizi ve filmlerin kurgusu, amaçlanan paranormal olay örgüsüne göre şekillendirilmektedir. Konuya ilişkin olarak; hem yurt içinde hem de yurt dışında paranormal odaklı dizi ve filmlerin yapıldığı bilinmektedir. Bu kapsamda paranormal odaklı dizi ve filmler küresel ölçekte önemli bir potansiyele sahiptir. Ayrıca bu tür yapımlar paranormal konulara ilgi duyan turistleri etkileyebilmekte ve onları paranormal odaklı çeşitli turistik hareketlere katılmaya yönlendirebilmektedir.

Sonuç ve Öneriler

İnsanlar, sosyal varlıklardır. Bu varlıklar çeşitli durum ve olaylardan etkilenebilmektedirler. Bu durum ve olaylardan biri paranormal durum ve olaylara ilişkindir. Bu durum ve olaylar insanların kişisel ve sosyal dünyalarını etkileyerek onların düşünce, duygu, davranış ve tutumlarını şekillendirebilmektedir. Paranormal durum ve olayların odak noktasında yer aldığı bir turizm tipi vardır. Bu turizm tipi, paranormal turizmdir. Paranormal turizm son zamanlarda yeni yeni popülerlik kazanmaktadır. Paranormal turizm kapsamında yer alan etkinlik ve aktivitelerin eski zamanlardan beri yapıldığı bilinmektedir. Turistlerin düşünce, duygu ve hareketlerinde önemli rol oynayan paranormal durum ya da olayları merak etme ve deneyimleme arzusu, paranormal turizmin gelişimini desteklemektedir.

Paranormal turizm, önemli bir turistik potansiyele sahip olan bir turizm türü olarak dikkat çekmektedir. Paranormal turizm potansiyelinin gelecek zamanlarda daha da artacağı düşünülmektedir. Dünya üzerinde paranormal durum ve olayların yaşandığı düşünülen çok sayıda yapı ve alan vardır. Bunlar turistler üzerinde önemli bir merak ve çekim unsuru oluşturmaktadır. Ayrıca paranormal konusu üzerinde yoğunlaşan çeşitli yapımlar (film, dizi gibi) vardır. Bu yapımların turistler üzerinde kayda değer bir merak ve cazibe unsuru meydana getirebilmektedir.

İnanç, bir turizm dalı olan paranormal turizm açısından önemli bir turistik çekiciliktir. Özellikle paranormal inanç ve uygulamalar sayesinde paranormal turizm hareketleri varlığını devam ettirmektedir. İnsanlar paranormal inançlardan etkilenebilmekte ve bu doğrultuda da diğer

kişileri etkileyebilmektedirler. Paranormal turizmin en önemli kaynak ve motivasyon unsuru, paranormal temelli inanç, uygulama ve hareketler olarak görülebilmektedir. Bu unsur, paranormal turizm talebinin oluşumu ve gelişimi noktasında önem taşımaktadır. Zira insanlar, psikolojik ve sosyolojik yönleri ağır basan varlıklardır. Bu kapsamda insanlar üzerinde paranormal turizm hareketlerine katılım sağlama noktasında güçlü veya zayıf istekler meydana gelebilmektedir.

Paranormal turizm seyahat, etkinlik ve aktivitelerine katılım gösteren turistlerin bu katılım kararlarında paranormal inançlarının, heyecan, korku ve gerilim yaşamak istemelerinin, sıra dışı durum ve olaylara ilgi göstermelerinin önemli bir payı ve etkisi vardır. Paranormal turizm kapsamında turistik talep artışı bu konular üzerine yoğunlaşarak sağlanmaya çalışılmaktadır.

Çalışma kapsamında verilen öneriler şunlardır:

- Paranormal turizme ilişkin uygulamalı bilimsel çalışmaların sayısı artırılabilir.
- Paranormal turizm hareketlerine elverişli alanlar turizme daha fazla kazandırılabilir ve bu konuda devlet teşviki sağlanabilir veya bu teşvik artırılabilir.
- İnsanları paranormal turizme katılmaya yönlendiren psikolojik ve kültürel etkenlerin saptanması, sınıflandırılması, analiz edilmesi ve yorumlanması sağlanabilir.
- Paranormal turizmde doğaüstü güçlerin yeri, önemi ve turistik potansiyeli değerlendirilebilir.
- Paranormal turizm ile diğer turizm türü veya türlerinin benzer ve farklı yönleri belirlenebilir.
- Paranormal turizm destinasyonları SWOT analizi tekniğiyle değerlendirilebilir.
- Paranormal turizmin genel turizmdeki yeri ve potansiyeli ulusal ve uluslararası örneklerle desteklenerek araştırılabilir.
- Paranormal turizmin gelişimini olumlu ve olumsuz yönde etkileyen sosyo-kültürel davranışlar araştırılabilir.
- Paranormal turizm faaliyetlerinin turistler üzerinde oluşturduğu algıların psikoloji disiplini yardımıyla çözümlenmesine yönelik bir nitel araştırma ortaya konabilir.
- Paranormal turizme katılım motivasyonu oluşturma noktasında korku, gerilim ve heyecan yaşama isteğinin önemi ve etkisi araştırılabilir.
- Korku ve paranormal filmlerin paranormal turizm etkinliklerine katılım sağlama noktasında mevcut ve muhtemel etkileri araştırılabilir. Bu noktada korku ve paranormal filmler birbiriyle karşılaştırılabilir. Bu karşılaştırmalar; (paranormal turizm konusuna yoğunlaşmak suretiyle) benzerlikler, farklılıklar, potansiyel ve önem olmak üzere dört grup altında değerlendirilebilir.
- Paranormal turizm faaliyetlerinin gelişiminde sosyal medya kullanımının önemi ve etkisi araştırılabilir.
- Geleneksel ve dijital tanıtımların paranormal turizme katılım sağlama konusundaki potansiyel ve etkileri araştırılabilir.

- Paranormal turizm faaliyetlerine katılan yerli-yabancı turistlerin duyguları duygu analizi tekniğiyle analiz edilebilir. Bu doğrultuda hem grup içi (yerli turistler, yabancı turistler) hem gruplar arası (yerli-yabancı turistler) hem de bütüncül (tüm turistler) değerlendirmelerde bulunulabilir.
- Paranormal turizm ile ilgili çeşitli bibliyometrik çalışmalar yapılabilir veya bunların sayısı artırılabilir. Ayrıca bu çalışmaların kapsamı ve uygulama alanları da genişletilebilir.

Kaynakça

- Abdurrezzak, A.O. (2021). Halk İnançlarının İşlevleri ve Düşünsel Temelleri. Akademik Sosyal Araştırmalar, 5(18), 155-168.
- Alili, M. ve Bulgan, G. (2018). Azerbaijan's Evaluation as a Dark Tourism Destination. ICONASH 2018 Istanbul: The Book of Proceedings & Abstracts, 2nd International Conference on New Approaches in Social Sciences and Humanities, ICSEI-International Center of Social Sciences & Education Research, 26-28 Ekim 2018, İstanbul-Türkiye, 484-492.
- Arslan, M. (2011). Paranormalizm ve Din, İstanbul: Bilsam.
- Arslan, M. (2015). How Does Postmodernity Exist as a Problematic of Philosophical Consciousness? Milet ve Nihal, 12(2), 55-72.
- Atmaca, C. ve Gözetin, A. (2022, 4 Mart). Terk Edilmiş Köy Lübbey'in Baş Youtuber'lar ile Dertte. İhlas Haber Ajansı. <https://www.iha.com.tr/haber-terk-edilmis-koy-lubbeyin-basi-youtuberlar-ile-dertte-1034427>. (Erişim Tarihi: 25.01.2024).
- Aydın, C. (2019). Dindarlık ile Bilinçli Farkındalık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (47), 241-269.
- Bader, C. D., Carson, M. F. ve Baker, J.O. (2010). Paranormal America: Ghost Encounters, UFO Sightings, Bigfoot Hunts, and Other Curiosities in Religion and Culture. New York: University Press.
- Barbaros Yalçın, S. (2018). Spiritual Expressions' Prediction of Mindfulness: The Case of Prospective Teachers. Universal Journal of Educational Research, 6(6), 1216-1221.
- Begüm. (2020, 19 Ağustos). Dünyada Kaydedilmiş En Korkunç Paranormal Olayların Yaşandığı 10 Esrarengiz Mekân. Onedio, <https://onedio.com/haber/dunyada-kaydedilmis-en-korkunc-paranormal-olaylarin-yasandigi-10-esrarengiz-mekan-914406>. (Erişim Tarihi: 25.01.2024).
- Beyaz, D. (2017). Paranormal Turizm Bağlamında Tırnava Cadıları. International Journal of Tourism, Economic and Business Sciences, 1(2), 42-48,
- Birnes, W. ve J. Martin (2009). The Haunting of America: from the Salem Witch Trials to Harry Houdini. Tom Doherty Associates: LLC.
- Bloomberg. (2021, 28 Ekim). The Terrifying Rise of Haunted Tourism. <https://www.bloomberg.com/news/features/2021-10-28/when-ghost-hunters-become-his-toric-preservationists> (Erişim Tarihi: 10.12.2022).
- Ceran, Z. ve Aslan, C. (2020). Paranormal İnanışlar, Davranışlar ve Eğitim. Muhafazakâr Düşünce Dergisi, 16(Özel Sayı 1), 118-141.
- Ceylan, E. (2016, 1 Ocak). Türkiye'de Tüyle Ürpertici Hikayelerin Yaşandığı İddia Edilen 18 Gizemli Mekan. Onedio, <https://onedio.com/haber/turkiye-de-tuyler-urpertici-hikayelerin-yasandigi-iddia-edilen-18-gizemli-mekan-651111>. (Erişim Tarihi: 25.01.2024).

- Çam, O. ve Çelik, C. (2021). İnanç Turizmi Etkinlikleri Kapsamında Bir Değerlendirme: Cadılar Bayramı. *Tourism and Recreation*, 3(2), 118-131.
- Çam, O. ve Çelik, C. (2022). Evaluation of Çocuk Night within the Framework of Faith Tourism Events. *Journal of Applied Tourism Research*, 3(1), 37-56.
- Çam, O. ve Çelik, C. (2023). Turizm ve Batıl İnançlar. *Kafdağı*, 8(1), 113-151.
- Çam, O. ve Çılgınoğlu, H. (2020a). İstanbul'da Gerçekleştirilen Terör Saldırıların İncelenerek Bu Destinasyonun İmajının Turistlerin Zihinlerinde Oluşturdukları Algıların Değerlendirilmesi. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 271-283.
- Çam, O. ve Çılgınoğlu, H. (2020b). İnanç Turizmi Merkezi Olarak Mevlana Müzesi ile Şeyh Şaban-ı Veli Külliyesi'nin Değerlendirilmesi. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 342-357.
- Çam, O. ve Çılgınoğlu, H. (2020c). Kastamonu İli Turizm Potansiyeli ve İnanç Turizminin Şehirdeki Yeri ve Önemi. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 76-90.
- Çılgınoğlu, H. ve Çam, O. (2021). Turizm Potansiyelinin Geliştirilmesinde Yerel Yönetimlerin Rolü ve Etkisi: Kastamonu Örneği. O.K. Yılmaz (Ed.). *Belediyelerin Genişleyen Ekosistemleri Üzerine Disiplinlerarası Çalışmalar içinde* (47-76). Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Çobanoğlu, Ö. (1999). Halkbilimi Açısından Gelenek, Turizm ve İcat Edilmiş Gelenek Bağlamında Ayrıcalık Şeytan Sofrası Örneği. *Millî Folklor*, 6(43), 7-12.
- Dancausa, G., Hernández, R.D. ve Pérez, L.M. (2023). Motivations and constraints for the ghost tourism: a case study in Spain. *Leisure Sciences*, 45(2), 156-177.
- Emil, P.S. (2021). The Existence of Paranormal Phenomena. https://www.researchgate.net/profile/Sergiu-Pirvulescu/publication/349694536_The_existence_of_paranormal_phenomena/links/603cfc5d92851c077f0cf1db/The-existence-of-paranormal-phenomena.pdf (Erişim Tarihi: 12.08.2023).
- Escolà-Gascón, Á. ve Houran, J. (2021). Paradoxical Effects of Exposure to Nature in "Haunted" Places: Implications for Stress Reduction Theory. *Landscape and Urban Planning*, 214, 104183.
- FactUm-Info. (t.y.). Goblin Ormanı, Dans Eden Orman, Paranormal Orman, Batık Orman: Gezegenimizin Sıra Dışı Ormanları. <https://factum-info.net/tr/interesnoe/puteshestviya/1542-les-goblinov-tancusij-les-paranormalnyj-les-zatonuvij-les-neobycnye-lesa-nasej-planety>. (Erişim Tarihi: 25.01.2024).
- Haynes, E.D. (2016). *Paranormal Tourism Study of Economics and Public Policy*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kansas State University, Manhattan, Kansas, United States.
- Henderson, J.C. (2002). *Managing Tourism and Islam in Peninsular Malaysia*. *Tourism Management*, 24, 447-456.
- Hill, A. (2011) *Paranormal Media: Audiences, Spirits and Magic in Popular Culture*. London and New York: Routledge
- Holzhauser, E. (2015), *Paranormal Tourism in Edinburgh: Storytelling, Appropriating Ghost Culture and Presenting an Uncanny Heritage*. <https://research-repository.st-andrews.ac.uk/bitstream/handle/10023/6922/ElizabethHolzhauserPhDThesis.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (Erişim Tarihi: 13.08.2023).
- Houran, J., Hill, S.A., Haynes, E.D. ve Bielski, U.A. (2020). *Paranormal Tourism: Market Study of a Novel and Interactive Approach to Space Activation and Monetization*. *Cornell Hospitality Quarterly*, 61(3), 287-311.
- İskender, A. (2023). Evaluation of Erzurum Magnetic Road within the Scope of Paranormal Tourism. *Current Perspectives in Social Sciences*, 27(2), 143-151.
- Karacoşkun, M.D. (2004). Dini İnanç-Dini Davranış İlişkisine Sosyolojik Yaklaşımlar. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IV(2), 23-35.
- Keşfet 101. (t.y.). İskoçya'da Gezilecek Yerler. <https://kesfet101.com/iskocya-da-gezilecek-yerler/>. (Erişim Tarihi: 25.01.2024).
- Kingsepp, E. (2018). *Ghosts, Extraterrestrials and Re-Enchantment: Possibilities and Challenges in Regional Tourism*. Presented at the Supernatural in Contemporary Society Conference, 23-24 Ağustos 2018, Aberdeen, Scotland. <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kau:diva-70646>. (Erişim Tarihi: 13.08.2023).
- McIlwain, C.D. (2005). *When Death Goes Pop: Death, Media and the Remaking of Community*. New York: Peter Lang.
- Musch, J. ve Ehrenberg, K. (2002). Probability Misjudgment, Cognitive Ability, and Belief in the Paranormal. *British Journal of Psychology*, 93(2), 169-177.
- Obradović, S., Pivac, T., Besermenji, S. ve Tešin, A. (2021). Possibilities for Paranormal Tourism Development in Serbia. *Eastern European Countryside*, 27(1), 203-233.
- Okuyucu, A. ve Somuncu, M. (2013). Türkiye'de İnanç Turizmi: Bugünkü Durum, Sorunlar ve Gelecek. *International Conference on Religious Tourism and Tolerance içinde* (627-643). 9-12 Mayıs 2013, Konya.
- Partridge, C. (2004). *The Re-Enchantment of the West: Alternative Spiritualities, Sacralization, Popular Culture, and Occulture*, Volume I. London and New York: T&T Clark International.
- Pearce, P.L. ve Mohammadi, Z. (2021), *Building the Orchestra Model of Tourist Experience, Integration and Examples*. R. Sharply (Ed.). *Routledge Handbook of Counter-narratives*. *Routledge Handbook of the Tourist Experience içinde* (50-63). London: Routledge.
- Pedreño-Peñalver, C., Huertas-Valdivia, I. ve Orea-Giner, A. (2023), *An Exploratory Study of the Future Paranormal Tourist Experience on Ghost Tours*. *Journal of Tourism Futures*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print.
- Pharino, C. (2019). *Paranormal Tourism: Case Studies in Southeast Asian Countries*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. James Cook University, Townsville, Australia.
- Pharino, C. ve Pearce, P. (2020). *Paranormal Tourism Planning: Stakeholder Views on Development in South East Asia*. *Tourism Planning and Development*, 17(3), 313-334.
- Pharino, C., Pearce, P. ve Pryce, J. (2018). "Par Paranormal Tourism: Assessing Tourists' Onsite Experiences", *Tourism Management Perspectives*, 28, 20-28.
- Schlehe, J., Nertz, M.V. ve Yulianto, V.I. (2013). Reimagining the 'West' and Performing 'Indonesian Modernities': Muslims, Christians and Paranormal Practitioners. *Zeitschrift für Ethnologie*, 138(1), 3-22.
- Supstranger (2023a, 3 Mayıs). *Gitmeye Cesaret İsteyen Lanetli Mekânlar-Bölüm I*. <https://supstranger.com/blog/ilgin-bilgiler/gitmeye-cesaret-isteyen-lanetli-mekanlar-bolum-i>. (Erişim Tarihi: 25.01.2024).
- Supstranger (2023b, 22 Haziran). *Gitmeye Cesaret İsteyen Lanetli Mekânlar-Bölüm II*. <https://supstranger.com/blog/ilgin-bilgiler/gitmeye-cesaret-isteyen-lanetli-mekanlar-bolum-ii>. (Erişim Tarihi: 25.01.2024).
- Tobacyk, J. ve Milford, G. (1983). *Belief in Paranormal Phenomena: Assessment Instrument Development and Implications for Personality Functioning*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44(5), 1029-1037.
- Tosun, C. ve Jenkins, C. L. (1996). *Regional Planning Approaches to Tourism Development: The Case of Turkey*. *Tourism Management*, 17(7), 519-531.
- Washington Post. (2022, 11 Ekim). *Is the D.C. Area Haunted? These Five Ghost Tours Try to Prove It*. <https://www.washingtonpost.com/dc-md-va/2022/10/11/ghost-tours-dc/> (Erişim Tarihi: 08.12.2022).
- Wright, D.W.M. (2022). *Encountering UFOs and Aliens in the Tourism Industry*. *Journal of Tourism Futures*, 8(1), 7-23.

Investigation of Generation Z's Perceptions Towards Instagram Advertising in Terms of Purchasing Behavior

Ayşe Zülal İbili^{1,a,*}, Derya Fatma Biçer^{2,b}

¹ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı

² Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 02/02/2024

Accepted: 26/06/2024

ABSTRACT

The rapid advancement of technology today has deeply impacted communication methods, making social media tools an indispensable part of daily life. In this context, Instagram's influence on Generation Z stands out. Businesses are focusing their efforts on reaching this generation through Instagram, utilizing Instagram advertisements accordingly. The main purpose of this study is to evaluate the effect of Instagram ads on the purchasing behaviors of Generation Z. The primary focus of the research is on how advertising content and user perceptions influence purchasing processes. The literature review discusses the perceptions of younger generations towards Instagram ads, the characteristics of Generation Z, and the effects of social media on purchasing behaviors. Additionally, it examines the sensitivity of young people to advertisements, the impact of influencers, and the factors affecting the credibility of ads. The results of the research, conducted with secondary data, reveal that Instagram ads are effective on the younger generation. In this context, businesses are recommended to tailor their advertising strategies to Instagram and enrich their content with emotional and rational elements to effectively influence the younger generation.

Keywords: Instagram, Advertising, Perception, Purchasing Behavior

Z Kuşağının Instagram Reklamlarına Yönelik Algılarının Satın Alma Davranışları Açısından İncelenmesi

Süreç

Geliş: 02/02/2024

Kabul: 26/06/2024

ÖZ

Teknolojinin günümüzdeki hızlı ilerlemesi, iletişim biçimlerini derinden etkileyerek sosyal medya araçlarını hayatımızın ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir. Bu çerçevede, Instagram'ın özellikle Z kuşağı üzerindeki etkisi öne çıkmaktadır. İşletmeler, bu kuşağa ulaşma çabalarını Instagram üzerinden sürdürmekte ve bu doğrultuda Instagram reklamlarını kullanmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, Instagram reklamlarının Z kuşağının satın alma davranışları üzerindeki etkisini değerlendirmektir. Araştırmanın ana odak noktası, reklam içeriklerinin ve kullanıcı algılarının satın alma süreçlerine olan etkileridir. Literatür taramasında genç kuşakların Instagram reklamlarına yönelik algıları, Z kuşağının özellikleri ve sosyal medyanın satın alma davranışları üzerindeki etkileri ele alınmaktadır. Ayrıca, gençlerin reklamlara duyarlılığı, fenomen etkisi ve reklamların güvenilirliğini etkileyen faktörler de incelenmektedir. İkincil verilerle yapılan araştırmanın sonuçları, Instagram reklamlarının genç kuşak üzerinde etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, işletmelere genç kuşağı etkilemek için reklam stratejilerini Instagram'a uygun şekilde düzenlemeleri ve içeriklerini duygusal ve rasyonel unsurlarla zenginleştirmeleri önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Instagram, Reklam, Algı, Satın Alma Davranışı

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution 4.0
International License

^a zualibili@gmail.com

^b 0009-0007-6725-0134

^b dfbicer@cumhuriyet.edu.tr

0000-0002-3359-1236

How to Cite: İbili A. Z., Biçer D. F. (2024) Investigation of Generation Z's Perceptions Towards Instagram Advertising in Terms of Purchasing Behavior, International Journal of Current Social Science, 3(1): 47-51.

Giriş

Günümüzde teknolojinin hızla ilerlemesi, iletişim kanallarının dijitalleşmesi ve sosyal medyanın geniş çapta kullanılması, tüketici davranışlarında köklü değişimlere yol açmıştır. Bu çerçevede, pazarlama stratejileri de dijitalleşmiş ve sosyal medya platformları önemli bir rol üstlenmiştir. Özellikle genç tüketiciler arasında popüler olan Instagram, markalar için hedef kitleyle etkileşim kurma ve ürün tanıtımı açısından kritik bir araç haline gelmiştir (Alkan, 2023). Bu araştırma, Z kuşağı tüketicilerinin Instagram reklamlarına yönelik tutumlarının satın alma davranışlarına etkisini anlamayı amaçlamaktadır.

Z kuşağı, dijitalleşmenin ve sosyal medyanın etkisi altında büyüyen bir nesil olarak, tüketici alışkanlıkları açısından diğer kuşaklardan farklı ve benzersiz özellikler sergilemektedir. Dolayısıyla, Z kuşağının Instagram reklamlarına karşı tutumlarını ve bu tutumların satın alma davranışlarına olan potansiyel etkilerini anlamak, markalar için büyük önem taşımaktadır. Teknolojinin ve dijitalleşmenin günlük yaşamın her alanında kendini hissettirmesiyle birlikte, tüketicilerin satın alma davranışları da köklü değişikliklere uğramıştır (Ninan, Roy, & Cheriyan, 2020). Sosyal medya platformları, özellikle de Instagram, bu değişimin ön saflarında yer almakta ve tüketici davranışlarını yönlendirmede önemli bir rol oynamaktadır.

Z kuşağı, dijital dünyaya doğan ve bu platformları etkin bir şekilde kullanan bir nesil olarak, markalar için önemli bir hedef kitle halindedir (Albayrak, Genç, & Aktaş, 2020). Ancak, bu neslin Instagram reklamlarına yönelik tutumlarının, satın alma davranışları üzerindeki etkileri konusunda literatürde sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu araştırmanın temel problemi, Z kuşağının Instagram reklamlarına karşı tutumlarının, satın alma davranışlarına olan etkilerini derinlemesine inceleyerek, bu konuda literatüre katkı sağlamaktır. Özellikle Instagram'ın görsel odaklı ve etkileşimli yapısının, Z kuşağının alışveriş alışkanlıklarını nasıl şekillendirdiği ve bu platformda karşılaştıkları reklamların, onların satın alma kararlarına nasıl etki ettiği üzerinde durulacaktır.

Bu kapsamda, Z kuşağının dijital pazarlama stratejilerine olan tepkilerini ve bu stratejilerin etkinliğini anlamak, markaların pazarlama planlarını daha etkili bir şekilde oluşturabilmeleri için önemli bir rehber olacaktır. Günümüz aktif tüketicilerin genellikle Z kuşağı gençlerden oluşmaktadır ve bu kuşağın nesil özellikleri kendinden bir önceki nesil olan Y kuşağından farklı nitelikler taşımaktadır. Bu çeşitli araştırmalarla ortaya konmuştur (Twenge, 2017; Seemiller & Grace, 2016). Bu araştırmalarda popüler kültür ve postmodern kültür kavramları içerisinde kendilerine yer bulduklarını göstererek tüketmeyi, tüketerek yaşamlarını sürdürmeyi ve bunu beğendiklerinden bahsedilmektedir (Williams, 2015; Fromm & Read, 2018).

Bu makale, Instagram'da bireysel ya da kurumsal olarak hesabı bulunan ve reklam veya satış amaçlı Instagram'ı kullanan herkes için Z kuşağına dair bilgiler içermekte ve Instagram reklamlarının Z kuşağı tüketicilerinin satın alma algılarını nasıl etkilediğine dair önemli bulgular sunmaktadır. Bu bağlamda, Instagram hesabı olan ve satış yapmakta olan kurumların faydalanabileceği aynı zamanda, 22 yılda bir değişen nesil kavramının hem sosyolojik hem psikolojik hem de pazarlama açısından bilim dünyasına katkıda bulunacağı düşünülmektedir (Çelik, 2022).

Z kuşağının satın alma davranış kalıplarının ortaya konması, sosyologlara, Instagram'ı alternatif veya doğrudan satış aracı olarak kullanan firmalara, birey ya da kurumlara genç tüketicileri

tanımları ve reklamlara yön vermeleri açısından ışık tutacaktır. Bilim dünyasında sosyolojik ve iktisadi anlamda yeni neslin tüketim alışkanlıklarını sosyal medya araçlarının, özellikle Instagram'ın belirleme noktasında önemli bilgiler sağlayacaktır (Ninan, Roy, & Cheriyan, 2020). Bu konu ile ilgili tüketici davranışlarını etkileyen ekonomik, sosyolojik, demografik ve psikolojik açılardan konuyla ilgili uygulamalı çalışmalar yapılması, bilim dünyasına değerli katkılar sunacaktır.

Bu makale geliştirilerek, Instagram'ın yanı sıra TikTok, Snapchat, YouTube gibi diğer popüler sosyal medya platformlarının Z kuşağı üzerindeki etkilerinin karşılaştırılması ile daha geniş kapsamlı araştırmalar yapılabilir. Bu platformlardaki reklamların Z kuşağının satın alma davranışlarına olan etkisi de incelenebilir. Z kuşağının psikolojik özellikleri (örneğin, kişilik tipleri, motivasyonları) ve bu özelliklerin Instagram reklamlarına yönelik tutumlarına etkisi incelenebilirken, veri güvenliği ve kişisel bilgi gizliliği gibi konuların Z kuşağının reklam algısı ve marka güvenine olan etkileri de değerlendirilebilir. Bu ek araştırma konuları, Z kuşağına yönelik pazarlama stratejilerinin daha da derinlemesine anlaşılmasını sağlayarak, hem akademik literatüre hem de pratik pazarlama uygulamalarına değerli katkılar sunacaktır.

Sosyal Medya ve Önemi

Sosyal medya, bireylerin ve toplulukların kolay erişebilmesi sayesinde yaygın olarak kullanılan bir iletişim aracı haline gelmiştir. Bu platformlarda insanlar, düşünce ve duygularını rahatça ifade edebilmekte ve herhangi bir marka, ürün veya hizmet hakkındaki deneyimlerini paylaşabilmektedirler. Bu paylaşımlar, yazı, fotoğraf veya video şeklinde olabilir ve çok kısa bir sürede geniş kitlelere ulaşabilir. Ancak, bu bilginin hızla yayılması kontrolü zorlaştırmaktadır (Seemiller & Grace, 2016).

Dijital çağda, birçok işletme tüketicilere ulaşmak için online platformları tercih etmektedir (Asan, 2012). İşletmeler, bu platformları kullanarak hedef kitlelerini belirleyebilir, bu kitlenin istek ve beklentilerini analiz ederek uygun stratejiler geliştirebilirler. Bu doğrultuda, işletmeler tüketicinin ihtiyaçlarına göre hareket etmekte ve kararlarını buna göre vermektedirler.

Sosyal medyanın kullanımı maliyet açısından oldukça düşüktür. Hızlı ve ekonomik erişim imkânı, sosyal medyayı müşterilere ulaşmada diğer dijital medya araçlarından farklı kılmaktadır. Özellikle Instagram, binlerce kullanıcı ve zengin içeriği ile öne çıkmaktadır. Her kullanıcı, Instagram'da gördüğümüz her gönderi ve hikâyenin bir parçasını oluşturur. Bu nedenle, Instagram'da kullanıcıların ürünlerle ilgili deneyimlerinden doğan çeşitli fikir ve görüşlerle karşılaşmak mümkündür (Asan, 2012).

Sosyal medya platformları, satın alma süreçleri ve tüketici davranışlarında önemli değişikliklere neden olmaktadır. Tüketiciler, memnun olmadıkları ürünlerle ilgili hızlı bir şekilde sosyal medya üzerinden seslerini duyurabilmektedirler. İşletmeler de bu durumu göz önünde bulundurarak, müşteri memnuniyetini sağlamak ve sosyal medyada olumlu bir imaj oluşturmak için yoğun çaba harcamaktadırlar (Bat & Vural, 2010).

Sonuç olarak, sosyal medya, geniş kitlelere hızlı ve etkili bir şekilde ulaşabilmesi nedeniyle hem bireyler hem de işletmeler için vazgeçilmez bir araç haline gelmiştir.

Reklam ve Dijital Reklam Kavramlar

Reklam; televizyon, radyo, gazete, dergi, billboard, sinema ve internet gibi geniş kitlelere ulaşabilen çeşitli iletişim araçları aracılığıyla, firmaların veya işletmelerin belirledikleri hedef kitlelere bir bedel karşılığında ürün ve hizmetlerini tanıttıkları bir faaliyettir (Aydın, 2020). Gelişen zaman ile birlikte, televizyon, radyo, gazete, dergi, billboard gibi geleneksel medya yanında internet gibi dijital platformlar da reklamcılığın önemli bir parçası haline gelmiştir. İnternetin yaygınlaşması ve dijitalleşme ile birlikte, dijital reklamcılığa olan ilgi artmıştır. Artık işletmeler, dijital mecralarda yer alarak hedef kitlelerine daha etkili bir şekilde ulaşmayı hedeflemektedirler (Erdem & Recep, 2016).

Dijital reklamcılık, işletmelere etkinlik ve verimlilik sağlamak ve pazarlama stratejilerine yeni bir boyut kazandırmaktadır. İnternetin sağladığı geniş kitlelere ulaşma imkânı ve reklamların kişiselleştirilmesi gibi avantajlar, dijital reklamcılığın önemini artırmaktadır. Özellikle sosyal medya platformları, işletmeler için etkili bir pazarlama aracı haline gelmiştir. Kullanıcıların tercihlerine ve davranışlarına göre reklamların hedeflenmesi, dijital reklamcılığın başarısını belirleyen önemli bir faktördür (Aksakallı, 2018).

Reklamın doğru ve etkili bir şekilde kullanılması, markaların ve işletmelerin başarısını büyük ölçüde etkilemektedir. Reklamın hedef kitleler üzerinde yarattığı algı ve etki, markaların satışlarını artırma ve müşteri tabanlarını genişletme konusundaki başarısını belirleyebilir. (Aksakallı, 2018) Bu nedenle, işletmelerin reklam stratejilerini dikkatlice planlamaları ve doğru iletişim kanallarını seçmeleri önemlidir.

Son olarak, Dijital reklamcılık, teknolojinin gelişmesiyle sürekli olarak yenilenmekte ve gelişmektedir. Yapay zekâ ve veri analizi gibi yeni teknolojiler, reklamların daha da kişiselleştirilmesine olanak sağlamaktadır. Bu da reklamların hedef kitlelere daha etkili ve doğru bir şekilde ulaşmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla, dijital reklamcılığın önemi ve etkisi gün geçtikçe artmaktadır.

Instagram ve Instagram Reklamları

Reklam, hedeflenen tüketici kitlesine ulaşarak onların satın alma davranışlarını etkilemeyi amaçlayan bir iletişim aracıdır. Instagram ise, 2010 yılında kurulmuş ve kısa sürede dünya genelinde milyonlarca kullanıcıya ulaşarak önemli bir sosyal medya platformu haline gelmiştir. Mobil kullanıcılar için fotoğraf ve video paylaşımını kolaylaştıran basit ve etkili bir uygulama olan Instagram, reklamcılık alanında da önemli rol oynamaktadır (Sevinç, 2013).

Instagram, eski fotoğraf makinelerinin Polaroid etkisini dijitalin avantajlarıyla birleştirmesi ile öne çıkar. Kullanıcılar, fotoğraf çekme becerilerine sahip olmasalar bile çektikleri fotoğraflara kolayca efekt ekleyip, bu içerikleri diğer sosyal medya platformlarında paylaşabilirler. Bu özellikleriyle Instagram, teknolojinin hızla ilerlemesinin bir yansımasıdır (Sevinç, 2013). Ayrıca kullanıcı deneyimini bozmadan reklamları gösterme yeteneği, platformun reklam verenler için çekici olmasını sağlamaktadır.

Instagram'ın işletmeler ve markalar tarafından tercih edilme sebepleri arasında, platformun geniş kullanıcı tabanı, düşük maliyeti ve görsel odaklı yapısı ön plana çıkar. Özellikle seyahat, yemek, moda ve eğlence gibi sektörlerde faaliyet gösteren markalar, Instagram'ı aktif bir şekilde kullanarak ürün ve hizmetlerini tanıtırken, aynı zamanda marka bilinirliğini artırmayı hedeflemektedirler. Instagram, kullanıcıların markalarla doğrudan iletişim kurabilmelerine olanak sağlayarak reklam sürecini daha kişisel ve etkileşimli hale getirmektedir. (Bozkır, 2020)

Markaların Instagram Kullanımı

Instagram, bireyler kadar işletmeler tarafından da etkin bir şekilde kullanılan bir platformdur. İşletmeler, düşük maliyetle geniş kitlelere ulaşarak sponsorlu reklamlar ve çeşitli stratejilerle etkili pazarlama yapma avantajına sahiptir. Araştırmalar, Instagram kullanıcılarının %83'ünün bu platform aracılığıyla yeni ürün ve hizmetler keşfettiğini ortaya koymaktadır. Instagram, markaların müşterilere erişim sağlaması ve ürünlerini tanıtmaları açısından etkili bir araçtır. Özellikle "Mağaza" özelliği, sosyal medya üzerinden alışveriş deneyimini iyileştirerek satıcılar ve alıcılar arasındaki etkileşimi artırmaktadır (Mohsin, 2020).

Bu platform, işletmelerin müşterilere ulaşma ve ürünlerini tanıtmaları için artırmanın yanı sıra kullanıcılara da ilham vermektedir. Ünlüler ve fenomenlerin paylaştığı yaşam tarzı ve tüketim alışkanlıkları, Instagram'ı interaktif bir pazarlama aracı haline getirerek kullanıcıları tüketim kültürüne yönlendirmektedir.

Instagram'ın birçok özelliği, tüketicilerin satın alma kararlarını etkileyen önemli faktörlerdendir. Görsel içeriklerde kullanılan çeşitli efektler ve yaratıcı düzenlemeler, markaların ürün ve hizmetlerini çekici bir şekilde sunmalarına olanak tanır. Hashtag kullanımı ile öne çıkan popüler içerikler, tüketicilerin dikkatini çeker ve bu da markalar için bir tanıtım fırsatı yaratır (Özeltürkay, Bozyiğit, & Gülmez, 2017). Bu sosyal ağın tüketicilere sunduğu duygusal ve estetik deneyim, satın alma kararlarını etkileyen bir faktördür. Kullanıcıların yorumları ve beğenileri, tüketiciler arasında güven oluşturur ve markalara olan ilgiyi artırır. Instagram, tüketicilerin markalarla etkileşimde bulunmalarını, deneyimlerini paylaşmalarını ve bu şekilde satın alma süreçlerine daha aktif bir şekilde dahil olmalarını sağlayarak tüketim kültürüne yeni bir boyut kazandırmaktadır (Özeltürkay, Bozyiğit, & Gülmez, 2017).

Kuşak Kavramı ve Z Kuşağı

Csobanka'ya (2016)göre, kuşaklar, belirli davranış ve inanç kalıplarını paylaşan, aynı dönemlerde çocukluk veya gençlik yaşamış ve bu ortak deneyimleri yaşayan bireylerden oluşur. Reeves ve Oh (2014) kuşakları, yaklaşık yirmi yıllık zaman diliminde doğmuş ve benzer tarihi olaylar, sosyo-ekonomik koşullar ve teknolojik gelişmelerden etkilenmiş insanlar olarak tanımlar. Ayhün (2013, s. 96), belirli bir dönemde dünyaya gelmiş ve benzer değerler, davranışlar ve yaşam tarzlarına sahip olan grupları kuşak

olarak ifade eder. Türk Dil Kurumu'na göre "kuşak", aynı yıllarda doğmuş ve benzer çağın koşulları nedeniyle benzer sorumluluklara sahip kişiler topluluğudur. Aydın ve Başol (2015, s. 2) kuşakları, ekonomik ve sosyal olaylarla şekillenen zaman dilimlerinde yetişmiş ve bu değişimlerle karakterleri, çalışma tarzları ve iş yerlerinden beklentileri farklılaşan bireylerden oluşan gruplar olarak tanımlar. Genel olarak, literatürde bebek patlaması, X, Y ve Z kuşaklarından bahsedilse de başka sınıflandırmalar da bulunmaktadır. Bu kuşakları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Sessiz Kuşak (1928-1945),
- Bebek Patlaması Kuşağı (Baby Boomers; 1946-1965 doğumlular),
- X Kuşağı (Gen X; 1965-1980 doğumlular),
- Y Kuşağı (Gen Me, Gen Y; 1981-1996 doğumlular),
- Z Kuşağı (Gen Z ve Kuşak I; 1997 ve sonrası doğumlular (Twenge, Campbell, & Charles, 2010, s. 1130).

Z kuşağı bireyleri, genellikle teknolojiye hızlı adapte olan, çevrimiçi platformlarda aktif olan ve dijital içeriği üreten bir nesildir. Aynı anda birçok işle meşgul olabilme yetenekleriyle öne çıkan bu nesil, bilgisayarlar, akıllı telefonlar ve internetin yaygın olarak kullanıldığı bir dönemde büyüdüklerinden, teknolojik gelişmelerle iç içedir. Bu sayede el-göz koordinasyonlarını da önemli ölçüde geliştirmişlerdir. (Erciş, Ünal, & Can, 2008)

Z kuşağı çocukları, sokakta oyun oynamak yerine çevrimiçi oyunları tercih ederler. Sosyalleşme süreçlerini sosyal medya platformları üzerinden yürütürler; burada yeni arkadaşlar edinir, çeşitli oyun ve etkinliklere katılarak etkileşimde bulunurlar, sosyal medya, Z kuşağı için iletişimlerini sürdürmenin, bilgi edinmenin ve eğlenmenin temel bir parçasıdır (Emese, 2016).

Z kuşağı, kendine özgü bir tarz ve kimlik geliştirme konusunda da dikkat çeker. Moda, müzik ve popüler kültür Z kuşağının yaşam tarzını önemli ölçüde etkiler. Bu kuşak, çeşitliliği ve farklılıkları kucaklayan bir tutum sergiler ve toplumsal konularda duyarlılık gösterir.

Alışveriş alışkanlıkları açısından, Z kuşağı etkili reklamlarla tanıtılan, yüksek fiyatlı ve bilinen markaların ürünlerini tercih etme eğilimindedir (Aksakallı, 2018). Moda ve trendler bu kuşak için büyük önem taşır; viral hale gelmiş ve popüler ürünlere ilgi duyarlar. Ayrıca, memnun kaldıkları markalara karşı yüksek sadakat gösterirler ve bu markalara bağlı kalırlar.

Bu yönleriyle Z kuşağı, dijital dünyanın merkezinde büyüyen ve şekillenen bir nesil olarak, pazarlama stratejilerinde öncelikli hedef gruplardan biri haline gelmiştir.

Z Kuşağının Instagram Reklamlarına Yönelik Algıları ve Satın Alma Davranışlarının İncelenmesi

Z kuşağı, 1997 ve sonrası doğan bireyleri kapsayan ve dijital teknolojilere doğrudan maruz kalan ilk kuşak olarak dikkat çekmektedir (Erciş, Ünal, & Can, 2008).

Z kuşağı, görsel ve estetik unsurlara büyük önem vermektedir. Instagram reklamlarının dikkat çekici ve yaratıcı olması, bu kuşağın ilgisini çekmek için kritik bir faktördür (Tuncer, & Tuncer, 2016). Reklamların görsel kalitesi, kullanılan renkler, grafikler ve genel estetik, Z kuşağının reklamları nasıl algıladığını belirlemektedir.

Ayrıca, bu kuşak reklamların özgün ve samimi olmasını beklemektedir. Geleneksel ve klişe reklamlar, Z kuşağının ilgisini çekmemektedir. Bunun yerine, gerçek hayattan hikayeler, samimi mesajlar ve dürüstlük, Z kuşağının güvenini kazanmaktadır (Öztürk, 2019).

Influencer'lar, Z kuşağı üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Bu kuşak, influencer'ların önerilerini ve görüşlerini güvenilir bulmakta ve satın alma kararlarında bu görüşleri dikkate almaktadır (Bil, İnal & Özkaya, 2022). Influencer'ların samimi ve günlük yaşamlarına dair paylaşımları, Z kuşağının markalara olan bakış açısını şekillendirmektedir (Hazari, & Sethna, 2022). Sosyal medya üzerinde gördüğü ürün ve hizmetlere karşı yüksek bir satın alma eğilimi gösteren Z kuşağı, sosyal medya reklamlarının doğrudan etkisi altındadır (Doğan, 2020). Bu platformlarda gördükleri ürünleri satın almaya yönelik eğilimleri oldukça yüksektir.

Z kuşağı, influencer'ların tavsiyelerine büyük önem vermektedir. Influencer'ların önerdiği ürünleri daha fazla tercih etmekte ve bu ürünlere karşı daha yüksek bir satın alma eğilimi göstermektedir (Köksal, 2021). Influencer'ların güvenilirliği ve takipçileriyle kurdukları bağ, bu süreçte önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca, reklamların içeriğine ve verilen mesaja dikkat eden Z kuşağı, ürün veya hizmet hakkında detaylı bilgi veren ve kullanıcının fayda sağlayacağına inandıran reklamları tercih etmektedir. Samimi ve dürüst mesajlar, bu kuşağın güvenini kazanmak için önemli bir faktördür (Öztürk, 2019).

Bununla birlikte Instagram'da yer alan alışveriş özellikleri de Z kuşağının satın alma davranışlarını etkiler. Instagram Shop ve alışveriş etiketleri, kullanıcıların platformda gezinirken doğrudan ürünleri satın almalarını kolaylaştırır. Bu özellikler, Z kuşağının satın alma kararlarını destekler.

Sonuç olarak, Z kuşağının Instagram reklamlarına yönelik algıları ve satın alma davranışları, markalar için önemli ipuçları sunmaktadır. Yaratıcı, özgün ve kullanıcı dostu reklam biçimleri, influencer destekli ve çeşitli reklamlar bu neslin ilgisini çekmekte ve satın alma kararlarını etkilemektedir. Markaların, Z kuşağının tercihlerini ve beklentilerini dikkate alarak reklam stratejilerini şekillendirmesi, daha başarılı pazarlama kampanyaları yürütmelerine olanak tanıyacaktır.

Sonuç

Z kuşağı bireylerinin Instagram reklamlarına yönelik olumlu algısı, tüketicilerin satın alma davranışlarını önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Bu kuşağın, Instagram'da reklamlara karşı sergilediği olumlu tutum, markalar için potansiyel bir satış artışı anlamına gelmektedir.

Araştırmalar, Z kuşağı bireylerinin Instagram reklamlarına ilginin yüksek olduğunu ve bu reklamların satın alma kararları üzerinde belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymaktadır (Ao, Bansal, Pruthi, & Khaskheli, 2023). Özellikle, reklamların dikkat çekici ve etkileyici olması, bu kuşağın ilgisini çekme ve ürün veya hizmetlere karşı olumlu bir tutum geliştirmelerini sağlama konusunda önemli bir etkidir.

Bu makale, sosyal medya kullanımının Z kuşağı bireylerin satın alma davranışları üzerindeki etkilerini inceleyen sınırlı sayıda araştırmaya yeni perspektifler sunmaktadır. Instagram reklamlarının genç kullanıcılar üzerindeki etkilerini ve buna bağlı olarak satın alma davranışlarına değinerek literatüre önemli katkılar sağlamaktadır. Özellikle Instagram gibi popüler sosyal medya platformlarının, Z kuşağı satın alma davranışı üzerindeki etkilerini anlamak için yapılan araştırmalara olan ihtiyacı vurgulamaktadır.

Instagram'ın tüketicilerin satın alma davranışları üzerindeki etkisini inceleyen araştırmalar sınırlıdır. Mevcut araştırmalar genellikle Facebook ve Twitter gibi diğer sosyal medya platformlarına odaklanmaktadır. Bu bağlamda, Instagram'ın özellikle Z kuşağı üzerindeki etkilerini ele alan bu çalışma, literatüre özgün bir katkı sağlamaktadır. Ayrıca Z kuşağının dijital dünyaya olan yakınlığı ve sosyal medya kullanımı, pazarlama stratejilerinde önemli bir yer almaktadır. Bu makaleden elde edilen bilgilerle, Z kuşağının Instagram reklamlarına olan duyarlılığını ve bu duyarlılığın satın alma davranışları üzerindeki etkisini ortaya koyarak pazarlamacılar için değerli bilgiler sunmaktadır.

Bu makale, Instagram reklamlarının Z kuşağında satın alma davranışına etkilerini ve tüketici davranışlarını daha derinlemesine anlamamıza olanak tanımaktadır. Bu çalışma, bu alandaki bilgi eksikliğini önemli ölçüde gidererek, gelecekte yapılacak araştırmalar için bir temel oluşturmuştur.

Bu bilgiler ışığında, Z kuşağına yönelik pazarlama stratejileri geliştirilirken dikkate alınması gereken bazı önemli noktalar bulunmaktadır. Markalar, reklamlarını Z kuşağının ilgi alanlarına ve tercihlerine uygun şekilde tasarlamalı ve içeriklerini sürekli olarak güncellemelidir. Ayrıca, bu kuşağın satın alma davranışlarını anlamak için düzenli olarak geri bildirim toplama ve analiz etme süreçlerini uygulamak da önemlidir.

Sonuç olarak, Z kuşağı bireylerinin Instagram reklamlarına olan olumlu tutumu, markalar için önemli bir fırsat sunmaktadır. Ancak, bu potansiyelden tam anlamıyla faydalanabilmek için doğru stratejilerin belirlenmesi ve sürekli olarak güncellenmesi gerekmektedir. Bu noktada, Z kuşağının beklentilerine ve ihtiyaçlarına uygun olarak hareket etmek, başarılı bir pazarlama stratejisinin temelini oluşturacaktır.

Kaynakça

- Albayrak, S., Genç, S., & Aktaş, E. (2020). The Impact of Instagram Ads on Impulse Purchase Behavior: The Mediating Role of FOMO and Consumer Attitudes. *International Journal of Business Administration*, 11(2), 195-212. DOI: 10.5430/ijba.v11n2p195.
- Alkan, F. (2023). Sosyal Medya Kullanıcılarının Mahremiyet Algısı, X, Y ve Z Kuşağı Üzerine Bir Araştırma. *İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (34), 274-293.
- Ao, L., Bansal, R., Pruthi, N., & Khaskheli, M. B. (2023). Impact of Social Media Influencers on Customer Engagement and Purchase Intention: A Meta-Analysis. *Sustainability*, 15(3), 2744. DOI: 10.3390/su15032744.
- Asan, A. (2012). Eğitimde Bir Yeni Yönelim Alanı: Sosyal Medya, Hepimiz Globaliz Hepimiz Yereliz. E. Sözen içinde, *Eğitimde*

- Bir Yeni Yönelim Alanı: Sosyal Medya, Hepimiz Globaliz Hepimiz Yereliz* (s. 127). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Aydın, B. I. (2020). *Instagram Reklamlarının Z Kuşağının Satın Alma Davranışına Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, s. 48-56.
- Aydın, G. Ç., & Başol, O. (2015). X ve Y Kuşağı: Çalışmanın Anlamında Bir Değişme Var mı? *Electronic Journal Of Vocational Colleges*, 4(4), s. 1-15.
- Ayhün, S. E. (2013). Kuşaklar Arasındaki Farklılıklar ve Örgütsel Yansımaları. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), s. 93-112.
- Bat, M., & Vural, B. A. (2010). Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma. İzmir: *Journal of Yaşar University*, s. 33-48.
- Bil, E., İnal, M., & Özkaya, M. (2022). The Impact of Influencer's Perceived Characteristics on Consumer Purchase Behavior. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 219-244.
- Bozkır, D. K. (2020). Sosyal Ağlar ve Tüketim Ekonomisi: Instagram'da Ağ Etkileşimi, Marka Sunumu, Reklam ve Pazarlama Stratejileri Üzerine Bir İnceleme. Tez. Aydın: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, s.105-112.
- Doğan, A. (2020). Z Kuşağının Sosyal Medya ve Reklam Algısı Üzerine Bir İnceleme. *Sosyal Medya Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 112-125.
- Emese, C. Z. (2016). The Z Generation. *Acta Technologica Dubnicae*, 6(2), s. 63-76.
- Erciş, A., Ünal, S., & Can, P. (2008). Tüketicileri Yaşam Tarzları ve Beyaz Eşya Satın Alma Karar Süreçleri Açısından Alt Gruplara Ayırmaya Yönelik Bir Araştırma. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi* (22), s. 35-49.
- Erdem, M., & Recep, Y. (2016). *150 Soruda Geleneksel ve Dijital Reklamcılık*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları, s. 98-102.
- Fromm, J., & Read, A. (2018). *Marketing to Gen Z: The Rules for Reaching This Vast--and Very Different--Generation of Influencers*.
- Hazari, S., & Sethna, B. N. (2022). A Comparison of Lifestyle Marketing and Brand Influencer Advertising for Generation Z Instagram Users. *Journal of Promotion Management*, 29(4), 491-534.
- Köksal, B. (2021). Influencer Pazarlamasının Z Kuşağı Üzerindeki Etkileri. *Dijital Pazarlama Dergisi*, 8(3), 45-56.
- Mohsin, M. (2020). Instagram Stats Every Marketer Should Know in 2020. *Oberlo*. Erişim adresi: Oberlo Blog.
- Ninan, N., Roy, J. C., & Cheriyan, N. K. (2020). Influence of Social Media Marketing on the Purchase Intention of Gen Z. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 29(1), 1692-1702.
- Özeltürkay, E. Y., Bozyiğit, S., & Gülmez, M. (2017). Instagram'dan Alışveriş Yapan Tüketicilerin Satın Alma Davranışları: Keşifsel Bir Çalışma. *Öneri Dergisi*, 12(48), 175-198.
- Seemiller, C., & Grace, M. (2016). *Generation Z Goes to College: Understanding and Reaching the New Generation of Students*. San Francisco, CA: John Wiley & Sons.
- Sevinç, S. S. (2013). *Pazarlama İletişiminde Sosyal Medya*, (s. 85-90). İstanbul: Optimist Yayıncılık.
- Tuncer, A. İ., & Tuncer, M. U. (2016). Eğlence reklamlarının viral uygulamaları ve Z kuşağı üzerinden bir değerlendirme. *TRT Akademi*, 1(1), 218-222.
- Twenge, J. M. (2017). *iGen: Why Today's Super-Connected Kids Are Growing Up Less Rebellious, More Tolerant, Less Happy--and Completely Unprepared for Adulthood*. Atria Books.
- Twenge, J. M., Campbell, S., & Charles, E. (2010). Generational Differences in Work Value: Leisure and Extrinsic Value Increasing, Social and Intrinsic Value Decreasing. *Journal of Management*, 36(5), 1117-1147.
- Williams, A. (2015, September 18). Move Over, Millennials, Here Comes Generation Z. *The New York Times*. Retrieved from <https://www.nytimes.com>